SALMEDIN MESIHOVIĆ

PRIČE IZ ILIRIJE
AUTARIJATI i ARDIJEJCI

Sarajevo, 2023

Salmedin Mesihović

PRIČE IZ ILIRIJE. Autarijati i Ardijejci

Izdanje:

Prvo

Izdavač : autor

Autor naslovnice : autor

DTP : autor

Recenzent : dr. sc. Edin Veletovac

Sarajevo, 2023

Elektronsko I. izdanje

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

94(=291.6)(497.6)

MESIHOVIĆ, Salmedin
Priče iz Ilirije [Elektronski izvor] / Salmedin Mesihović : Autarijati i Ardijejci. - 1. izd. - El. knjiga. - Sarajevo : autor, 2023

Način pristupa (URL): https://unsaba.academia.edu/SalmedinMesihovi%C4%87?from_navbar=true. - Nasl. sa nasl. ekrana. - Opis izvora dana: 2. 10. 2023. - Bibliografija: str. 87-90. - Bibliografija: str. 74-85 ; bibligrafske i druge bilješke uz tekst.

ISBN 978-9926-38-005-2

COBISS.BH-ID 56557062

SALMEDIN MESIHOVIĆ

PRIČE IZ ILIRIJE

Autarijati i Ardijejci

SARAJEVO, 2023

SADRŽAJ

Sažetci/Summaries……1

Rat Autarijata i Ardijejaca…….....7

Prospelati, zavisno zemljoradničko stanovništvo

u ardijejskoj politiji…….39

Μολίστομοσ, keltski vođa i Autarijati……...….61

Biografija sa bibliografijom autora…… 87

SAŽETCI / SUMMARIES

PRIČA PRVA :

RAT AUTARIJATA i ARDIJEJACA

WAR BETWEEN AUTARIATES AND ARDIAEI

Posjedovanje i korištenje esencijalnih resursa je najčešći uzrok ratovanja. Ilustrativan primjer pruža rat ilirskih naroda Autarijata i Ardijejaca i to još u protohistorijskom dobu. Ova dva etnički, jezički i kulturološki vrlo srodna naroda su u starijem željeznom dobu naseljavali kontinentalnu unutrašnjost dinarskog gorja. Rat koji su vodili opisan je tri narativa (Pseudo – Aristotel, Strabon i Apijan). Na njihovom granično području koje se pružalo duž današnje sjeverne Hercegovine i jugoistočne Bosne se nalazilo obilno slano. Sol je bila esencijalni resurs za održanje stočarske ekonomike koja je bila osnova i ekonomike i općenito egistencije i Autarijata i Ardijejaca. U prvo vrijeme, postojao je dogovor između Autarijata i Ardijejaca o naizmjeničnom korištenju već izgrađene infrastrukture eksploatacije slanog vrela. Međutim, zbog nepoštivanja dogovora došlo je do otvorenog sukoba. Nakon teškog ratovanja pobjedu su odnijeli Autarijati, preuzeli su slano vrelo pod svoju kontrolu, nametnuli hegemoniju nad Ardijejcima koji su se pomjerali još dalje prema jugu i primorju i u III. st. p. n. e. su već etablirani na jadranskoj obali. Navedeni rat se desio krajem VI. ili početkom V. st. p. n. e., moguća lokacija slanog vrela je „Slatina“, seosko područje na krajnjem sjeveroistoku Foče, na samoj granici Bosne i Hercegovine sa Crnom Gorom.

Possession and use of essential resources is the most common cause of warfare. An illustrative example is provided by the war between the Illyrian peoples of Autariates and Ardiaei, and that even in the protohistoric age. These two ethnically, linguistically and culturally very similar peoples inhabited the continental interior of the Dinaric Mountains in the early Iron Age. The war they waged is described in three narratives (Pseudo - Aristotle, Strabo and Appian). In their border

area, which stretched along today's northern Herzegovina and southeastern Bosnia, there was abundant salt spring. Salt was an essential resource for maintaining the livestock economy, which was the basis of both the economy and the general existence of both Autariates and Ardiaei,. At first, there was an agreement between Autariates and Ardiaei, on the alternating use of the already built salt spring exploitation infrastructure. However, due to non-compliance with the agreement, there was an open conflict. After a difficult war, the victory was won by the Autariates, they took the salt spring under their control, imposed hegemony over the Ardiaei who moved even further to the south and the coast and in 3th century BC e. are already established on the Adriatic coast. The aforementioned war took place at the end of 6th or at the beginning of the 5th century BC. e., the possible location of the salt spring is "Slatina", a rural area in the extreme northeast of Foča, on the very border of Bosnia and Herzegovina with Montenegro.

PRIČA DRUGA :

PROSPELATI, ZAVISNO ZEMLJORADNIČKO STANOVNIŠTVO U ARDIJEJSKOJ POLITIJI

PROSPELATAE, DEPENDENT AGRICULTURAL POPULATION IN ARDIAEI POLITY

Atenej, u svome djelu “Gozba sofista” (Δειπνοσοφισταί), govoreći o fenomenu naglašenog pijanstva kod Ilira, pozvavši se na Teopompa, spominje da su Ardijejci posjedovali 300 000 prospelata koje on definira “kao helote”, zavisno zemljoradničko stanovništvo Lakedemonske države. Ako su ovi prospelati bili “kao heloti”, postavljaju se dva pitanja. Ko su oni bili, i gdje su bili naseljeni. Moguće je pretpostaviti da su Ardijejci, nakon što su poraženi od srodnih Autarijata i odbačeni prema jadranskoj obali, uspjeli da se nametnu lokalnim starosjedilačkim zajednicama i pretvore ih u zavisni zemljoradnički sloj. Pošto su lakedemonski heloti bili naseljeni u plodnim područijima doline rijeke Eurote u Lakoniji, logično bi bilo pretpostaviti da su i prospelati prebivali na zemljištu sa sličnim geomorfološkim i zemljopisnim

karakteristikama. Fanula Papazoglu je bila predložila Metohiju kao eventualnu zonu prebivanja prospelata. Međutim, imajući u vidu naseljenost Ardijejaca u periodu III. st. p. n. e. – I. st. n. e. prikladnije bi ta plodna zemljištva bilo tražiti u priobalnim zonama neretvanske oblasti pa do Boke Kotorske. U tom pogledu je potrebno istaći prostranu zonu Dubrava, dolinu Trebižata i Popovo polje, sve u južnoj Hercegovini, i ušće Neretve u Jadransko more. I danas navedena hercegovačka područja, ponajviše radi prisustva zemlje crvenice, daju bogate i plodne prinose. Po svemu sudeći, u helenističkom periodu, plodnost područja južne Hercegovine je bila i veća, kao i rasprostranjenost crvenice koji su omogučavali Ardijejcima taj lagodni i dekadentni način života kakav opisuje Atenej, odnosno njegov izvor Teopomp.

Athenaeus of Naucratis, in his work "The Dinner Sophists" (Δειπνοσοφισταί), mentions that Illyrian nation Ardiaei possessed 300,000 prospelatae, bondmen, "who are like Helots", dependent agricultural population of the Lacedaemonian state. According to Athenaeus, these prospects allow men Ardiaei to get drunk every day and have parties, and to be too uncontrollable in their penchant for eating and drinking. Both Athenaeus' data (VI, 271e = FGrH 115F40 and X, 443 a-c = fr. 39.40 at Jacoby = FGrH 115F40) refer to the second book of The History of Philip by the Hellenic historian Theopompus for this information. These data, which mention the phenomenon of dependent peasantry, in an institutionalized form among the Illyrians of pre-Roman times, are among the few literary data that can offer (or give) some insight into social, economic, social and land-agricultural relations in the Illyrian ethnic and the linguistic continuum before its constituents fell under the empire of the Roman people. If these prospects were "like helots", two questions arise. Who they were, and where they were settled. Ardiaei were not an indigenous element in the Adriatic coast and immediate hinterland, and in the Early Iron Age they lived deeper in the continental interior, in areas gravitating towards Illyrian nation Autariates, possibly on the Kalinovik plateau and the hilly-mountainous area between the upper Neretva and Ščepan field. When in the war for salt springs Ardiaei were defeated by Autariates, they were pushed south. Autariates were at the height of its political, military and hegemonistic power at period : end of VI. century BC – first half of the

V. century BC. When Ardiaei penetrated the Adriatic coast and its immediate hinterland, they subjugated the existing, indigenous population and turned them into a dependent agricultural population on land with similar geomorphological and geographical characteristics as in valley of river Eurotas (today Evrótas) in Lacedaemon. Having in mind places where Ardiaei were located in sources in the period III. century BC. - I. century BC it would be appropriate to look for these fertile lands in the coastal zones of the Neretva area up to the Bay of Kotor. In this regard, it is necessary to point out vast areas of plateau Dubrava, valley of the river Trebižat and plain Popovo polje, all in southern Herzegovina, and the confluence of river Neretva and Adriatic Sea. Even today, the mentioned Herzegovinian areas, mostly due to the presence of Terra rossa, give rich and fertile yields. Apparently, in the Hellenistic period, the fertility of the area of southern Herzegovina was even higher, as well as the prevalence of Terra rossa, which allowed the Ardiaei that comfortable and decadent way of life as described by Athenaeus, ie its source Theopompus. The number of 300,000 prospelatae, ie "clients, debtors, addicts, protégés" that appears in this Athenian data is undoubtedly extremely exaggerated. This figure is best interpreted in terms of "countless many, many".

PRIČA TREĆA:

ΜΟΛΊΣΤΟΜΟΣ, KELTSKI VOĐA i AUTARIJATI

ΜΟΛΊΣΤΟΜΟΣ, CELTIC LEADER AND AUTARIATES

Apijan u četvrtom odjeljku svoje “Ilirske knjige” daje jedan prilično konfuzan narativ o nestanku Autarijata. Apijanov podatak održava dosta stvarnih činjenica, ali u kronološkom i općem slaganju tih činjenica, učinjeno je dosta propusta čime je tekst kao cjelina dosta neprecizan, posebno njegovo kronološko slaganje. Osnovna njegova premisa je uvezivanje Autarijata sa kasnijim čuvenim keltskim pohodom na Delfe iz 280/279. god. p. n. e., radi čega su kažnjeni i onim nevoljama koje im narativne anegdote koje nalazimo u djelima Diodora, Justina, Elija Klaudija i Orosija pripisuju kao metaforičke uzroke za njihove seobu oko 310. god. p. n. e. Kao vođu toga pohoda na Delfe, Apijan spominje

izvjesnog Molistoma, vjerojatno keltskog vojskovođu. Pošto se na ovo ime ne nailazi u do danas poznatim literarnim vrelima koja opisuju čuveni keltski napad na Delfe, vjerojatno je Molistom pripadao nekom drugom razdoblju i kontekstu dešavanja. Najbolje bi bilo da se on, upravo zbog spominjanja Autarijata, poveže sa keltskom invazijom iz oko 310. god. p. n. e., kada je srušena autarijatska politija.

Keltski prodor u istočnom pravcu od kraja V. pa u toku IV. st. p. n. e. je imao velike posljedice po političku, etnografsku, jezičku i kulturološku sliku Panonije i Jugoistočne Europe. Keltsko naseljavanje je išlo preko istočnoalpskog područja prema Panoniji, a onda se spuštalo prema ilirskim i tračkim zemljama. Već u vrijeme ratne kampanje Aleksandra Velikog prema Dunavu, oni su već prisutni etnički i politički faktor u Panoniji. Ali tek dvije decenije kasnije, kada se makedonska hegemonija se raspala u ratovima dijadoha – nasljednika Aleksandra Velikog, oni se spuštaju prema jugu, napadajući autarijatsku politiju koju oko 310. god. p. n. e. uništavaju. Dio Autarijata se iselio, dok je dio ostao potčinjen keltskim gospodarima. Moguće je da je keltski ratni vođa pod imenom Molistom, bio onaj koji je predvodio Kelte u njihovoj pobjedi nad Autarijatima.

In the fourth section of his "Illyrian Book", Appian gives a rather confusing narrative about the disappearance of Illyrian nation Autariates. Appian's data maintains a lot of real facts, but in the chronological and general agreement of these facts, a lot of omissions have been made, which makes the text as a whole quite inaccurate, especially its chronological agreement. Its basic premise is the connection of Autariates with the later famous Celtic expedition to Delphi from 280/279. BC, for which they are punished and those troubles that the narrative anecdotes that we find in the works of Diodorus, Justin, Aelian Claudius and Orosius attribute to them as metaphorical causes for their migration around 310. BC. As the leader of this expedition to Delphi, Appian mentions a certain Molistomos, probably a Celtic war leader. Since this name is not found in the literary sources, known to this day, which describe the famous Celtic attack on Delphi, Molistomos probably belonged to a different period and context of events. It would be best for him, precisely because of the mention of the Autarchy, to connect with

the Celtic invasion from around 310. BC, when polity of Autariates was overthrown.

Celtic penetration in the eastern direction from the end of 5th to during 4th century BC had great consequences for the political, ethnographic, linguistic and cultural image of Pannonia and Southeast Europe. The Celtic settlement went across the eastern Alpine area towards Pannonia, and then descended towards the Illyrian and Thracian lands. Already at the time of Alexander the Great's war campaign to Danube, they were already an ethnic and political factor present in Pannonia. But only two decades later, when the Macedonian hegemony disintegrated in the wars of the diadochi - successors of Alexander the Great, they descended to the south, attacking polity of Autariates. Around 310. BC, Celts destroyed polity of Autariates. Part of the Autarchy emigrated, while part remained subordinate to the Celtic lords. It is possible that the Celtic warlord, named Molistomos, was the one who led the Celts in their victory over the Autariates.

RAT AUTARIJATA i ARDIJEJACA

"Rat je nastavak politike drugim sredstvima" je najpoznatiji citat pruskog generala i vojnog teoretičara Gottlieba von Clausewitza. Povijesni procesi uveliko potvrđuju ovu Clausewitzovu tezu, sa tim da bi joj se mogla dodati i konstatacija da je takva politika ustvari u većini slučajeva izazivana interesom zadobijanja ili bar kontrole resursa. Upravo je takva bila i politika protohistorijskih Autarijata i Ardijejaca, koja je na kraju njihove politije uvela u vrlo težak rat. A u njihovom slučaju je taj krucijalni resurs bilo solno vrelo koje su koristili i jedni i drugi.

Razloge zašto je upravo interes kontrole nad resursom vrela slane vode doveo do rata je lako objasniti. Esencijalna privredna grana kod željeznodobnih ilirskih zajednica u dinarskom gorju je bila stočarstvo. Velikom broju stada stoke je neophodna sol, posebice u zimskim periodima kada stoka ne unosi dovoljno soli preko svježe ispaše. Stoka nije davala samo hranu (meso, masnoće, mlijeko i drugi mliječni proizvodi) i kožnu odjeću i obuću stanovnicima, nego je stočarstvo njima omogučavalo i dobijanje proizvodnih viškova koji bi se koristili za trgovinu i dobijanje drugih neophodnih sredstava, kao što su zemljoradnički proizvodi, metal i proizvodi od njih (posuđe, ofanzivno i defanzivno oružje), kvalitetno urađeni predmeti od keramike, kovani novac, zlato i srebro (nakit), jantar, luksuzni proizvodi. Ponajviše su im ovi viškovi trebali radi ostvarivanja trgovine sa centrima razvijene mediteranske civilizacije, nadasve iz svijetova Helena i Italika. Sol je tako za ove gorštake imala isto onog esencijalno značenje kao što su danas nafta i gas za Zapadnu i središnju Europu. Znači, iskorištavanje solnog vrela i kontrola nad njim su bili egzistencijalna potreba i Autarijata i Ardijejaca, i mogla je u kriznim vremenima u pravom smislu predstavljati pitanje opstanka. [1]

[1] Da je sol bila resurs radi kojeg su se vodili teški ratovi, navodi i Tacit u svojim Analima (XIII, 57) : *Eadem aestate inter Hermunduros Chattosque certatum magno proelio, dum flumen gignendo sale fecundum et conterminum vi trahunt, super libidinem cuncta armis agendi religione insita, eos maxime locos propinquare caelo precesque mortalium a deis nusquam propius audiri. inde indulgentia numinum illo in amne illisque silvis salem provenire, non ut*

Autarijati i Ardijejci su dva etnički, jezički i kulturološki ako ne istoznačna ono bar vrlo srodna naroda, sastavnica ilirskog etničkog i jezičnog kontinuuma. [2] Oni su bili i prvi susjedi, vjerojatno sa dugotrajnim međusobno isprepletenim vezama, bračnim i rođačkim. Ali historija je dokazala i još uvijek dokazuje, da nažalost ni najjuža bliskost i srodnost nisu zapreka da dođe do sukoba, ako su u pitanju korištenje i kontrola neophodnih i esencijalnih resursa.

O korištenju slanog vrela i sukobu Autarijata i Ardijejaca do danas su poznata samo tri podatka iz dostupnih literarnih vrela, iako se može smatrati da je bilo više pisanih zapisa o ovom ratu u epohi klasične grčko – rimske civilizacije.

I. Pseudo-Aristotel, O čudnovatim vijestima,[3] 138

alias apud gentis eluvie maris arescente unda, sed super ardentem arborum struem fusa ex contrariis inter se elementis, igne atque aquis, concretum. sed bellum Hermunduris prosperum, Chattis exitiosius fuit, quia victores diversam aciem Marti ac Mercurio sacravere, quo voto equi viri, cuncta victa occidioni dantur. ("Istoga ljeta (58. god. n. e., op. S.M.) vodila se velika bitka između (germanskih naroda op.S.M.) Hermundura i Hata. I jedni i drugi htjeli su oružjem da prisvoje graničnu rijeku iz koje se dobija sol u izobilju. Na to ih je gonila ne samo sklonost da svako pitanje rješavaju oružjem, nego i duboko usađeno vjerovanje da su takva mjesta najbliža nebu, i da bogovi otuda najbolje čuju molitve smrtnika. Otuda oni misle da se, milošću bogova, i javlja sol u toj rijeci i u tim šumama, ne kao kod drugih naroda : isparavanjem iz razlivene morske vode, već zgušnjavanjem iz vode koja je propuštena preko zapaljene gomile drva, i iz vatre, iz dva oprečna elementa. Rat je za Hermundure bio uspješan, za Hate koban, jer su pobjednici prinijeli neprijateljske vojnike na žrtvu (bogovima op. S.M.) Marsu i Merkuru, dali su zavjet i predali smrti sve živo i konje i ljude.").

Tacitov podatak pokazuje da je kod naroda i zajednica na protohistorijskom nivou razvitka bila prisutna i određena svjest prema "svetosti" soli. To ukazuje na veliku važnost soli u životima tih zajednica, koje su bile spremne da se bore svim sredstvima i bez milosti kako bi ostvarile kontrolu nad izvorima soli. U ovim sukobima radi soli etnička i narodnosna srodnost i bliskost nema apsolutno nikakvo značenje, jer su i Autarijati i Ardijejci bili i etnički i kulturno dosta srodni, kao i Hermunduri i Hati. .

[2] O Ilirskom etničkom i jezičkom kontinuumu v. Papazoglu, 1969; Wilkes, 1969; Isto, 2001; Benac, 1973; Stipčević, 1974; 1989; 1991; Ćović, 1976; Bojanovski, 1988; Cabanes, 2002; Mesihović, 2007; Isti, 2007A; Isti, 2011; Isti, 2011A; Isti, 2011B; Isti, 2011C; Isti, 2014; Isti, 2014B; Isti, 2018; Isti, 2021; Mesihović-Šačić, 2015; Marjanović - Primorac - Mesihović, 2019; Mesihović – Šačić- Veletovac, 2021.

3 Pseudo – Aristotel je općeniti naziv za sve one autore čiji su se rasprave i spisi, namjerno, slučajno ili greškom pripisivale opusu Aristotela. Ovi spisi su nastajali u jednom dugom vremenskom rasponu od helenističkog doba, i to od učenika učenika Peripatetičke filozofske škole koju je osnovao Aristotel, pa preko drugih pisaca klasične epohe i mediavelne epohe (na arapskom, grčkom i latinskom) do skoro početaka novog vijeka.

Ἐν Ἰλλυριοῖς δὲ τοῖς Ἀρδιαίοις καλουμένοις, παρὰ τὰ μεθόρια τῶν Αὐταριατῶν[4] κἀκείνων, φασὶν ὄρος εἶναι μέγα, τούτου δὲ πλησίον ἄγκος, ὅθεν ὕδωρ ἀναπηδᾶν, οὐ πᾶσαν ὥραν ἀλλὰ τοῦ ἦρος, πολὺ τῷ πλήθει, ὃ λαμβάνοντες τὰς μὲν ἡμέρας ἐν τῷ στεγνῷ φυλάττουσι, τὰς δὲ νύκτας εἰς τὴν αἰθρίαν τιθέασι. καὶ πέντε ἢ ἓξ ἡμέρας τοῦτο ποιησάντων αὐτῶν πήγνυται τὸ ὕδωρ, καὶ γίνεται κάλλιστον ἅλας, ὃ ἕνεκεν τῶν βοσκημάτων μάλιστα διατηροῦσιν· οὐ γὰρ εἰσάγονται πρὸς αὐτοὺς ἅλες διὰ τὸ κατοικεῖν πόρρω αὐτοὺς θαλάσσης καὶ εἶναι αὐτοὺς ἀμίκτους. πρὸς οὖν τὰ βοσκήματα πλείστην αὐτοῦ χρείαν ἔχουσιν· ἁλίζουσι γὰρ αὐτὰ δὶς τοῦ ἐνιαυτοῦ. ἐὰν δὲ μὴ ποιήσωσι τοῦτο, συμβαίνει αὐτοῖς ἀπόλλυσθαι τὰ πλεῖστα τῶν βοσκημάτων. (“Kažu da kod Ilira koji se zovu Ardijejci, na granici njihovoj prema Autarijatima, postoji velika planina, i kraj nje klisura iz koje izbija voda, ne u svako godišnje doba, već u proljeće, i to vrlo obilna. Tu vodu oni uzimaju i čuvaju je tijekom dana pod krovom, a noću pod vedrim nebom. To rade pet do šest dana i voda se isuši i dobiva se odlična sol, koju čuvaju za stoku, Kod njih se naime sol ne uvozi pošto žive daleko od mora, i ne miješaju se sa drugim narodima. Najviše se koriste tom solju, za stoku, jer tijekom godine ovu dvaput nahrane solju. Kada to ne učine događa se da im ugine sva stoka.”).

Sljedeće činjenice se mogu izvući iz citiranog odjeljka ovog nadasve zanimljivog spisa pod nazivom “O čudnovatim vijestima” :

1. Ilirski Ardijejci na svojoj teritoriji iskorištavaju slano vrelo.
2. Slano vrelo izbija iz klisure koja je kod visoke planine.
3. Visoka planina se nalazi na ardijejskoj granici prema Autarijatima.
4. Slano vrelo izbija vrlo obilno u proljeće.
5. Postoji uhodani manufakturni način dobijanja soli iz vode koja dolazi vrela.
6. Dobijena sol je odličnog kvaliteta.

Spis “O čudnovatim vijestima” ili “O čudesnim stvarima o kojim se čuje” (Περὶ θαυμασίων ἀκουσμάτων; *De mirabilibus auscultationibus*) je zbirka tematski raspoređenih priča, vijesti, anegdota koji se uglavnom bavi prirodnim svijetom (npr. biljke, životinje, minerali, vrijeme, geografija). Djelo je primjer književnog žanra paradoksografije. Teško mu je odrediti preciznu dataciju nastanka iako bi se moglo pretpostaviti da je okvirno nastao u helenističkom periodu.

[4] *Var.lect.* αὐθαριάδων, αὐυταριτῶν.

7. Sol koriste za stoku, tako što je ovom soli hrane dva puta godišnje.
8. Ardijejci prebivaju daleko od mora, i zato ne uvoze morsku sol.
9. Ardijejci se ne miješaju sa drugim narodima.

II. Strabon, Geografija,[5] VII, 5, 11

Αὐταριᾶται μὲν οὖν τὸ μέγιστον καὶ ἄριστον τῶν Ἰλλυριῶν ἔθνος ὑπῆρξεν, ὃ πρότερον μὲν πρὸς Ἀρδιαίους συνεχῶς ἐπολέμει περὶ ἁλῶν ἐν μεθορίοις πηγνυμένων ἐξ ὕδατος ῥέοντος ὑπὸ ἄγκει τινὶ τοῦ ἔαρος: ἀρυσαμένοις γὰρ καὶ ἀποθεῖσιν ἡμέρας πέντε ἐξεπήγνυντο οἱ ἅλες. συνέκειτο δὲ παρὰ μέρος χρῆσθαι τῷ ἁλοπηγίῳ, παραβαίνοντες δὲ τὰ συγκείμενα ἐπολέμουν: καταστρεψάμενοι δέ ποτε οἱ Αὐταριᾶται Τριβαλλοὺς ἀπὸ Ἀγριάνων μέχρι τοῦ Ἴστρου καθήκοντας ἡμερῶν πεντεκαίδεκα ὁδὸν ἐπῆρξαν καὶ τῶν ἄλλων Θρᾳκῶν τε καὶ Ἰλλυριῶν: κατελύθησαν δ᾽ ὑπὸ Σκορδίσκων πρότερον, ὕστερον δ᾽ ὑπὸ Ῥωμαίων, οἳ καὶ τοὺς Σκορδίσκους αὐτοὺς κατεπολέμησαν πολὺν χρόνον ἰσχύσαντας. ("Autarijati bijahu nekoć najveći i najmoćniji ilirski narod. U ranijim vremenima su stalno ratovali sa Ardijejcima, zbog soli koja se dobivala negdje na zajedničkoj granici. Sol bi se kristalizirala iz vode koja je u proljeće tekla ispod neke planinske stijene. Oni su grabili tu vodu i ostavljali je da stoji pet dana, i iz nje se iskristalisala sol. Bili su se sporazumjeli da se naizmjenično koriste ovom solanom, pa bi ratovali kad god bi se desilo da prekrše dogovor. U jedno vrijeme, Autarijati su podjarmili Tribale čija se teritorija proteže od Agrijana do Istera u dužini od 15 dana hoda, zavladali su i drugim Tračanima i Ilirima. Ali oni su podlegli prvo Skordiscima, a zatim Rimljanima, koji su također potčinili i same Skordiske, nakon što su ovi bili moćni duži

[5] Strabon iz maloazijske Amasije (Στράβων; živio cc 64. – 60. god. p. n. e. – cc 25/24. god. n. e.) je bio geograf, historičar i filozof. Njegovo najvažnije djelo je "Geografija" u 17 knjiga, u kojoj je, pored geografskih, dao i mnogo historijskih, etnografskih i drugih podataka, tako da se Strabon s punim pravom može nazvati ocem historijske geografije. Kako se čini iz čitavog niza podataka, Strabonovo djelo je doživjelo više redakcija izvršenih od samoga autora u različitim razdobljima i to u određenim dijelovima svoga djela. Njegov opis ilirskih zemalja nalazi se u petom odjeljku sedme knjige. Strabon je bio napisao, sada izgubljeno, i djelo pod nazivom Historiju/Historijske bilješke (koja je nesumnjivo bila ranije napisana – u 43 knjige) i koja je opisivala vrijeme od pretvaranja Makedonije u provinciju do Gaja Julija Cezara.

period.").

Sljedeće činjenice se mogu izvući iz citiranog odjeljka Strabonove "Geografije" koji je posvećen Autarijatima[6] :

1. Autarijati su nekada bili najveći i najmoćniji ilirski narod.
2. Na granici Autarijata i Ardijejaca se nalazila planinska stijena ispod koje je u proljeće vrila slana voda.
3. Postojala je uhodana tehnologija dobijanja soli iz nakupljene izvorske vode.
4. Postojao je sporazum Autarijata i Ardijejaca o naizmjeničnom korištenju ovog vrela i općenito solane.
5. Izbijao bi rat između Autarijata i Ardijejaca kada bi kad god bi se desilo kršenje dogovora.
6. Autarijati i Ardijejci bi stalno ratovali zbog ove soli.
7. Autarijati su podjarmili i Tribale koji su zauzimali prostranu teritoriju na središnjem Balkanu.
8. Autarijati su zavladali i drugim Tračanima i Ilirima.
9. Autarijati su podlegli Skordiscima.

III. Apijan iz Aleksandrije, Rimska historija,[7] Ilirike, 3

[6] Inače kada se govori o Strabonovim podacima koji se odnose na Autarijate možemo razlučiti da kada Strabon spominje Autarijate i njihova staništa onda ima u vidu Autarijate u različitim vremenima na različitim staništima. Tako se kod Strabona primjećuju tri teritorijalna okvira, jedan za prostor prije ekspanzije, drugi nakon ekspanzije i prije seobe Autarijata i treći koji se odnosi na stanje poslije seobe Autarijata na kraju IV. st. p. n. e. Kada govori o Autarijatima u prvom teritorijalnom okviru. Strabon upotrebljava prošlo vrijeme ili posebno naglašava da je riječ o događajima koji su se desili znatno ranije.

[7] Apijan iz Aleksandrije (Ἀππιανὸς Ἀλεξανδρεύς, *Appianus Alexandrinus*; cc. 95 – cc 165. god. n. e.) je živio u vrijeme najveće stabilnosti Rimske države, za vrijeme vladavine "Pet Dobrih Careva". On se rodio u egipatskoj Aleksandriji, vršio je počasne dužnosti u svom rodnom gradu, ali je oko 120. god. n. e. napustio Egipat i preselio se u Rim. U prijestolnici je Apijan dobio pravo rimskog građanstva, uvršten je u viteški red i bio najprije advokat fiska, a zatim (uz protežiranje Frontona) prokurator. Svoju "Rimsku historiju" (Ῥωμαϊκά *Rhomaiká*, *Historia Romana*) u 24 knjige finalizirao je oko 160. god. n. e. Apijanovo djelo približava se po tipu općim povijestima Polibija i Diodora, ali mu u osnovi nisu hronološka, već teritorijalna načela raspodjele gradiva. Apijan donosi povijest pojedinih područja Rimske Države od početka borbe sa Rimljanima pa do njihovog konačnog podčinjavanja od strane Rima. Ta područja su: Italija, Samnium, Galija, Sicilija, Španija, Kartagina i Numidija, Makedonija i Ilirik, Grčka i Azija, Sirija, Egipat, Dakija, Arabija. Od toga načela je odstupljeno u I. knjizi (posvećenoj kraljevima; nažalost, sačuvana samo u vizantijskom ekscerptu), VII. knjizi (o Hanibalu), XII. knjizi (o Mitridatu), u XIII. –

τῷ δ᾽ αὐτῷ τρόπῳ καὶ Ἀρδιαῖοι τὰ θαλάσσια ὄντες ἄριστοι πρὸς Αὐταριέων ἀρίστων ὄντων τὰ κατὰ γῆν, πολλὰ βλάψαντες αὐτούς, ὅμως ἐφθάρησαν. ("Na isti način su i Ardijejci, ljudi vješti na moru, na kraju bili uništeni od strane Autarijata koji su bili najbolji na kopnu, iako su i oni njima nanijeli mnogo štete.")

Sljedeće činjenice se mogu izvući iz citiranog odjeljka Apijanove knjige posvećene Ilirima i rimskim ratovima sa njima :

1. Ardijejci su vješti na moru.
2. Autarijati su bili najbolji na kopnu.
3. Izbio je težak rat Autarijata i Ardijejaca
4. Autarijati su pobijedili u ratu, ali su i sami pretrpili mnoge gutbike.

Ova tri poznata podatka iz do danas dostupne literarne izvorne građe su i temelj na kojem počiva istraživanje povijesnog konteksta autarijatsko – ardijejskog rata sa njegove tri koordinate : vrijeme, prostor i okolnosti.

Vrijeme

Poznati izvorni podatci koji spominju slano vrelo i rat Autarijata i Ardijejaca ne odaju nijednu direktnu odrednicu na osnovi koje bi se moglo odrediti kada se desio rat i kada su Ardijejci poraženi. Sve što preostaje istraživaćima jeste indirektno zaključivanje bar nekog vremenskog okvira ovih historijskih dešavanja. Takvu mogučnost pruža Strabonov podatak, jer se rat dovodi u neku korelaciju sa vremenom "nekoć" kada su Autarijati bili najveći i najmoćniji ilirski narod i da u

XVII. knjigama (opis građanskih ratova u Kasnoj Republici), XXII. knjizi (o prvom stoljeću principata). Dostupno je 11 knjiga, a ostalo samo u fragmentima. Tako su dostupni samo povijest španjolskih ratova, rat sa Hanibalom, ratovi u Africi (Kartagina i Numidija), historija sirijskih ratova i četiri knjige o građanskim ratovima, savezničkom ratu i Spartakovom ustanku. Od drugih knjiga (o razdoblju kraljeva, o samnitskim ratovima, ratovi sa Ilirima i dr.) dostupni su samo ekscerpti i fragmenti. Apijan je koristio značajnu izvornu građu, koja je u sebi mogla ponuditi i određene proturječnosti za rad historiografa. Djelo ima posebno značenje jer sadrži podatke iz danas izgubljenih djela. Međutim, Apijan nije svoje izvore koristio dovoljno pažljivo.Kod izlaganja pojedinih događaja kod datuma i imena ima kod njega dosta zbrke, ne vidi se uvijek jasno red kojim se događaji razvijaju, ima netočnosti u zemljopisnim podacima.

ranijim vremenima stalno ratovali sa Ardijejcima. Nejasno je iz Strabonovog podatka jesu li Autarijati stalno ratovali sa Ardijejcima u to vrijeme "nekoć" kada su već bili najveći i najmoćniji ilirski narod ili u "ranija vremena" u odnosu na to. Ono što bi se iz ove zagonetke ipak moglo tvrditi da je *terminus ante quem* (TAQ) stalnog ratovanja Ardijejaca i Autarijata period kada su ovi potonji bili već etablirani i prepoznati kao najveći, najmoćniji i kao hegemon među drugim Ilirima, Tribalima i drugim Tračanima. Vjerojatno se rat Autarijata i Ardijejaca desio prije nego što su Autarijati krenuli u ekspanziju svoje politije prema istoku, osvajanje tribalske ravnice u Pomoravlju i uspostavi autarijatske hegemonije na središnjem Balkanu. Autarijati su se na uspješnu "istočnu kampanju" prema Tribalima i drugim Tračanima mogli pokrenuti tek nakon što su uspostavili kontrolu u svom neposrednom ilirskom okruženju i posebno riješili kronični problem sukoba sa južnim srodnicima. U suprotnom, da su se pokrenuli na istok, premještajući ratnike i dio naroda u dubinu Pomoravlja, izložili bi svoje južno granično područje Ardijejcima koji bi to sigurno iskoristili. Kada govore o slanom vrelu i sukobu Autarijata i Ardijejaca, iz smisla teksta i kod Pseudo-Aristotela, i kod Strabona i kod Apijana jasno se primjećuje da se kada se spominju teritorijalne odrednice za ova dva ilirska naroda, da se odnose za kontinentalna prebivališta kod Ardijejaca i za matičnu domovinu Autarijata, prije njihove ekspanzije. Strabonov podatak kao i da sugerira da se "istočna kampanja" desila nakon stalnih ratova sa Ardijejcima. Zato vjerujemo da su stalni sukobi Autarijata i Ardijejaca riješeni pobjedom prvospomenutih prije nego što su oni napali "tribalsku ravnicu" i uspostavili hegemoniju na središnjem Balkanu. Istočni pohod Autarijata se okvirno može datirati u prvu polovicu V. st. p. n. e. Tako bi taj dugački rat sa Ardijejcima bio završen na prelazu iz VI. u V. st. p. n. e. ili u prve decenije V. st. p. n. e.

U prilog starijoj dataciji tri navedena podatka o autarijatsko-ardijejskim odnosima, govori i Pseudo-Aristotelov podatak da Ardijejci žive daleko od mora, [8] a ne na jadranskoj obali gdje su u vrelima osvjedočeni za III.

[8] Izraz *"daleko od mora"* ne bi trebalo shvatiti kao da je riječ o dubokoj unutrašnjosti, jer za Grke, narod koji "*živi oko mora kao žabe oko bare*" (Platon; Phaedro, 109), daleko od mora je moglo značiti samo neizravni izlazak na morsku obalu, i relativnu udaljenost od mora u pravcu unutrašnjosti.

i II. st. p. n. e. Ardijejci se inače u vrelima koji o njima govore za period od 230. do 135. god. p. n. e. prepoznaju kao narod vrstan na moru, i nenavikao na život u unutrašnjosti. I zato Strabon i Apijan koji pišu svoja djela stoljećima kasnije u odnosu na Pseudo-Aristotela i za koje su Ardijejci poglavito povezani za more, izostavljaju navod o kontinentalnom smještaju Ardijejaca. Naprotiv, Pseudo-Aristotelov izvještaj, koji ne može biti mlađi od sredine IV. p. n. e. jasno za Ardijejce kaže da žive daleko od mora, čime indicira njihov dublji kontinentalni smještaj za starija razdoblja. Kontinentalno rano stanište Ardijejaca dokazuje i toliko izražena potreba za solju, jer da su živjeli u priobalnim zonama, ne bi imali toliko izraženu potrebu da uđu u riskantni i ogorčeni rat radi proljetnih planinskih slanih vrela.

Prostor

Slano vrelo se nalazi na ardijejskom graničnom prostoru prema Autarijatima, i izbija ispod stijene kod visoke planine. Dok se za Autarijate na osnovi citiranih podataka može pretpostaviti prebivanje u kontinentalnoj unutrašnjosti, za Ardijejce imamo drugačije informacije. Spis „O čudnovatim vijestima“ za Ardijejce kaže da prebivaju daleko od mora, dok je Apijan zapisao da su oni bili vješti na moru, tj. da su bili pomorski narod. Iako na prvi pogled ove informacije izgledaju kontradiktorne, one ustvari to i nisu, jer, kao što je već rečeno u odjeljku o vremenskim koordinatama, odražavaju prebivališta Ardijejaca u različitim periodima njihovog narodnosnog i političkog postojanja. Podatak iz Pseudo-Apolodorovog spisa se odnosi na ranija, a onaj iz Apijanove historije na kasnija prebivališta Ardijejaca u koja ih inače smještaju vrela koja o njima govore u periodu od druge polovice III. st. p. n. e. do zaključno sa I. st. n. e. [9] Arheologija i historiografija Autarijate,

[9] O Ardijejcima i Agronidskoj kraljevini čija se vladajuća dinastija povezuje sa Ardijejcima v. *Ennius, Ann* 245-249; *Cato. Orig.* 5, 4 (96); *Syll*. 643; *FastTr* p104; *Polyb*. II, 2 - 12; III, 16; 18 - 19; 107; IV, 16; 19; 25; 29; 37; 66; IX, 30; XXVIII, 8; XXIX, 3 – 4; 9; 13; XXX, 22; XXXII, 13; *Cic. Ad. fam*. V, 9 . 11; XIII, 77; Diod, XXXI, 8; *Strab. Geo*. VI, 4, 2; VII, 5, 3; 5-7, 10 - 12 ; VIII, 4, 8; *Liv*. XXII, 33; XXVII, 30; XXXII, 21; XL, 42; XLIII, 19 – 20; XLIV,23; 27; 30 – 32; XLV, 3; 26; 43; *Liv. Perioch*. 20; *Val. Max,* I, 5e, 2; III, 3, 2; *Vell*, I, 9, 5; *Silius* VIII, 289-290; X, 508-509; *Plin. NH* III, 143; XXXIV, 24; *Plut, Aem*, 9; 13; *Arat*, 50 - 51; *Paus* IV, 29; 32; 35; *Flor*. I, 21; 29; *App*. Ill. 7 - 10; *Ptol*. II, 16; *Cass. Dio* frag. XII knjige; frag. XLIX knjige; frag. LIII knjige; frag. LXVI knjige; *Ael. Clau. VH* II, 41; *Iust*, XXIX, 2 ; *Athen*. X, 440; XIV, 615; *Vict. VirIll,* 50; *Festus, Brev*, 7, 5; *Eutrop* III, 4, 1; IV, 6, 4; 8, 2; *Oros*. IV, 13, 2; *Zonar*. VIII, 19 - 20; IX, 22; 24; Zippel 1877; Tomaschek 1896; Patsch 1922: 42 – 53; Papazoglu 1963; Ista, 1965; Ista, 1967; Ista, 1969: 69-73; 75-78; 81-83; Ista, 1988; Ista, 1992 – 1997; Alföldy 1965: 46; Mócsy 1966: 90; Isti, 1972: 13 – 16; Lučić 1966; Garašanin 1967: 90 -92; Isti, 1974;

odnosno zajednice iz kojih su oni potekli i razvili se, poglavito tumaći kao nositelje sjeverne varijante Glasinačke kulture starijeg željeznog doba. U tom slučaju, njihovo matično područje bi bilo kontinentalna unutrašnjost dinarskog pojasa, i to od sarajevskog areala na zapadu do zapadne Morave na istoku, i od planine Tare na sjeveru do porječja rijeke Tare na jugu, sa gornjim tokom rijeke Drine kao gravitacionom osi. [10] Ardijejci bi onda u toj fazi "kontinentalnog prebivanja", zbog navođenja u vrelima da graniče sa Autarijatima morali biti orijentirani prema spomenutom autarijatskom matičnom području. I jedino bi južno autarijatsko područje dolazilo u obzir za dodir sa kontinentalnom domovinom Ardijejaca, jer bi u samo tom slučaju oni mogli kasnije, u svojoj primorskoj fazi, biti naseljeni negdje između Donjoneretvanskog područja i Skadarskog jezera.

Poznati izvori kao glavnu zemljopisnu odrednicu graničnog područja Autarijata i Ardijejaca navode nešto što nazivaju Velika planina i Planinska stijena ili klisura ispod koje u proljeće buja vrelo soli. Problem je u tome što područje u koje bi se mogla smjestiti autarijatsko južno granično područje spada u onaj dio dinarskog masiva međusobno povezan sa lancem njegovih najvisočijih planina kao što su Ivan-planina (1534 m), Prenj (2155 m.), Treskavica (2086 m.), Visočica (1967 m.), Bjelašnica (2067 m.), Igman (1504), Jahorina (1916 m.), Lelija (2032 m.), Zelengora (2015 m.), Maglić (2388 m.), Volujak (2337 m.), Bioč (2396 m.), Golija (1942 m.), Vojnik (1997 m.), Pivska planina (1815 m.), Veliki Treskavac (2094 m.) Durmitor (2522 m.), Ljubišna (2238 m.), Sinjajevina (2227 m.). Sve ove planine imaju debeli snježni pokrivać u toku zime, pa njihova podnožja vriju sa vrelima u proljeće. Navedeni planinski lanac praktično odvaja mediteranski jadranski pojas koji se pruža od Neretve do Skadarskog jezera od dublje kontinentalne unutrašnjosti. Istovremeno on nije ni suviše daleko izoliran u unutrašnjosti Balkana da bi stanovnicima primorja, uključujući i Helene koji bi tamo dolazili, boravili i živjeli, bilo u potpunosti nepoznato što se

Wilkes 1969: 18, karta 3; Isti, 2001: 170 - 193; 205; Stipčević 1974: 38 - 46; Suić 1976:176-196; Pajakowski 1978:109-122; Isti, 1980:91-162+krt 1-2 ; Benac 1987: 782 – 784; Bojanovski 1988:25-31; Zaninović 1992; Cabanes 2002: 67; 137 - 182; Grubišić 2011; Mesihović 2011; Dodig 2013; Bajrić 2014; Mesihović – Šačić 2015: 147 – 164; Isto, 168 – 169.

[10] O Autarijatima, njihovoj narodnosnoj zajednici i politiji v. Mesihović 2014; Isti, 2014B, Autarijati.

dešava na njegovim padinama, masivima, visoravnima, podnožijima i udolinama.

Dinaridi. Područje zaokruženo plavom kružnicom je zemljopisna pozornica historijskih dešavanja opisanih u ovom radu.

Jedno od područja koje bi možda odgovaralo ardijejskoj domovini u njihovoj kontinenalnoj fazi bio bi Kalinovački plato sa fočanskim i gatačkim arealima koji mu neposredno gravitiraju kao što su porječje najgornjeg toka Neretve, zapadnog porječja Pive i porječja najgornjeg toka Drine. Ovaj kalinovačko – fočansko – sjevernogatački pojas (zvan nešto ranije Stara Hercegovina) se pruža upravo prema pretpostavljenoj južnoj graničnoj zoni Autarijata, nekih 70tak km udaljen od užeg glasinačkog platoa. Kalinovački plato,[11] te gravitirajući fočanski i sjevernogatački areali su inače po svojim geomorfološkim karakteristikama i gospodarskim mogućnostima sličan upravo užem glasinačkom području. Na ovom području koje je moglo predstavljati

[11] Za više o Kalinovačkom platou : Basler, 1956:247-252; Bešlagić Kalinovik, 1962:108.; Isto, 1971:495+Krt 1-5+(2); Vego, 1964:173-211; Arheološki leksikon BiH, Tom III, 1988:113-132+Krt. 18-praistorijsko doba. Bešlagić i Vego su Kalinovik posmatrali i istraživali iz percepcije primarnog proučavanja srednjeg vijeka, ali pošto se jedan dio bogate srednjovjekovne baštine Kalinovačkog platoa, nalazi na slojevima prapovijesnih gradina i tumula, neizbježno je bilo da se oni u svojim radovima ne osvrnu i na prapovijesno i protohistorijsko razdoblje Kalinovačkog platoa.

ardijejsku domovinu u njihovoj "kontinentalnoj fazi" je, za sada samo, evidentirano postojanje dosta brojne i snažne željeznodobne kulture. Samo na platou Kalinovika, danas skoro nenaseljenom, do danas je evidentirano preko 16 većih gradina, 1 pećinsko naselje, 1 naselje na otvorenom i 40 nekropola, dok ukupan broj poznatih tumula prelazi brojku 1000. Nažalost izuzev rekognosticiranja dijela terena, ovo područje stoji potpuno arheološki neistraženo. Da je Kalinovački plato, a sa njim kompletan najgornji tok Neretve, bio centar jedne jače i politički uvezanije i organizovanije narodnosne zajednice, svjedoči i postojanje monumentalnih tumula, koji bi se mogli ubrojiti u kategoriju kneževskih grobova. Najbolji primjer je velika Vučja gromila, na nekropoli Česte Gromile, koja je vjerojatno grob nekog istaknutog člana zajednice koja je imala centar na širem prostoru oko današnjeg Kalinovika. Nažalost ni ova gromila nije otkopana, niti postoje mogućnosti da u dogledno vrijeme bude istražena.

Na osnovi dosadašnjih, kao što je veće rečeno dosta siromašnih, spoznaja materijalna kultura sa Kalinovačkog platoa bi se mogla smatrati sastavnicom Glasinačke kulture starijeg željeznog doba, i mogla bi se smatrati sličnobitno srodna materijalnoj kulturi područja koje se u starijem željeznom dobu pripisuje Autarijatima. Znači da su i stanovnici Kalinovačkog platoa i općenito porječja gornjeg toka Neretve bili kulturološki, a vrlo moguće i etnički i jezički srodni, ako ne i istoznačni, sa Autarijatima i zajednicama iz kojih su ovi potekli i formirali se. Kao što je rečeno i Ardijejci i Autarijati su bili sastavnice ilirskog etničkog i jezičkog kontinuuma, i u starijem željeznom dobu su nesumnjivo imali isti način života i općekulturnog razvitka. Zato bi upravo Ardijejci bili prva opcija kao detektirani etnonim za nositelje materijalne kulture sa Kalinovačkog platoa i porječja gornjeg toka Neretve. U slučaju da je kalinovačko – fočansko područje pripadalo Ardijejcima u njihovoj kontinentalnoj fazi, granica između autarijatske i ardijejske politije bi se protezala duž planine Jahorine i spuštala bi se prema rijeci Drini.

Pretpostavljeni raspored Autarijata i Ardijejaca prije autarijatske hegemonije

Na današnjem iliroslavenskom prostoru jedan od važnijih putokaza ka otkrivanju zona i mjesta iskorištavanja soli u ranijim epohama, ali i danas, jeste postojanje naziva Slatina. Pod ovim nazivom su se označavala naselja ili područja povezana na neki način sa soli, uključujući i izvore slane ili kisele vode, pa i takva kupka, ali i iskrčena zemlja s rijetkom šumom, tlo na kojem se nakuplja voda, pa onda i močvarno tlo, blatište i kaljuža. Poznat je iznimno veliki broj mjesta i lokaliteta sa ovim nazivom širom današnje Bosne i Hercegovine, i općenito drugih iliroslavenskih zemalja. Od svih tih "Slatina", za naše istraživanje je nadasve interesantno seosko područje na krajnjem sjeveroistoku Foče, na samoj granici sa Crnom Gorom.[12] Jugoistočno od ovog područja teće Slatinska rijeka, koja ustvari veći dio godine liči na potok, ali u proljeće, uslijed otapanja snijega, višestruko naraste i

[12] Već na samom početku znanstvenih arheoloških i historiografskih istraživanja na prostoru Bosne i Hercegovine, pažnju je zaokupilo pitanje slanog vrela koje se spominje u spisu Pseudo – Aristotela i u Strabonovoj "Geografiji". Jedno vrijeme se ono lokaliziralo oko devet kilometara sjeverozapadno od Konjica, na "Slanim vodama" kod Orahovice, koji su bili već prilično iscrpljeni. Rücker, 1889:11-12; Tallócsy, 1893; Patsch, 1904:241; Isto, 1912:79; Isto, 1922:43, pr. 4; Nasuprot lokalizaciji slanih izvora kod Konjica Dobiaš, 21, pr, 16; pa kasnije i sam Rücker, 1893:336. lokaliziraju ih kod Gornjeg Vakufa. Uopće o bosanskim solanama, v. Rücker, 1893; Truhelka, 1900:575-580.

potpuno “podivlja”. Navedeno slatinsko područje, uključujući i zahvat istoimene rijeke, u potpunosti odgovara zemljopisnim odrednicama gdje se nalazilo slano vrelo zbog kojeg su Autarijati i Ardijejci ratovali. Nalazi se u samoj graničnoj zoni između pretpostavljenog ardijejskog područja i pretpostavljenog autarijatskog područja. Nalazi se u području sjeveroistočnog dinarskog planinskog visočja. Nalazi se u podnožju između uzdignutih dijelova ovog planinskog lanca. Nalazi se dovoljno daleko od mora i ne na uobičajenim utabanim putevima koji su povezivali unutrašnjost sa jadranskim priobaljem primorjem. Na istoku fočanske Slatine se nalazi i visoka Crvena stijena ispod koje se nalaze Izvori vode Sopotnice. Inače širi prostor fočanske Slatine obiluje velikim brojem izvora vode. Sama Slatinska rijeka nastaje iz dva vodena toka. Sjeverniji tok nastaje na istoku područja zvanog Ifsar, na Andrijinom vrelu koje se nalazi ispod lokaliteta Gradina (v. 1208 m.), dok južni tok nastaje na području zvanom Krstac. U blizini fočanske Slatine na lokalitetu Raskršće, Konjevići evidentirano postojanje prahistorijskog gradinskog naselja. Bedem zatvara prostor kružnog oblika, promjera oko 120 m. Oko ovog zida teče opkop dubok 3 m. i širok 5 m.[13]

[13] Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine, Tom III, 1988, 128 (18.246, natuknica Đuro Basler).

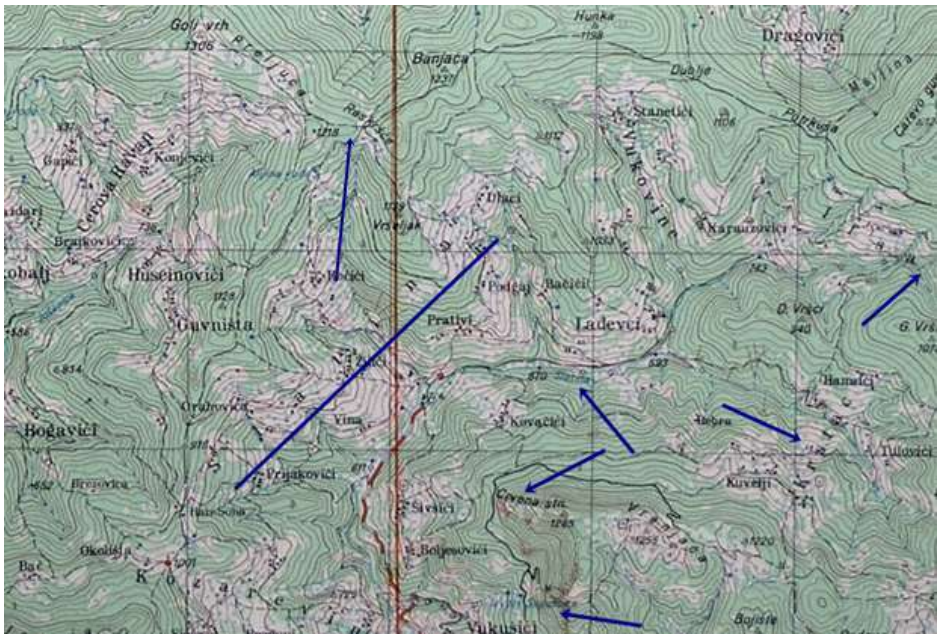

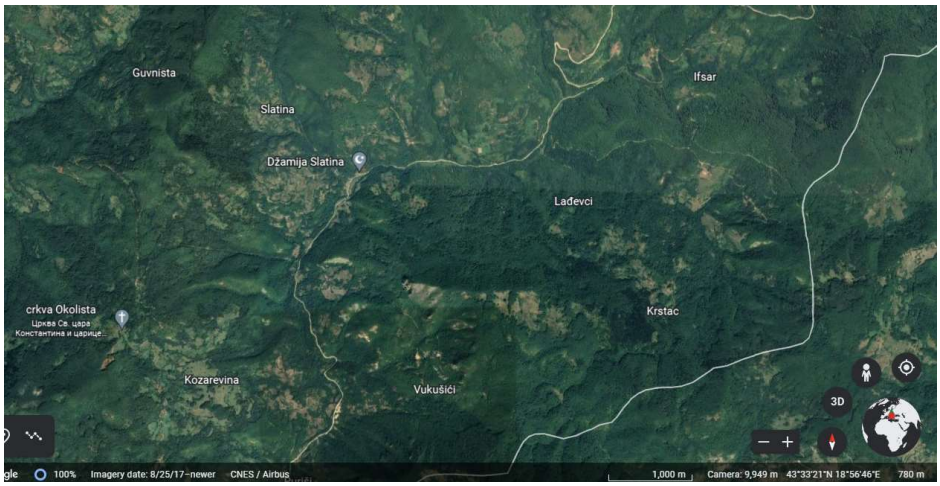

Okolnosti

Apijanov i Strabonov podatak spominju sukob Ardijejaca sa Autarijatima, ali samo se kod Apijana navodi kako je rat završio pobjedom Autarijata, ali uz mnoge teškoće i gubitke. Iako ne spominje direktno ishod rata za slano vrelo i njegovu solanu, pošto u podatku VII, 5, 11 Strabon govori o tome kako su Autarijati bili najmoćniji ilirski narod, kako su pobijeđivali okolne narode i nametnuli hegemoniju i vlast Tribalima i drugim Tračanima i Ilirima, možda bi se mogao indirektno izvući zaključak kako su oni bili pobjednici i u ratu sa Ardijejcima zbog

slanog vrela i njegove solane. Autarijatski pritisak na ardijejsko područje je vrlo vjerojatno uglavnom bio pokretan iz pravca porječja Prače, u kojem je inače bilo smješteno središte politije kojom su upravljali "kneževi ilijačke dinastije".

Sudeći po kvantitetu, kvaliteti i oblicima poznate i pronađene nepokretne i pokretne arheološke građe "glasinačke *provenijencije*" na području koje se pripisuje Autarijatima, može se govoriti da je sa starijim željeznim dobom došlo do uspona u svim poljima razvoja, od privrednih aktivnosti i proizvodnje, usložnjavanja društvenih i političkih struktura, umjetničkih izražaja, vjerske i religijske svijesti. Primjećuje se, a na osnovu broja tumula i gradinskih naselja koji potiču iz ovog perioda izražajnije povećanje stanovništva. Evidentan je i porast bogatstva i raznovrsnosti metalnih nalaza u grobovima.

Novi nivo složenije i jače društvene organizacije je nesumnjivo bio posljedica upotrebe željeza, i to primarno u izradi oružja, jer je ono neminovno moralo voditi transformaciji vojne a onda preko nje i političke strukture. Iako se nalazilo u dubokoj kontinentalnoj unutrašnjosti, na području teritorijalnog rasprostiranja autarijatskih zajednica, uvozna grčka i italska luksuzna roba se javlja ranije nego u drugim krajevima gdje bismo to prije očekivali, što jasno svjedoči o razvijanju trgovine sa mediteranskim svijetom. Prosperitet se posebno produbljuje tijekom VIII. st. p. n. e. i razvija se u narednim stoljećima, izazivajući niz posljedica po ustrojstvo autarijatskih zajednica, direktno uvjetujući i politijogenezu populacije koja je bila nosilac sjeverne varijante glasinačke kulture starijeg željeznog doba. Prva posljedica je bila socijalna diferencijacija.[14] Predstavnici vojno jačih, uglednijih,

[14] Izgled gospodarstva, društva i načina života vladajučeg sloja na samom početku starijeg željeznog doba kod zajednica kontinentalnog Balkana nalazimo u Herodotovom opisu nastanka Makedonskog kraljevstva Argeada (VIII, 137-139). Herodot u svome opisu boravka braće Gauana, Aeropa i Perdike, utemeljitelja dinastije Argeada kao sluga kod kralja «grada» Lebeje ubacuje i napomenu da je to bilo «*…vrijeme kada su i kraljevi, a ne samo narod bili siromašni i nisu imali novaca.»* dodajući i to da je i sama kraljica mesila i pekla te i posluživala kruh za svoje sluge (VIII, 137). Društveni i gospodarski izgled domaćinstava predvodnika najranijih željeznodobnih ilirskih zajednica sigurno se nije puno razlikovao od opisanog autarhičnog domaćinstva kralja» grada» Lebeje sa niskim, samozadovoljavajućim nivoom gospodarstva, prostog i jednostavnog načina života ukućana, i sa malim stupnjem odvajanja poglavara od ostatka zajednice, uključujući i sluge. Tek sa ubrzavanjem gospodarskog razvitka tijekom starijeg željeznog doba dolazi i do lomljenja ovako ustrojenih autarhićnih odnosa. Vrijeme na koje se

autorativnijih, tradicionalnijih, posvećenijih i imovinski situiranijih porodica i rodova nastoje da učvrste svoju ličnu vlast, na račun starih institucija : plemenskih savjeta i skupština. U početku ovog procesa društvene diferencijacije prednjačile su zapadne oblasti, preciznije glasinačka visoravan, dolina rijeke Prače i njihova neposredna okolica. Sada se sve više osjećala i potreba za centralizacijom i objedinjavanjem autarijatskih zajednica, procesom koji će se na kraju završiti stvaranjem jedinstvene autarijatske politije. Naročito je proces unifikacije bio izraženiji na sjeverozapadu uključujući i porječje Prače, i u nešto manjoj mjeri na južnom dijelu autarijatsko-glasinačkog narodnosno-kulturnog kompleksa.

Brzi društveni razvitak autarijatskih zajednica tijekom VIII. i posebno u VII. st. p. n. e. ogleda se prvenstveno u jačanju moći i stabilizaciji položaja i autoriteta pojedinih lokalnih, kneževskih «dinastija», koje nameću svoj autoritet na pojedinim područjima. O tom procesu najbolje svjedočanstvo pružaju kneževski grobovi, bogati i raznovrsni materijal pronađen u njima i veličina pojedinih gradina kojima gravitiraju veće nekropole tumula i one sa kneževskim grobovima. Ti lokalni knezovi su mogli biti vojni, svjetovni i duhovni upravljači lokalnih bratstava i plemena. U jugoistočnoj Bosni je do sada poznato više kneževskih grobova čiji se nastanak datira u VII. i VI. st. p. n. e. u nekropolama tumula na lokalitetima Ilijak, Rajino Brdo, Mejdan-Brezje, Arareve gromile, Čitluci, Osovo-Papratnica. Najbolje, do danas, istraženi primjer procesa društveno-političkog razvitka na autarijatskom području u VII. i VI. st. p. n. e. je «dinastija» kneževa sa središtem u gradinskom naselju Ilijak i porječjem Prače kao okosnicom svoje moći, vlasti, kontrole. U porječju Prače su, pored kneževskih grobova kod gradine Ilijak, otkopani kneževski grobovi i na Rajinu Brdu (od Ilijaka udaljeno cc 1 km) i Mejdan-Brezju koje je od Ilijaka udaljeno cc 6 km. Od druge polovine VI. st. p. n. e. broj kneževskih grobova počinje da se smanjuje, da bi u posljednjim decenijama ovog stoljeća postupno i nestali. Nasuprot smanjivanju kneževskih grobova, kako se ide ka kraju VI. st. p. n. e. sve se više povećava broj ratničkih grobova, što ukazuje na porast broja

odnosi Herodotov podatak ne može se datirati (a zbog spiska kraljeva iz dinastije Argeada poredanih po sistemu sin-otac) najvjerojatnije se odnosi na VIII. st. p. n. e.

ratnika. Vjerojatno u ovom periodu se i oblikuje autarijatska politija kao jedinstveni i moćni politički, vojni, demografski, ekonomski faktor u ilirskom etničkom i jezičkom kontinuumu starijeg željeznog doba.

Ovaj značajan napredak autarijatske politije je vjerojatno bio i uzrokom rata koji je trebao konačno riješiti sve probleme i sporne stvari sa Ardijejcima. Ova dva naroda su bila i dugi period i konkurenti u kontroli bogatih ispašista sjeveroistočnih Dinarida, lovišta u gustim šumama i riječnih tokova sa svim onim prednostima koja su ona donosila (komunikacije, ribolov). Sada se i pojavila želja da se nastala moć iskoristi kako bi se konačno slomio južni susjed i ne samo zagospodarilo vrijednim resursom slanog vrela, koji je bio zgodan povod za samo izbijanje oružanog i nasilnog sukoba, nego i zonama ispaša, šumama, komunikacijama i drugim resursima, nametnula hegemonija južnom susjedu. Tako bi se zadovoljili i interesi ojačale i obogaćene autarijatske kneževske i ratničke "aristokratije", jer je je stavljanje pod svoju dominaciju puteva prema jugu imalo kao motivaciju i želju da se izbije u neposredan kontakt sa mediteranskim svijetom.

Rat između dva gorštačka, srodnička naroda je bio dugotrajan, težak, žestok, dugotrajan, brutalan sa gubitcima na obje snage. Sam način vojevanja je vjerojatno bio onaj koji je srodan gorštačkom načinu života. Često su vršeni prepadi manjih skupina, zasjede, pljačka stoke, krađa ili paljenje usjeva, otimanje žena i djece, a nekad bi bili pokretani i veći napadi na pojedina naselja, sa ciljem zauzimanja i razaranja. Ovakvo stanje je sudeći po Strabonovom podatku dugo trajalo, a po Apijanovom oba naroda su trpila veliku štetu. Ipak uzroci autarijatske pobjede leže u većoj brojnosti, boljoj političkoj organizovanosti, jačoj unutarnjoj koheziji i nesumnjivo iskustvima koje su bili stekli u ranijim ratovima npr. na istoku prilikom širenja na Pomoravlje.

Iako su bili poraženi, i nesumnjivo i sami imali goleme gubitke u ljudstvu, teritoriji, resursima, naseljima, materijalnom osloncu (npr. stoci), ipak se Apijanova konstatacija da su oni bili uništeni u ovom ratu ne može prihvatiti. Ardijejci se u kasnijim stoljećima pojavljuju kao bitan narodnosni i politički faktor, naravno na drugom zemljopisnom području, i tek su Rimljani slomili njihovu narodnosnu snagu, uništivši ih kao bitan politički i vojni faktor na istočnojadranskoj obali. Pa i tada

nisu potpuno nestali nego i u I. st. n. e. se nailazi na 15 ardijejskih dekurija.[15] Apijanovo spominjanje "uništavanja" Ardijejaca je potrebno shvatiti u smislu ili njihovog podjarmljivanja pod hegemoniju i autarijatski jaram, ili potiskivanja sa njihove dotadašnje teritorije. Ardijejci ustvari i jesu "nestali" sa prostora koji su u starije željezno doba naseljavali, povukavši se prema jadranskom primorju, gdje ih literarna vrela pronalaze u mlađem željeznom dobu, helenističkom razdoblju i ranom Principatu.

Kada Pseudo – Skilak u svome "Periplusu", čiji se nastanak datira u period cc 350. – 330. god. p. n. e., [16] opisuje zemljopis i etnografiju istočnojadranske obale, on ne spominje uopće Ardijejce, nego samo na prostoru od rijeke Krke do rijeke Drima navodi Hile, Buline, Manijce, Autarijate i Enheleje. Gdje su onda Ardijejci,? jer znamo, a na osnovu Pseudo-Aristotela, Strabona i Apijana da su oni bili prvi južni autarijatski susjedi. Moguće je i pretpostaviti da ih Pseudo-Skilaks ne spominje jer su se oni kada je on pisao svoj Periplus nalazili potčinjeni Autarijatima, i tek bi sa keltskim rušenjem autarijatske politije oko 310. god. p. n. e., Ardijejci otpočeli voditi samostalnu politiku. Isto je tako moguće da se, u vrijeme nastanka podataka o jadranskoj obali koji se nalaze u Periplusu, Ardijejci još uvijek nisu nalazili na jadranskom primorju. U tom slučaju bi se oni sredinom IV. st. p. n. e. nalazili pozicionirani još uvijek u unutrašnjosti.

Ardijejci su se pod vojnom i političkom hegemonijom Autarijata nalazili najmanje 150 godina, I to sve dok ne dođe do sloma autarijatske hegemonije u unutrašnjosti Balkana. Prvo je Agrijanski kralj Langar 335. god. p. n. e. svojim pohodom na autarijatsku zemlju značajno oslabio autarijatsku politiju, da bi je oko 310. god. p. n. e. nakon teškog ratovanja srušili Kelti. I u tim posljednjim decenijama IV. st. p. n. e. Ardijejci su se oslobodili autarijatske dominacije. Vjerojatno su se, kako bi izbjegli pad pod keltsku hegemoniju, Ardijejci povukli južnije, prema priobalju, čime su uspjeli sačuvati svoju tek stečenu nezavisnost. I oslobođeni

[15] *Plin. NH* III, 142

[16] O Pseudo – Skilakovom Periplu v. Radimsky 1896; Patsch 1906; Novak 1944:22; Suić 1953; *Id.* 1955; Papazoglu 1969:74; Stipčević 1974:27; Todorović 1974:154; Bojanovski 1988:32; Wilkes 2001:106; Cabanes 2002:9; Šašel Kos, 2013.

autarijatskog hegemonijskog “kišobrana”, a istovremeno izbjegavši keltsku, odnosno kasniju skordičku dominaciju, Ardijejci su, slično kao i njihovi srodnici Dardanci počeli svoj sopstveni politički, vojni, ekonomski uspon ispunjavajući praznine moći nastale slomom nekoć moćne autarijatske višestoljetne politije.

Ardijejci su u neko doba, a sigurno ne poslije kraja IV. st. p. n. e. napustili svoja prebivališta u kontinentalnoj unutrašnjosti i spustili se na jadransku obalu gdje su na prostoru između Neretve, Boko-kotorskog zaliva i sve do Skadarskog jezera uspostavili svoju politiju. Ardijejci se nisu kretali dolinom Neretve ka jugu, jer bi tada morali proći kroz visoke visove Prenja i neprohodni kanjon Drežnice, Gornji tok Neretve, a posebno potez između Jablanice do mostarske kotline je izrazito negostoljubiv i nepristupačan, sa uskim i strmim kanjonima, kamenim i bezvodnim vrhovima i padinama. Oni su sigurno na obalu došli krečući se preko istočnijih areala kao što su Gatačko polje, Dabarsko polje, Fatničko polje, Plansko polje, Bilečko polje i na kraju Popovo polje. I nakon što su se etablirali u primorju, Ardijejci svoj geostrateški interes postepeno sve više okreću prema moru, postajući i sve više primorski narod, krenuvši i u gradnju kraljevstva koje će ubrzo zagospodariti obalnim područjem, otocima i neposrednim zaleđem, postajući poznato kao Ilirska država sa historijski potvrđenom kraljevskom dinastijom.

Agresija Autarijata (crvena isprekidana linija) i kasnije povlaćenje Ardijejaca (zelena isprekidana linija).

Kratice

ANU BiH Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo

CBI Centar za balkanološka ispitivanja, Sarajevo (časopis Godišnjak)

LCL The Loeb Classical Library, London: William Heinemann LTD - Cambridge Mass.: Harvard University Press

MH Matica Hrvatska, Zagreb.

MS Matica Srpska, Novi Sad

SANU Srpska akademija nauka i umjetnosti, Beograd

Syll *Sylloge inscriptionum graecarum*, ed. Wilhelm Dittenberger. 3rd edn., eds. Friedrich Hiller von Gaertringen, Johannes Kirchner, Hans Rudolf Pomtow and Erich Ziebarth. 4 vols. Leipzig, 1915-1924.

Izdanja izvora

Apijan 1863.: *Apijan, Ilirike,* Ante Starčević, Zagreb: Danica Ilirska

Apijan 1879.: *Appiani, Historia Romana,* Ludovicus Mendelssohn, Lipsiae: Teubneri.

Apijan 1899.: *Appian, The Foreign Wars,The Illyrian Wars*, http://www.perseus.tufts.edu/, bazirano na ed. Appian. The Foreign Wars. Horace White. New York. The Macmillan Company. 1899.

Apijan 1912.: *Appian, Roman History, Volume I: Books 1-8.1*, Horace White, LCL.

Apijan 1912.: *Appian, Roman History, Volume II: Books 8.2-12*, Horace White, LCL.

Apijan 1913.: *Appian, Roman History, Volume III: The Civil Wars, Books 1-3.26*, Horace White, LCL.

Apijan 1913.: *Appian, Roman History, Volume IV: The Civil Wars, Books 3.27-5*, Horace White, LCL.

Apijan 2005.: Marjeta Šašel Kos, Appian and Illyricum, *Situla 43,* Narodni muzej Slovenije, Ljubljana. 52 – 81

Atenej 1961.: *Athenaeus, The Deipnosophists*, Charles Burton Gulick, LCL.

Ciceron 1840.: Middleton – Melmoth – Heberden, *The Life and Letters of Marcus Tullius Ciceron*, London : Edward Moxon, Dover Street.

Ciceron (Marko i Kvint) 1908- 1909.: *The Letters of Cicero; the whole extant correspondence in chronological order, in four volumes*, Evelyn S. Shuckburgh. London. George Bell and Sons.

Ciceron 1998 -1999.: *Cicero, Letters,* D. R. Shackleton Bailey, LCL.

Ciceron 1999.: *Cicero, Letters to Atticus, Volume I – IV*, D. R. Shackleton Bailey, LCL.

Ciceron 2001.: *Cicero, Letters to Friends, Volume I – III,*D. R. Shackleton Bailey, LCL.

Ciceron 2002.: *Cicero, Letters to Quintus and Brutus. Letter Fragments. Letter to Octavian. Invectives. Handbook of Electioneering*, D. R. Shackleton Bailey, LCL.

Ciceron, 2009.: *Marko Tulije Ciceron, Pisma Atiku 1,*Jelena Savić, Milica Kisić, Noel Putnik, Fedon.

Ciceron, 2013.: *Marko Tulije Ciceron, Pisma Atiku 2,*Goran Vidović, Jelena Savić, Dragana Dimitrijević , Fedon.

Ciceron, 2016.: *Marko Tulije Ciceron, Pisma Atiku 3,*Tatjana Zdravković Stojanović, Anđelka Nastić , Fedon.

Diodor 1935.: *Diodorus Siculus, Library of History, Volume II: Books 2.35-4.58*, C.H, Oldfather, LCL.

Diodor 1957.: *Diodorus Siculus, Library of History, Volume XI:Fragments of Books 21 – 32,*Walton Francis R., LCL.

Elijan Klaudije 1958.: *Aelian, On Animals, Volume I: Books 1-5,* A. F. Scholfield, LCL.

Elijan Klaudije 1959.: *Aelian, On Animals, Volume III: Books 12-17,* A. F. Scholfield, LCL.

Elijan Klaudije 1997.: *Aelian, Historical Miscellany,*Wilson, Nigel G., LCL.

Enije 1935.: *Remains of Old Latin, Volume I, Ennius and Caecilius*, Eric Herbert Warmington, LCL.

Eutropije 1886.: *Eutropius's Abridgement of Roman History*, John Selby Watson, London : George Bell and Sons, York street, Covent Garden.

Eutropije 1993.: *Eutropius, Breviarium,* H.W. Bird, Liverpool : Liverpool University Press.

Fasti Kapitolinski 1954.: *Attilio Degrassi, Fasti Capitolini,* Torino : G.B. Paravia.

Flor 1947.: *Lucius Annaeus Florus, Epitome of Roman History,*Edward Seymour Forster, LCL.

Flor 2005.: *Lucije Anej Flor, Dvije knjige izvadaka iz Tita Livija o svim ratovima u sedam stotina godina*, Josip Miklić, Zagreb : Latina et Graeca.

Fragmenti rimskih historičara 2013.: The Fragments of the Roman Historians, Vol. I – III, General Editor T. J. Cornell, Oxford University Press.

Herodot 1920.: *The Persian Wars, Volume I: Books 1-2,*Godley, A. D., LCL.

Herodot 1921.: *The Persian Wars, Volume II: Books 3-4,*Godley, A. D., LCL.

Herodot 1922.: *The Persian Wars, Volume III: Books 5 - 7,*Godley, A. D., LCL.

Herodot 1925.: *The Persian Wars, Volume IV: Books 8-9,*Godley, A. D., LCL.

Herodot 1980.: *Herodot, Historije,* Milan Arsenić, MS

Justin 1886.: *Justin's Epitome Of The History Of Pompeius Trogus*, John Selby Watson, London : George Bell And Sons, York Street, Covent Garden.

Justin 1997.: *Epitome of the Philippic History of Pompeius Trogus 1*. Yardley, J. C. - Heckel, Waldemar, Oxford: Oxford University Press.

Justin 2010.: *Iustinus. Trogi Pompei Historiarum Philippicarum Epitoma*, Nabu Press

Kasije Dion 1917.: *Dio Cassius, Roman History, Volume V:Books 46 - 50,*Cary, Earnest - Foster, Herbert B., LCL.

Livije 1929.: *Livy, History of Rome, Volume V: Books 21-22*, Foster, B.O., LCL.

Livije 1943.: *Livy, History of Rome, Volume VII: Books 26-27*, Moore, Frank Gardner, LCL.

Livije 1935.: *Livy, History of Rome, Volume IX: Books 31 -34*, Sage, Evan T., LCL.

Livije 1938.: *Livy, History of Rome,Volume XII: Books 40-42*, Sage, Evan T.-Schlesinger, Alfred C., LCL.

Livije 1951.: *Livy, History of Rome, Volume XIII: Books 43-45*, Schlesinger, Alfred C., LCL.

Livije 1959.: *Livy, History of Rome, Volume XIV:Summaries. Fragments. Julius Obsequens. General Index*, Schlesinger, Alfred C., LCL.

Orosije 1976.: *Historia adversus paganos*, Verona: Fondazione Lorenzo Valla/Arnoldo Mondadori.

Orosije 1981.: *The Father of the Church,The Seven Books of History against the Pagans*, R. J. DeFerrari, The Catholic University of America Press.

Orosije 2010.: *Orosius,The Seven Books of History against the Pagans*, A.T. Fear, Liverpool University Press.

Pausanija 1913.: *Description of Greece,* James Frazer (edited with commentary and translated).

Pausanija 1989.: *Pauzanija, Opis Helade*, Uroš Pasinij, Split: Logos.

Platon 1915.: *Platon, Phaedro*, Koloman Rac, Matica Hrvatska, Zagreb : MH

Plinije Stariji 1942.: *Natural History, Volume II: Books 3-7,* Rackham, H., LCL.

Plinije Stariji 2004.: *Plinije Stariji, «Zemljopis starog svijeta»,* Uroš Pasini, Split: Književni krug.

Plinije Stariji 2015.: *Plinije Stariji, Istorija prirode* (na osnovi *Pliny the Elder – Natural History: A Selection*, objavljeno u poznatoj biblioteci „Penguin Classics“, koje potpisuje prof. John Healy. Beograd : Dosije.

Plutarh, 1918.: *Lives, Volume VI: Dion and Brutus. Timoleon and Aemilius Paulus, Perrin*, Bernadotte, LCL.

Plutarh, 1926.: *Lives, Volume XI: Aratus. Artaxerxes. Galba. Otho. General Index*, Perrin, Bernadotte, LCL.

Polibije 1962.: *Histories. Polybius.* Evelyn S. Shuckburgh, London, New York. Macmillan. 1889. Reprint Bloomington 1962.

Polibije 1988.: *Polibije, Istorije,* Marijana Ricl, MS.

Polibije 2010.: *The Histories, Volume I: Books 1-2*, Paton, W. R.,LCL.

Polibije 2010.: *The Histories, Volume II: Books 3-4*, Paton, W. R.,LCL.

Polibije 2011.: *The Histories, Volume III: Books 5-8*, Paton, W. R.,LCL.

Polibije 2011.: *The Histories, Volume IV: Books 9-15*, Paton, W. R.,LCL.

Polibije 2012.: *The Histories, Volume V: Books 16-27*, Paton, W. R.,LCL.

Polibije 2012.: *The Histories, Volume VI: Books 28-39*, Paton, W. R.,LCL.

Pseudo - Aristotel 1936.: *Minor Works: On Colours. On Things Heard. Physiognomics. On Plants. On Marvellous Things Heard. Mechanical Problems. On Indivisible Lines. The Situations and Names of Winds. On Melissus, Xenophanes, Gorgias*, Hett, W. S. LCL.

Pseudo – Skilaks 1855.:, *Geographi Graeci minores, tome 1*, Karl Müller, Paris, Didot, 15 - 96

Pseudo-Skilaks 2001.: *Pseudo-Skilak, Periplus*, korišten prijevod iz Wilkes, Iliri, 2001, 106-108

Pseudo – Skilaks 2011.: *Pseudo-Scylax's Periplus: Text, Translation, and Commentary,* G. Shipley, Exeter.

Ptolemej Klaudije.: *Ptolemej Klaudije, Geografija,* korišten tekst sa http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Gazetteer/Periods/Roman/_Texts/Ptolemy/2/15*.html, bazirano na transkriptu Dover edition, prvi put izdato 1991, republikacija javnog rada, originalno izdatog 1932 od The New York Public Library, N.Y. sa naslovom «Geography of Claudius Ptolemy".

Ptolemej Klaudije 1932.: *Claudius Ptolemy: The Geography,* Stevenson, Edward Luther, New York: New York Public Library. (reprint New York: Dover, 1991.)

Ptolemej Klaudije 1974,: Ptolemejeva karta*,Monumenta cartographica Jugoslaviae*, I antičke karte, Posebna izdanja knj. 17, Aleksandrina Cermanović - Kuzmanović, Beograd : Istorijski institut

Ptolemej Klaudije 2000.: *Ptolemy's Geography: An Annotated Translation of the Theoretical Chapters*, J. L. Berggren, Princeton University Press

Ptolemej Klaudije 2006.: *Ptolemaios, Handbuch der Geographie, Griechisch-Deutsch*. 2 vols., Stückelberger, Alfred, and Gerd Graßhoff (eds), Basel: Schwabe Verlag.

Ptolemej Klaudije 2006 A.: *Ptolemejevska Geografija*, Milutin Tadić, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva u Beogradu.

Rufije Fest 1967: *Rufius Festus, Breviarium rerum gestarum populi Romani in: The Breviarium of Festus*, London: ed. J.W. Eadie.

Sekst Aurelije Viktor 1973.: *Deeds of famous men (De viris illustribus),* Walter K. Sherwin**,** Norman : University of Oklahoma Press.

Silije Italik 1961.: *Silius Italicus, Punica,I – II*, J. D. Duff, LCL.

Strabon 1917.: *Strabo, Geography, Volume I: Books 1-2,*Jones, Horace Leonard, LCL.

Strabon 1923.: *Strabo, Geography, Volume II: Books 3-5,*Jones, Horace Leonard, LCL.

Strabon 1924.: *Strabo, Geography, Volume III: Books 6-7,*Jones, Horace Leonard, LCL.

Strabon 1927.: *Strabo, Geography, Volume IV: Books 8-9,*Jones, Horace Leonard, LCL.

Strabon 1928.: *Strabo, Geography, Volume V: Books 10-12,*Jones, Horace Leonard, LCL.

Strabon 1929.: *Strabo, Geography, Volume VI: Books 13-14,*Jones, Horace Leonard, LCL.

Strabon 1930.: *Strabo, Geography, Volume VII: Books 15-16,*Jones, Horace Leonard, LCL.

Strabon 1932.: *Strabo, Geography, Volume VIII: Books 17. General Index,*Jones, Horace Leonard, LCL.

Strabon 1954.: *The Geography of Strabo,* H. L. Jones, LCL.

Valerije Maksim 1888.: *Valerii Maximi Factorum et dictorum memorabilium libri novem cum Iuliii Paridis et Ianuarii Nepotiani Epitomis,* ed. Carolus Kempf, Lipsiae : Teubneri.

Valerije Maksim 2000.: *Valerius Maximus, Memorable Doings and Sayings, Volume I: Books 1-5,* D. R. Shackleton Bailey, LCL.

Valerije Maksim 2000.: *Valerius Maximus, Memorable Doings and Sayings, Volume II: Books 6 - 9,*D. R. Shackleton Bailey, LCL.

Valerije Maksim 2004.: *Memorable Deeds and Sayings: One Thousand Tales from Ancient Rome,* Henry John Walker, Hackett Publishing Company, Inc., Indianapolis/Cambridge.

Velej Paterkul 1955.: *Velleius Paterculus, Compendium of Roman History*, Frederick W. Shipley, LCL.

Velej Paterkul 2006.: *Gaj Velej Paterkul,rimska povijest,* Josip Miklić, Zagreb : Latina &Graeca.

Tacit, Anali,1970.: *Tacit, Anali*, Jakov Kostović, Zagreb: MH

Zonara, 1868/1869/1870.: ΙΩΑΝΝΟΥ ΤΟΥ ΖΩΝΑΡΑ, Ἐπιτομὴ Ἱστοριῶν/ IOANNIS ZONARAE, Epitome Historiarum, Vol. I – III, Ludovicus Dindorfius, Lipsiae: Teubneri.

Zonara 2009.: *The History of Zonaras: From Alexander Severus to the Death of Theodosius the Great*, Thomas Banchich, Eugene Lane, New York : Routledge.

Literatura

Alföldy, Géza, Bevölkerung und Gesellschaft der römischen Provinz Dalmatien. *Mit einem Beitrag von András Mócsy. Akadémiai kiadó*, Budapest, 1965.

Bajrić, Amela, Ilirska vladarica Teuta i Iliri u Polibijevom odlomku o rimskom poslanstvu u Iliriji, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu, 46*, 2014, 29-56.

Basler, Đuro, 1956, Kalinovik i okolina, *GZM N.S, Arheologija, XI,* 247-252, Sarajevo

Benac, Alojz. O identifikaciji ilirskog etnosa, *ANU BiH, CBI 8,* 1973, 93-108

Benac, Alojz, O etničkim zajednicama starijeg željeznog doba u Jugoslaviji, *PJZ V-željezno doba*, 1987, 737 – 802.

Bešlagić, Šefik, 1962, *Kalinovik,* Sarajevo: Zavod za zaštitu spomenika kulture

Bešlagić, Šefik, 1971, *Stečci, Kataloško topografski pregled*, Sarajevo.

Bojanovski, Ivo, Bosna i Hercegovina u antičko doba, *ANU BiH, Djela, LXVI, CBI 6,*1988.

Cabanes, Pierre. *Iliri od Bardileja do Gencija*, Svitava, Zagreb, 2002.

Clausewitz von Carl, 2010, *O ratu*, Mozaik knjiga,

Čović, Borivoj. *Od Butmira do Ilira,* Sarajevo, 1976.

Dodig, Radoslav, De Ardiaeis notae, *Hrvatski neretvanski zbornik 5*, Zagreb, 2013, 35-61.

Garašanin, Milutin, Crna Gora u osvit pisane istorije, *Istorija Crne Gore,* Podgorica, 1967

Garašanin, Milutin, Istorijska i arheološka razmatranja o Ilirskoj državi, *Glas, SANU CCLX, odeljenje istoriskih nauka, knjiga 1, 1*, 1974, 1-32.

Grubišić, Željko, Ardijejci i njihova uloga u Agronovoj dinastiji, (magistarski rad – neobjavljen), Filozofski fakultet u Sarajevu, 2011.

Lučić, J., O migracijama ilirskog plemena Ardijeja, *Živa antika,16,* Skopje, 1966, 245- 254.

Marjanović, Damir, Primorac, Dragan i Mesihović, Salmedin. 2019, *Preci u nama. Genetičko blago Bosne i Hercegovine*, Mladinska knjiga, Sarajevo.

Mesihović, Salmedin. *Autarijati,* Sarajevo (u rukopisu). Dopunjena verzija magistarskog rada : *Problem kulturne i narodnosne zajednice Autarijata,* Zagreb, 2007.

Mesihović, Salmedin. *Desitijati,* Sarajevo (u rukopisu). Dopunjena verzija doktorske disertacije : *Desitijati: kulturna i narodnosno-politička zajednica u Iliriku i osvajanja Oktavijanova doba,* Zagreb, 2007A.

Mesihović, Salmedin. ANTIQVI HOMINES BOSNAE, Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu, 2011.

Mesihović, Salmedin. *Rimski vuk i ilirska zmija. Posljednja borba*, izdavač Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu, 2011 A.

Mesihović, Salmedin. Plinijevske peregrinske civitates na prostoru današnje Bosne i Hercegovine, *Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku, Vol. 104*, Split, 2011 B, 55 – 78.

Mesihović, Salmedin. Ime ilirskog naroda Dezitijata, *Prilozi 40, Institut za istoriju u Sarajevu*, 2011C, 11 – 22.

Mesihović, Salmedin. *Historija Autarijata*, Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu, 2014.

Mesihović, Salmedin. PROCONSVLES, LEGATI ET PRAESIDES. *Rimski namjesnici Ilirika, Gornjeg Ilirika i Dalmacije*, Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu, 2014 A.

Mesihović, Salmedin. Ilirike, autorsko izdanje, Sarajevo, 2014 B.

Mesihović, Salmedin. Baton – prilozi istraživanju naše ilirske i antičke baštine, *Zbornik za zaštitu, proučavanje i promociju kulturno – historijskog nasljeđa Gradina*, Zenica, 2014 C, 21 – 136.

Mesihović, Salmedin. Bitka za Ilirik“, Udruženje za proučavanje i promoviranje ilirskog naslijeđa i drevnih klasičnih civilizacija BATHINVS, Sarajevo, 2018.

Mesihović, Salmedin. Iliri. Postanci, Udruženje za proučavanje i promoviranje ilirskog naslijeđa i drevnih klasičnih civilizacija BATHINVS i O. D. FONT, Sarajevo, 2021.

Mesihović, Salmedin i Šačić, Amra. Historija Ilira, Univerzitet u Sarajevu, 2015.

Mesihović, Salmedin, Šačić, Amra i Edin Veletovac. *Magični svijet Ilira – Historija zaboravljene civilizacije,* izdavač : Mladinska knjiga Sarajevo, 2021.

Mócsy, András, Die Vorgeschichte Obermoesiens im hellenistisch - römischen Zeitalter, *Acta Antiqua Acad. Sc. Hung. 14*, 90, 1966.

Mócsy, András, Zu Theopomps Frg. 39-40, *Rivista storica dell'Antichità 21*, 1972, 13-16.

Novak, Grga, *Prošlost Dalmacije I, Od najstarijih vremena do Kandijskog rata*, Zagreb 1944 i novo izd. Slobodne Dalmacije, Split. 2004.

Pajakowski, Wlodzimierz, , Die Ardiäer-ihre Wohnsitze und ihre historische Rolle, *ANU BiH, XVI, CBI, 14,* 1978, 109 – 122.

Pajakowski, Wlodzimierz, Wer ware Illyrii proprie dicti und wo siedelte mansie an?-Ko su bili Illyrii proprie dicti i gdje su bili nastanjeni, *ANU BiH, XVIII, CBI 16,* 1980*,* 91 – 162+Krt. 1 – 2.

Papazoglu, Fanula, O teritoriji ilirskog plemena Ardieja, *Zbornik Filozofskog fakulteta u Beogradu VII-1,* 1963, 71-86.

Papazoglu, Fanula, , Les origines et la destineve de l`Evtat Illyrien: Illyrii proprie dicti, *Historia, 14,* 1965.

Papazoglu, Fanula, Porijeklo i razvoj ilirske države, *ANU BiH. CBI 3,* 123 – 144, 1967.

Papazoglu, Fanula. Srednjobalkanska plemena u predrimsko doba, *ANU BiH, Djela, XXX, CBI 1,* 1969.

Papazoglu, Fanula, , Ilirska i Dardanska kraljevina, porijeklo i razvoj, struktura, helenizacija i romanizacija, *Iliri i Albanci, SANU, Naučni skupovi, knjiga XXXIX, Odelenje istorijskih nauka, knjiga 10,* Beograd, 1988, 145-172.

Papazoglu, Fanula, O zavisnom seljaštvu kod Ardijejaca i Dardanaca, *ANU BiH, XXX, CBI 28*, 1992-1997, 97 – 104.

Patsch, Carl, 1904, Arch-epigr.Untersuchungen zur Geschichte der romisch en Provinz Dalmatien *WMBH IX,*

Patsch, Carl, Pseudo-Sxylaxovo jezero. Prinos povijesti donjeg poriječja Neretve, *GZM, god. XVIII, sv. 4*. 1906, 367 – 390.

Patsch, Carl, 1912, Die Narentasse des Pseudo-Scylax, *WMBH XII*

Patsch, Carl, Historische Wanderungen im Karst und an der Adria. I. Teil. Die Herzegovina einst und jetzt. Wien. Verlag des Forschungsinstitutes für Osten und Orient, 169 (Schriften zur Kunde der Balkanhalbinsel N.F. 1. Teil), 1922.

Radimsky, Vjenceslav (Vaclav), Der Narenta-See des Skylax, *WMBH VI,* 129-134, Wien, 1896.

Rücker, Anton, 1889, Dodatak članku o imenu „Bosna"-Slana vrela u BiH, *GZM, sv. 1, god. I*. 11 - 12

Rücker, Anton, 1893, Salzqellen in Bosnien und Herzegovina, *WMBH, 1* .336 - 337

Smith, William. *Dictionary of Greek and Roman Geography*, *Volume I,* London : Walton and Maberly, Upper Gower Street and Ivy Lane, Paternoster Row: John Murray, Albemarle Street, 1854.

Smith, William. *Dictionary of Greek and Roman Geography*, *Volume II,* London : Walton and Maberly, Upper Gower Street and Ivy Lane, Paternoster Row: John Murray, Albemarle Street, 1857.

Suić, Mate, Gdje se nalazilo jezero iz 24. poglavlja Pseudo-Skilakova Peripla, *GZM, N.S. sv. VIII,* 1953, 111-129.

Suić, Mate, Istočna jadranska obala u Pseudo Skilakovu Periplu, *Rad JAZU, 306*, Zagreb, 1955.

Suić, Mate, Illyrii proprie dicti, *ANU BiH, XIII, CBI 11*., 1976, 179 – 196.

Stipčević, Aleksandar. *Iliri, povijest, život, kultura*, I izdanje (1974); II dopunjeno izdanje (1989); III izdanje (1991), Zagreb.

Šašel Kos, Marjeta, The 'great lake' and the Autariatai in Pseudo-Skylax, *Mélanges de l'École française de Rome – Antiquité*, 2013.

Tallócsy, Ljudevit, 1893, Uber die Bedeutung des Namens Bosna *WMBH, I*, 333 - 336

Todorović, Jovan, *Skordisci,* Novi Sad-Beograd, 1974.

Tomaschek, Wilhelm, Autariatai, *PWRE II, 2 593,* 1896.

Truhelka, Ćiro, 1900, Nešto o bosanskim solanama, *GZM , sv. 3-4, god. XII,* 575-580

Vego, Marko, 1964, Novi i revidirani natpisi iz Hercegovine, *GZM, N.S. Arheologija XIX*

Wilkes, J. J. *History of the provinces of the Roman Empire, Dalmatia,* University of Birmingham, London, 1969.

Wilkes, J. J. *Iliri,* Split, 2001.

Zaninović, Marin, Pomorstvo Ardijejaca temelj njihove moći, *Opuscula Archaeologica, 16,* 1992, 103-115,.

Zippel, Gustav, *Die Römische Herrschaft in Illyrien bis auf Augustus,* Leipzig, 1877.

PROSPELATI, ZAVISNO ZEMLJORADNIČKO STANOVNIŠTVO U ARDIJEJSKOJ POLITIJI.

Atenej[17] u svome djelu "Gozba sofista" (Δειπνοσοφισταί) na dva mjesta spominje kako Ardijejci posjeduju 300 000 prospelata "koji su poput helota". Oba Atenejeva podatka se za ovu informaciju pozivaju na drugu knjigu "Historije Filipa" (*Philippika*) od Teopompa[18]. U prvom podatku (VI, 271e = *FGrH* 115F40) informacija o ardijejskim prospelatima se nalazi u okviru rasprave o robovima, i stoji izdvojeno iz nekog općeg konteksta izlaganja : ἔτι Θεόπομπος ἐν τῇ δευτέρᾳ τῶν Φιλιππικῶν **Ἀρδιαίους** φησὶ κεκτῆσθαι **προσπελατῶν** ὥσπερ εἱλώτων τριάκοντα μυριάδας, ' ("Ponovo, Teopomp u drugoj knjizi "Historije Filipa" kaže da Ardijejci posjeduju 300 000 prospelata koji su poput helota"). Drugi podatak (X, 443 a-c = fr. 39,40 kod Jacoby = *FGrH* 115F40) se nalazi u kontekstu rasprave o fenomenu naglašenog pijanstva kod Ilira, i nalazi se u smislenoj i uvezanoj informacionoj cjelini, radi čega je i sadržajniji:

> " Ἐν δὲ τῇ δευτέρᾳ τῶν Φιλιππικῶν. Ἰλλυριοί, φησί, δειπνοῦσι καθήμενοι καὶ πίνουσιν, ἄγουσι δὲ καὶ τὰς γυναῖκας εἰς τὰς συνουσίας· καὶ καλὸν αὐταῖς προπίνειν οἷς ἂν τύχωσι τῶν παρόντων. Ἐκ δὲ τῶν συμποσίων αὗται τοὺς ἄνδρας ἀπάγουσι. Καὶ κακόβιοι δὲ πάντες εἰσὶ καὶ ζώννυνται τὰς κοιλίας ζώναις πλατείαις ὅταν πίνωσι. Καὶ τοῦτο μὲν πρῶτον μετρίως ποιοῦσιν, ἐπειδὰν δὲ σφοδρότερον πίνωσι, μᾶλλον αἰεὶ συνάγουσι τὴν ζώνην. **Ἀρδιαῖοι** δέ, φησί, κέκτηνται **προσπελατῶν** ὥσπερ εἱλώτων τριάκοντα μυριάδας. Καθ΄ ἑκάστην δὲ ἡμέραν μεθύουσιν καὶ ποιοῦνται

[17] Ἀθήναιος ὁ Ναυκρατίτης (kraj II. i početak III. st. n. e.), helenski retoričar i gramatik. Od njegovog opusa je sačuvana samo, i to u većinom sadržaja, 15tomna „Gozba sofista".

[18] Θεόπομπος, (c. 380. – c. 315. god. p. n. e.) bio je helenski historičar. Od njegovih djela, koja su poznata samo preko fragmenata u drugih autora, najpoznatija su *Hellenica* (Ἑλληνικά) i „Historija Filipa" o vladavini Filipa II. Makedonskog u 58 knjiga. Ovo posljednje djelo je bilo značajno opterećeno digresijama i opisima koji nisu imali veze ni sa Makedonijom ni sa Filipom II. i njegovom vladavinom, pa je zato u njima moguće bilo naći i podatke o ilirskom pijanstvu i prospelatima.

συνουσίας καὶ διάκεινται πρὸς ἐδωδὴν καὶ πόσιν ἀκρατέστερον. Διὸ καὶ Κελτοὶ πολεμοῦντες αὐτοῖς καὶ εἰδότες αὐτῶν τὴν ἀκρασίαν παρήγγειλαν ἅπασι τοῖς στρατιώταις δεῖπνον ὡς λαμπρότατον παρασκευάσαντας κατὰ σκηνὴν ἐμβαλεῖν εἰς τὰ σιτία πόαν τινὰ φαρμακώδη δυναμένην διακόπτειν τὰς κοιλίας καὶ διακαθαίρειν. Γενομένου δὲ τούτου οἳ μὲν αὐτῶν καταληφθέντες ὑπὸ τῶν Κελτῶν ἀπώλοντο, οἳ δὲ καὶ εἰς τοὺς ποταμοὺς αὐτοὺς ἔρριψαν, ἀκράτορες τῶν γαστέρων γενόμενοι. ("Teopomp, u drugoj knjizi Historije Filipa kaže da : "Iliri večeraju i piju sjedeći, pa čak i dovode svoje žene na zabave, i dobar je običaj za žene da se obečaju bilo kojem od gostiju, bez obzira na to ko su. One dovode svoje supruge domu sa pijanki. Svi muškarci žive težak život, i kada piju, oni opasuju svoje stomake širokim pojasevima. Ovo oni čine, prvo, sa podnošljivom razuzdanošću, ali kako ispijanje postaje intenzivnije, oni sve češće povlaće remenje. Narod Ardije, on nastavlja, posjeduje 300 000 prospelata koji su poput helota. Oni se opijaju svaki dan i imaju zabave, i previše su nekontrolisani u svojoj sklonosti u jelu i piću. Stoga su Kelti, kad su zaratili s njima, znajući da nemaju samokontrole, naredili svim trupama da pripreme večeru u svojim šatorima s najvećim mogućim sjajem, ali da u hranu stave određenu otrovnu biljku koja je imala učinak uznemirivanja crijeva i temeljitog pročišćavanja. Kad su to učinili, neke od Ardijanaca Kelti su savladali i pogubili, dok su se drugi bacili u rijeke, ne mogavši podnijeti bol u stomaku.").

Citirani Atenejevi podatci sa spomenom Ardijejaca koji posjeduju 300 000 prospelata i koji se uspoređuju sa helotima (zavisnim poljoprivrednim stanovništvom Lakedemonske države), u dosadašnjoj historiografiji nisu bili u značajnijoj mjeri suštinski i detaljnije analizirani i obrađeni. Ovi podatci koji spominju fenomen zavisnog seljaštva, i to u institucionaliziranoj formi među Ilirima predrimskog doba, spadaju i u red onih malobrojnih literarnih podataka koji mogu

ponuditi (ili dati) kakav – takav uvid u društvene, ekonomske, socijalne i zemljišno – poljoprivredne odnose u ilirskom etničkom i jezičkom kontinuumu prije nego što su njegove sastavnice potpale pod imperij rimskog naroda. Zbog toga, i pored svojih kratkoća, ovi podatci ipak mogu ponuditi neke historiografski relevantne zaključke.

U Atenejevom tekstu se koristi genitiv množine προσπελατῶν, riječi koja u nominativu jednine glasi προσπελατής, a u nominativu množine προσπελαταί. To je složeno od πελατής = "onaj koji se priblizava, koji je blizu, cak i susjed,[19] a u prenesenom smislu : klijent, koji zavisi o nekome". Od toga dolazi i glagol προσπελάζω = "približiti se". Po ovakvom etimološkom tumačenju i razumijevanju prospelati/προσπελαταί u Ardiji bi po Atenejevom podatku, odnosno Teopompu, bili shvaćeni i predstavljeni kao onaj sloj stanovništva koji je bio u klijentskom, dužničkom odnosu prema Ardijejcima i kao oni koji traže zaštitu, pa su neka vrsta ardijejskih "štićenika".[20] Iz ovoga je jasno da je za zavisno stanovništvo u Ardiji iskorištena grčka riječ za koju se smatralo da je najprikladnija da objasni njihov položaj i status. Zato se za termin προσπελατής može tvrditi da je "*terminus technicus*", a ne da je bio i stvarni naziv za instituciju ili stalež zavisnog stanovništva u Ardiji. Stvarni naziv koji su Ardijejci ili čak i sami "prospelati" upotrebljavali kao skupno ime je vjerojatno pripadalo ilirskom jezičkom kontinuumu i ostalo nam je, bar za sada, nepoznato.

Brojka od 300 000 prospelata, odnosno "klijenata, dužnika, zavisnika, štićenika" koja se pojavljuje u ovom Atenejevom podatku je nesumnjivo izrazito pretjerana, i sasvim je moguće da je ona namjenski nastala bilo od strane Ateneja ili od strane Teopompa kako bi se pojačala argumentacija u korist iznesene teze o Ardijejcima koji se opijaju svaki

[19] Zanimljivo je da bi se ovaj termin mogao povezati i sa Pelastima, odnosno Pelazgima, pa bi u tom slučaju ovaj etnonim mogao smatrati generičkim za sve one narode, zajednice koji su bili susjedi govornika grčkog jezika, a prebivali su na jugu Balkanskog poluotoka. O Pelastima i Pelazgima v. Budimir 1950.

[20][20] Na ovakvom detaljnom etimološkom tumaćenja naziva prospelati zahvalnost dugujem kolegici Dijani Beljan, MA višem asistentu sa Katedre za latinski jezik i rimsku književnost Filozofskog fakulteta Univerziteta u Sarajevu. O etimologiji prospelatskog imena v. i Papazoglu 1992 – 1997: 102 - 103 : „Riječ πελατής (od glagola πελάζω) označava lice koje prilazi drugome radi zaštite, tj. zavisnog čovjeka. Istog značenja je i riječ προσπελατης koju nalazimo kod Teopompa."

dan i imaju zabave i koji su nekontrolirani u sklonosti jelu i piću jer neko drugi radi za njih i prinosi proizvodima koje oni tako raskalašeno troše. Ovu brojku je najbolje tumačiti u smislu "nebrojeno mnogo, mnoštvo".

Osnovna dva pitanja koja proizlaze iz fenomena prospelata su : ko su oni bili? i gdje su bili naseljeni? Na prvo pitanje odgovor proizlazi iz već pomenutog etimološkog tumačenja riječi prospelati, kao klijenata i zavisnika u odnosu prema narodu Ardije, i to u kolektivnom, a ne individualnom smislu. Tako bi narod Ardije, tj. Ardijejci i njihovi podložnici, koje Atenejev podatak naziva prospelatima, bili stvarno u sličnoj korelaciji kao Lakedemonska država, odnosno Spartijatima prema helotima. Ovi podložnici-heloti su bili poljoprivredno stanovništvo u zavisnom odnosu prema Lakedemonskoj državi, sa jasno preciziranim obavezama, a ne prema pojedinim Spartijatima. Heloti su pravno imali status robova u državnom vlasništvu. Tako bi i prospelati mogli biti smatrati nekom vrstom poljoprivrednog stanovništva u nekom robovskom, možda bolje rečeno "serfskom" statusu u odnosu prema ardijejskoj politiji kao cjelini. Njihove obaveze prema narodu Ardije su sigurno podrazumijevale određeni udio isporuka poljoprivrednih proizvoda sa parcela za koja su bili vezani i koje su obrađivali. Sam količinski udio tih obaveza je za sada nepoznat, ali bi se mogao smatrati toliko dostatnim da se Ardijejci ne bave poljoprivrednim poslovima, bar ne u mjeri osiguravanja neke egzistencije, i da mogu od tih dobijenih prinosa da vode raskalašeni način života kakav opisuje Atenejev podatak. Kada se razmatra problematika zavisnog stanovništva u odnosu dva kolektiviteta, a ne u nekom privatno – običajnom ili privatno - pravnom odnosu, kao po pravilu se nastanak tog odnosa tumači potčinjavanjem jedne zajednice (bilo u etničkom, narodnosnom, plemenskom ili bilo koje druge forme) od strane druge zajednice i reguliranjem obaveza i dužnosti koje zavisna zajednica, koja se pretvara u radni stalež ili sloj, ima prema osvajačima koji se transformiraju u vladajući i vojnički stalež ili sloj.[21] Moguće je da su upravo tako nastali

[21] Papazoglu 1992 – 1997: 103 : „U nekim slučajevima, podjarmljeno pleme je kao cjelina plaćalo dažbine zajednici koja ga je potčinila (takav je, na primjer, bio slučaj Frigijaca u maloazijskom gradu Zeleji, cf. Syll. 3 279); u drugim, njegova je teritorija bila podijeljena na veće ili manje parcele koje su dodjeljivane pripadnicima pobjedničkog plemena. Teopompov podatak, koji govori o ukupnom broju prospelata (bez obzira na njegovu tačnost), kao da navodi na zaključak da smo kod Ardijejaca suočeni s prvim slučajem."

i lakonski heloti, koje bi podjarmili Dorci iz pet spartanskih sela, a siguran je takav nastanak bio mesenskih helota nakon što su Lakedemonjani pokorili Meseniju u VIII. i VII. st. p.n.e.

Moguće je da je to upravo bio slučaj i sa Ardijejcima i njihovim prospelatima. Ardijejci nisu bili starosjedilački element u jadranskom primorju i neposrednom zaleđu, i u starijem željeznom dobu oni su prebivali dublje u kontinentalnoj unutrašnjosti, na prostorima koji su gravitirali prema Autarijatima, moguće na kalinovačkom platou i brdsko – planinskom području između gornje Neretve i Ščepan polja. Ove zone su u ekonomskom pogledu najbolje za bavljenje stočarstvom, koje je sigurno predstavljalo esencijalnu privrednu granu za te kontinentalne Ardijejce. Kada su u ratu za slana vrela bili poraženi od autarijatske politije koja se krajem VI. i u prvoj polovici V. st. p. n. e. nalazila na vrhuncu svoje moći, Ardijejci su bili potisnuti prema jugu. Kada su prodrli u jadransko primorje i njegovo neposredno zaleđe, oni su potčinili zatečeno, starosjedilačko stanovništvo i pretvorili ih u zavisni zemljoradnički sloj.

U historiografiji su još uvijek otvorena pitanja da li su Ardijejci bili nositelji ili bar inicijatori stvaranja one proto-državne formacije na istočnojadranskoj obali i zaleđu čije postojanje literarna vrela sigurno detektiraju od sredine III. st. p. n. e. pa do 168. god. p. n. e., i da li je dinastija, nazivana Agronidskom, koja je vladala u ovoj Kraljevini koja je u ovom periodu obuhvatala široki pojas istočnojadranske i istočnojonske obale (i neposrednim zaleđima) bila ardijejskog porijekla.[22] Ako su Ardijejci na neki način bili glavni narodnosni ili bar

[22] O Agronidskoj kraljevini i Ardijejcima v. *Ennius, Ann* 245-249; *Cato. Orig.* 5, 4 (96); *Syll*. 643; *FastTr* p104; *Polyb*. II, 2 - 12; III, 16; 18 - 19; 107; IV, 16; 19; 25; 29; 37; 66; IX, 30; XXVIII, 8; XXIX, 3 – 4; 9; 13; XXX, 22; XXXII, 13; *Cic. Ad. fam*. V, 9 . 11; XIII, 77; Diod, XXXI, 8; *Strab. Geo*. VI, 4, 2; VII, 5, 3; 5-7, 10 - 12 ; VIII, 4, 8; *Liv*. XXII, 33; XXVII, 30; XXXII, 21; XL, 42; XLIII, 19 – 20; XLIV,23; 27; 30 – 32; XLV, 3; 26; 43; *Liv. Perioch*. 20; *Val. Max,* I, 5e, 2; III, 3, 2; *Vell*, I, 9, 5; *Silius* VIII, 289-290; X, 508-509; *Plin. NH* III, 143; XXXIV, 24; *Plut, Aem*, 9; 13; *Arat*, 50 - 51; *Paus* IV, 29; 32; 35; *Flor*. I, 21; 29; *App*. Ill. 7 - 10; *Ptol*. II, 16; *Cass. Dio* frag. XII knjige; frag. XLIX knjige; frag. LIII knjige; frag. LXVI knjige; *Ael. Clau. VH* II, 41; *Iust*, XXIX, 2 ; *Athen*. X, 440; XIV, 615; *Vict. VirIll,* 50; *Festus, Brev*, 7, 5; *Eutrop* III, 4, 1; IV, 6, 4; 8, 2; *Oros*. IV, 13, 2; *Zonar*. VIII, 19 - 20; IX, 22; 24; Zippel 1877; Tomaschek 1896; Patsch 1922: 42 – 53; Papazoglu 1963; *Id.* 1965; *Id.* 1967; *Id.* 1969: 69-73; 75-78; 81-83; *Id.* 1988; *Id.* 1992 – 1997; Alföldy 1965: 46; Mócsy 1966: 90; *Id.* 1972: 13 – 16; Lučić 1966; Garašanin 1967: 90; *Id.* 1974; Wilkes 1969: 18, karta 3; *Id.* 2001: 170 - 193; 205; Stipčević 1974: 38 - 46; Suić 1976:176-196; Pajakowski 1978:109-122; *Id.* 1980:91-162+krt 1-2 ; Benac 1987: 782 – 784; Bojanovski 1988:25-31; Zaninović 1992; Cabanes 2002: 67; 137 - 182;

samo dinastijsko gravitacioni element u politiji Agronidske kraljevine, a u samoj kraljevini postojala i staleška podijeljenost stanovništva, onda bi oni bili ti koji bi ponajviše imali koristi od tog zavisnog dijela populacije.

Vrijeme dolaska i etabliranja Ardijejaca na jadranskom priobalju izaziva određene probleme. U opisu istočnojadranske obale i njenog neposrednog zaleđa u Periplusu od Pseudo- Skilaka (poglavlja 21 - 26) uopće se ne spominje ardijejsko ime. U historiografiji je najviše zastupljeno mišljenje da je Pseudo – Skilakov Periplus nastao u periodu cc 350. – 330. god. p. n. e., [23] pa bi u tom slučaju *terminus post quem* (TPQ) dolaska Ardijejaca na jadransku obalu bila sredina IV. st. p. n. e. *Terminus ante quem* (TAQ) ardijejskog dolaska bio bi nastanak Teopompovog djela. Međutim, u tom slučaju nastaje problem jer je vremenska korelacija TPQ i TAQ isuviše bliska, posebice ako bi se imala u vidu činjenica da je Ardijejcima ipak bilo potrebno određeno vrijeme za etabliranje na jadranskom primorju. Dvije potencijalne mogučnosti stoje na raspolaganje za rješavanje ove nedoumice bliske korelacije TPQ i TAQ. Prva je da Teopompova "Historija Filipa" ustvari nije bila izvor za Atenejevu informaciju o ardijejskim prospelatima. Druga mogučnost je da su se ili Teopomp, ili vjerojatnije Atenej, zabunili i pogrešno Ardijejcima pripisali posjedovanje prospelata i raskalašeno ponašanje, umjesto nekom drugom narodu sa sličnim etnonimom i istim etničkim, jezičkim, kulturološkim sadržajem. I u kontekstu razmatranja ove problematike potrebno je obratiti pažnju na činjenicu da Periplus spominje Autarijate[24], i to locirane u zaleđu jadranske obale, a da se kod Ateneja spominje, nakon govora o prospelatima i raspusnom i nekontrolisanom životu Ardijejaca, anegdota o načinu na koji su ih Kelti porazili. Anegdotu sa ovakvim keltskim ratnim i taktičkim lukavstvom spominje i Polijen u Strategamati,[25] ali oni prevareni i pobijeđeni nisu

Grubišić 2011; Mesihović 2011; Dodig 2013; Bajrić 2014; Mesihović – Šačić 2015: 147 – 164; *Ibid*. 168 – 169.

[23] O Pseudo – Skilakovom Periplu v. Radimsky 1896; Patsch 1906; Novak 1944:22; Suić 1953; *Id.* 1955; Papazoglu 1969:74; Stipčević 1974:27; Todorović 1974:154; Bojanovski 1988:32; Wilkes 2001:106; Cabanes 2002:9; Šašel Kos, 2013.

[24] O Autarijatima, njihovoj narodnosnoj zajednici i politiji v. Mesihović 2014; *Id.* 2014a, Autarijati.

[25] *Polyaen*. Strategamata, VII, 42 ; Κελτοὶ στρατεύουσιν ἐπὶ Αὐταριάτας καὶ ἦν πόλεμος μακρός. οἱ μὲν Κελτοὶ τὰς τροφὰς καὶ τὸν οἶνον πόαις δηλητηρίοις καταφαρμακεύουσι καὶ

Ardijejci ili narod Ardije, nego Autarijati. Sudeći po karakteru podataka iz dostupnih literarnim vrela a koji spominju Autarijate i Ardijejce, i činjenice da se autarijatska politija ruši oko 310. god. p. n. e., a dijelovi autarijatskog naroda se nalaze u očajničkom bijegu i grčevitom pokretu,[26] vjerojatnija je opcija da su se u žestokom i teškom ratu sa Keltima, u kojem su doživjeli težak poraz, našli Autarijati, a ne Ardijejci.[27]

I Ardijejci i Autarijati su nesumnjivo srodni narodi, sastavnice ilirskog etničkog i jezičkog kontinuuma, nositelji Glasinačke kulture starijeg željeznog doba i po literarnim vrelima jedno vrijeme i neposredni susjedi i suparnici.[28] Po Apijanu, u sukobu koji je izbio između Autarijata i Ardijejaca, odlučnu pobjedu su odnijeli prvospomenuti. Pitanje je šta se desilo nakon autarijatske pobjede. Sigurno su kontrolu nad slanim vrelima, tako esencijalnim za zajednice čija je ekonomika zasnovana primarno na stočarstvu, uspostavili Autarijati. Ali, dosadašnji nivo znanja o ovom sukobu i siromaštvo literarnih vrela ne ostavljaju nam mogučnosti za neki precizni odgovor na pitanje da li su Ardijejci morali kao kolektiv i priznati hegemoniju autarijatske politije i njenih institucija ili se premjestiti negdje drugdje, na teritorije van dosega autarijatske hegemonije. U slučaju da su potpali pod hegemoniju autarijatske politije, koja je trajala sve dok je oko 310. god. p. n. e. nisu uništili Kelti, onda bi možda moglo biti razumljivo da se oni ne spominju u Pseudo-Skilakovom Periplusu. Sredinom IV. st. p. n. e. na ilirskom području dominatna je hegemonija autarijatske politije, dok ona ardijejska pripada tek narednom stoljeću. Sve izrečeno može navesti i na jednu smionu pretpostavku, a to je da je Atenej moguće napravio grešku ili previd u

καταλιπόντες ἐν ταῖς σκηναῖς αὐτοὶ νύκτωρ ἔφευγον· οἱ δὲ Αὐταριᾶται πιστεύσαντες, ὡς φοβηθέντες ἀποδιδράσκοιεν, κατελάβοντο τὰς σκηνὰς καὶ τῷ οἴνῳ καὶ ταῖς τροφαῖς ἀνέδην ἐχρήσαντο καὶ παραυτίκα ὑπὸ διαρροίας ἀκρατοῦς λυθέντες [ἔκειντο]. Κελτοὶ δὲ ἐπελθόντες κειμένους φονεύουσιν. ("Kelti, koji su vodili dug i neodlučan rat protiv Autarijata, zatrovali su svoju sopstvenu hranu i vino sa otrovnim biljkama, i iznenada su napustili svoj tabor u pretvornoj konfuziji. Autarijati, pretpostavljajući da je neprijatelj priznao svoju slabost i povukao se, zauzmu njihov tabor i pogostili su se namirnicama koje su oni našli tamo. Ali ubrzo ih je uhvatila nasilna bolest i dok su bili u tom stanju, Kelti su ih napali i pobili.").

[26] *Diod*. III, 30, 3; *Iust*. XV, 2, 1; *Ael. Clau. Anim*. XVII, 41; *Oros*. III, 23, 36.

[27] O tome v. Mesihović 2014:105 – 125.

[28] Pseudo-Aristotel, O čudnovatim vijestima, 138; *Strab. Geo.* VII, 5, 11; *App. Ill,* 3.

korištenju Teopompove "Historije Filipa" i da je umjesto autarijatskog imena zapisao ardijejsko ime.[29] Autarijati su pripadali drevnijoj epohi, njihova politija je nestala stoljećima prije uspostave rimske vlasti u ilirskim zemljama, dok su za razliku od njih Ardijejci imali znatno intenzivnije odnose i sa helenističkim i sa rimskim svijetom, pa je samim tim njihovo ime bilo prijemčivije i pristupaćnije Ateneju nego što bi to bio slučaj sa drevnijim autarijatskim imenom. Međutim, dok se ne pronađu novi izvori ili ne dođe do novih spoznaja o problematici Atenejevog podatka o ilirskom pijanstvu, prospelatima i keltskom ratnom lukavstvu, eventualna zamjena autarijatskog imena sa onim ardijejskim ostaje još uvijek samo na nivou pretpostavke. I poradi upravo ove još uvijek samo "pretpostavljenosti", da ne kažemo još i špekulativnosti, u svezi eventualne zamjene autarijatskog imena sa onim ardijejskim u Atenejevom podatku, za sada još uvijek ostajemo na tome da su Ardijejci bili ti prema kojima su prospelati bili zavisno radno, poljoprivredno stanovništvo.

Na drugo pitanje gdje su prospelati bili naseljeni? isto se može početi tražiti odgovor sa helotskom analogijom koja je već ponuđena u Atenejevom podatku. Pošto su lakedemonski heloti bili naseljeni u plodnim područijima doline rijeke Eurote u Lakoniji, logično bi bilo pretpostaviti da su i prospelati prebivali na zemljištu sa sličnim geomorfološkim i zemljopisnim karakteristikama.

---

[29] Stav o tome da se, zbog iskvarenosti (i to u oba podatka) imena naroda koji posjeduje prospelate, umjesto Ardijejci treba čitati neki drugi etnonim, prisutan je bio još od samoga početka znanstvenog proučavanja fenomena prospelata. O tome Fanula Papazoglu, 1992-1997, 98 – 99 navodi sljedeće : „Prije nego što predjemo na pitanje zavisnog stanovništva, što čini glavni sadržaj ova dva izvorna podatka, neophodno je zadržati se na filološkom problemu koji pokreće iskvareno ime plemena u Teopompovom fragmentu. Kazaubonova emendacija αριαιοι = Αρδιαιοι bila je opšteprihvaćena sve do u novije vrijeme, kada su se pojavila dva drukčija tumačenja oštećenog mjesta u tekstu: A. Moči je smatrao da umjesto Αρδιαιοι treba čitai Αυταριαται, a Vl. Pajankovski je predložio čitanje Αρκαδιοι. Moči navodi sljedeće razloge za prihvatanje paleografski teže odbranjivo čitanje Αυταριάται: 1) Ardijejci nisu bili poznati Grcima u Teompopovo vrijeme, 2) oni nisu mogli biti veliki narod u IV vijeku, i 3) priča o lukavstvu Kelta zabilježena je i kod Polijena. (VII, 42), ali se kod njega vezuje upravo za Autarijate a ne za Ardijejce. Pajankovski zasniva svoju tezu prije svega na uvjerenju da postojanje mase zavisnog seljaštva ne odgovara onome što znamo o društveno-ekonomskoj strukturi srednjobalkanskih plemena. Osim toga, on podvlači činjenicu da medju brojnim primjerima takvog zavisnog stanovništva koje navodi Atenej u VI knjizi ima mnogo slučajeva sa Peloponeza, da dva rukopisa daju u našem fragmentu čitanje αρκαδιους , αρκαδας koje bi trebalo i zadržati kao ispravno".

Fanula Papazoglu je, na osnovi svoje lokalizacije Ardijejaca "negde u oblasti današnje Crne Gore", preciznije u "negdje u sjeveroistočnim predjelima Crne Gore, u susjedstvu Autarijata, Dardanaca i Peonaca",[30] prospelate smjestila u susjednu Metohiju[31], koja je raspolagala sa dostatnim i kvalitetnim poljoprivrednim zemljištem. Međutim, literarna vrela ipak više ukazuju na činjenicu da se Ardijejci na neki načinu u helenističko doba više vežu za primorje, Agronidsko kraljevstvo i gusarske aktivnost nego za neko dublje kontinentalno zaleđe. Imajući u vidu takvu naseljenost Ardijejaca u periodu III. st. p. n. e. – I. st. n. e. prikladnije bi bilo ta plodna zemljištva, umjesto u Metohiji, tražiti u priobalnim zonama neretvanske oblasti pa do Boke Kotorske. U tom pogledu je potrebno istaći prostranu zonu Dubrava, dolinu Trebižata i Popovo polje, sve u južnoj Hercegovini, i ušće Neretve u Jadransko more. I danas navedena hercegovačka područja, ponajviše radi prisustva zemlje crvenice[32], daju bogate i plodne prinose. Po svemu sudeći, u helenističkom periodu, plodnost područja južne Hercegovine je bila i veća, kao i rasprostranjenost crvenice koji su omogučavali Ardijejcima taj lagodni i dekadentni način života kakav opisuje Atenej, odnosno njegov izvor Teopomp.

Imajući u vidu dosadašnji nivo dostupnih izvora i dosegnutih znanja o ilirskom etničkom i jezičkom kontiuumu moglo bi se smatrati da u širem etno – lingvističkom kontekstu prospelati i nisu bili toliko različiti u odnosu na dominirajući "narod Ardije".

[30] Papazoglu 1967:127; *Id*. 1992 – 1997:99.

[31] Papazoglu 1992 – 1997: 100; *Ibid.*103 : „Ardijejci su pokorili jednu oblast (Metohiju?) i primorali njeno stanovništvo na dažbine."

[32] Crvenica (ili *terra rossa*) je zemlja karakteristična za mediteranske regije sa vapnencom i koja dobijaju dostatnu količinu padavina. Crvenica nastaje rastvaranjem vapnenca i dolomita, i formira se pod nu vrtača, dolina i kraških polja. Ovaj tip zemljišta je teško, zbijeno tlo koje lako upija i dugo zadržava vodu što omogučava biljkama da na njoj opstaju za mediteranskog ljeta. Crvenica sadrži okside željeza i aluminijuma koji joj daju crvenu boju po kojoj je i dobila ime. Posebno je pogodna za uzgoj vinove loze, maslina, smokvi i drugih voćki.

Crvenica na Dubravama, nešto istočnije od Čapljine. Foto : Amela Veledar.

Crvenica na Dubravama, nešto istočnije od Čapljine. Foto : Amela Veledar.

Dolina Trebižata

Popovo polje

Dolina ušća Neretve, područje Metkovića i Opuzena

Kratice

ANU BiH Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo

CBI Centar za balkanološka ispitivanja, Sarajevo (časopis Godišnjak)

FGH *Fragmenta Historicorum Graecorum*, Karl Wilhelm Ludwig Müller, *Vol. I – V*, 1841 – 1884.

FGrH[33] Die Fragmente der griechischen Historiker

[33] "Die Fragmente der griechischen Historiker" (Fragmenti grčkih historičara) je edicija starohelenskih historičara čija djela su izgubljena, ali su od njih sačuvani određeni fragmenti ili sažetci. Autor edicije je klasični filolog Felix Jacoby, i to uglavnom na temelju ranijeg djela *Fragmenta Historicorum Graecorum*, kojeg je u periodu od 1841. do 1873. godina objavljivao Karl Wilhelm Ludwig Müller. Jacoby je svoje monumentalno djelo započeo 1923. god. i na njemu je radio sve do smrti 1959. god. Čitav je projekat bio podijeljen na pet dijelova, od kojih su objavljena samo prva tri. Prvi je obuhvatao mitografe i najstarije antičke historičare (autori 1–63), drugi dio historičare u užem smislu riječi (autori 64–856), a treći dio autobiografe, lokalne historije i djela o stranim zemljama (autori 262–856). Ta tri dijela objavljena su u ukupno 15 tomova. Četvrti deo (biografija i antikvarska književnost) i peti dio (historijska geografija)

LCL The Loeb Classical Library, London: William Heinemann LTD - Cambridge Mass.: Harvard University Press

MH Matica Hrvatska, Zagreb.

MS Matica Srpska, Novi Sad

N.S. Nova serija GZM od 1945 sv. I - VIII; od sv. IX (1954 god.) naziva se N.S. Arheologija (izdanje Glasnika Zemaljskog muzeja posvećeno arheologiji), Sarajevo

SANU Srpska akademija nauka i umjetnosti, Beograd

Syll *Sylloge inscriptionum graecarum*, ed. Wilhelm Dittenberger. 3rd edn., eds. Friedrich Hiller von Gaertringen, Johannes Kirchner, Hans Rudolf Pomtow and Erich Ziebarth. 4 vols. Leipzig, 1915-1924.

WMBH Wissenschafliche Mitteilungen aus Bosnien und der Herzegowina, Wien

Izdanja izvora

Apijan 1863.: *Apijan, Ilirike,* Ante Starčević, Zagreb: Danica Ilirska

Apijan 1879.: *Appiani, Historia Romana,* Ludovicus Mendelssohn, Lipsiae: Teubneri.

Apijan 1899.: *Appian, The Foreign Wars,The Illyrian Wars*, http://www.perseus.tufts.edu/, bazirano na ed. Appian. The Foreign Wars. Horace White. New York. The Macmillan Company. 1899.

Apijan 1912.: *Appian, Roman History, Volume I: Books 1-8.1*, Horace White, LCL.

Apijan 1912.: *Appian, Roman History, Volume II: Books 8.2-12*, Horace White, LCL.

Atenej 1961.: *Athenaeus, The Deipnosophists*, Charles Burton Gulick, LCL.

nikad nisu napisani. Taj zadatak danas pokušava da obavi grupa urednika (*Die Fragmente der griechischen Historiker. Continued*). *Brill's New Jacoby* (BNJ) objavljuje se na Internetu i daje engleski prevod fragmenata.

Ciceron 1840.: Middleton – Melmoth – Heberden, *The Life and Letters of Marcus Tullius Ciceron*, London : Edward Moxon, Dover Street.

Ciceron (Marko i Kvint) 1908- 1909.: *The Letters of Cicero; the whole extant correspondence in chronological order, in four volumes*, Evelyn S. Shuckburgh. London. George Bell and Sons.

Ciceron 1998 -1999.: *Cicero, Letters,* D. R. Shackleton Bailey, LCL.

Ciceron 1999.: *Cicero, Letters to Atticus, Volume I – IV*, D. R. Shackleton Bailey, LCL.

Ciceron 2001.: *Cicero, Letters to Friends, Volume I – III,*D. R. Shackleton Bailey, LCL.

Ciceron 2002.: *Cicero, Letters to Quintus and Brutus. Letter Fragments. Letter to Octavian. Invectives. Handbook of Electioneering*, D. R. Shackleton Bailey, LCL.

Ciceron, 2009.: *Marko Tulije Ciceron, Pisma Atiku 1,*Jelena Savić, Milica Kisić, Noel Putnik, Fedon.

Ciceron, 2013.: *Marko Tulije Ciceron, Pisma Atiku 2,*Goran Vidović, Jelena Savić, Dragana Dimitrijević , Fedon.

Ciceron, 2016.: *Marko Tulije Ciceron, Pisma Atiku 3,*Tatjana Zdravković Stojanović, Anđelka Nastić , Fedon.

Diodor 1935.: *Diodorus Siculus, Library of History, Volume II: Books 2.35-4.58*, C.H, Oldfather, LCL.

Diodor 1957.: *Diodorus Siculus, Library of History, Volume XI:Fragments of Books 21 – 32,*Walton Francis R., LCL.

Elijan Klaudije 1958.: *Aelian, On Animals, Volume I: Books 1-5,* A. F. Scholfield, LCL.

Elijan Klaudije 1959.: *Aelian, On Animals, Volume III: Books 12-17,* A. F. Scholfield, LCL.

Elijan Klaudije 1997.: *Aelian, Historical Miscellany,*Wilson, Nigel G., LCL.

Enije 1935.: *Remains of Old Latin, Volume I, Ennius and Caecilius*, Eric Herbert Warmington, LCL.

Eutropije 1886.: *Eutropius's Abridgement of Roman History*, John Selby Watson, London : George Bell and Sons, York street, Covent Garden.

Eutropije 1993.: *Eutropius, Breviarium,* H.W. Bird, Liverpool : Liverpool University Press.

Fasti Kapitolinski 1954.: *Attilio Degrassi, Fasti Capitolini,* Torino : G.B. Paravia.

Flor 1947.: *Lucius Annaeus Florus, Epitome of Roman History,*Edward Seymour Forster, LCL.

Flor 2005.: *Lucije Anej Flor, Dvije knjige izvadaka iz Tita Livija o svim ratovima u sedam stotina godina*, Josip Miklić, Zagreb : Latina et Graeca.

Fragmenta Historicorum Graecorum 1851 : *Fragmenta Historicorum Graecorum*, *Carolus Mullerus, Parisi*is/Pariz.

Fragmenta Historicorum Graecorum 1848, 1849, 1851, 1868, : *Fragmenta Historicorum Graecorum*, Karl Otfried Müller, Karl Müller , Philologue, Theodor Müller, Letronne (Antoine-Jean), Parisiis/Pariz. http://www.archive.org/search.php?query=fragmenta%20historicorum%20graecorum

Fragmenti rimskih historičara 2013.: The Fragments of the Roman Historians, Vol. I – III, General Editor T. J. Cornell, Oxford University Press.

Justin 1886.: *Justin's Epitome Of The History Of Pompeius Trogus*, John Selby Watson, London : George Bell And Sons, York Street, Covent Garden.

Justin 1997.: *Epitome of the Philippic History of Pompeius Trogus 1*. Yardley, J. C. - Heckel, Waldemar, Oxford: Oxford University Press.

Justin 2010.: *Iustinus. Trogi Pompei Historiarum Philippicarum Epitoma*, Nabu Press

Kasije Dion 1917.: *Dio Cassius, Roman History, Volume V:Books 46 - 50,*Cary, Earnest - Foster, Herbert B., LCL.

Livije 1929.: *Livy, History of Rome, Volume V: Books 21-22*, Foster, B.O., LCL.

Livije 1943.: *Livy, History of Rome, Volume VII: Books 26-27*, Moore, Frank Gardner, LCL.

Livije 1935.: *Livy, History of Rome, Volume IX: Books 31 -34*, Sage, Evan T., LCL.

Livije 1938.: *Livy, History of Rome,Volume XII: Books 40-42*, Sage, Evan T.- Schlesinger, Alfred C., LCL.

Livije 1951.: *Livy, History of Rome, Volume XIII: Books 43-45*, Schlesinger, Alfred C., LCL.

Livije 1959.: *Livy, History of Rome, Volume XIV:Summaries. Fragments. Julius Obsequens. General Index*, Schlesinger, Alfred C., LCL.

Orosije 1976.: *Historia adversus paganos*, Verona: Fondazione Lorenzo Valla/Arnoldo Mondadori.

Orosije 1981.: *The Father of the Church,The Seven Books of History against the Pagans*, R. J. DeFerrari, The Catholic University of America Press.

Orosije 2010.: *Orosius,The Seven Books of History against the Pagans*, A.T. Fear, Liverpool University Press.

Pausanija 1913.: *Description of Greece,* James Frazer (edited with commentary and translated).

Pausanija 1989.: *Pauzanija, Opis Helade*, Uroš Pasinij, Split: Logos.

Plinije Stariji 1942.: *Natural History, Volume II: Books 3-7,* Rackham, H., LCL.

Plinije Stariji 2004.: *Plinije Stariji, «Zemljopis starog svijeta»,* Uroš Pasini, Split: Književni krug.

Plinije Stariji 2015.: *Plinije Stariji, Istorija prirode* (na osnovi *Pliny the Elder – Natural History: A Selection*, objavljeno u poznatoj biblioteci „Penguin Classics“, koje potpisuje prof. John Healy. Beograd : Dosije.

Plutarh, 1918.: *Lives, Volume VI: Dion and Brutus. Timoleon and Aemilius Paulus, Perrin*, Bernadotte, LCL.

Plutarh, 1926.: *Lives, Volume XI: Aratus. Artaxerxes. Galba. Otho. General Index*, Perrin, Bernadotte, LCL.

Polibije 1988.: *Polibije, Istorije,* Marijana Ricl, MS.

Polibije 2010.: *The Histories, Volume I: Books 1-2*, Paton, W. R.,LCL.

Polijen 1994.: *Polyaenus: Stratagems of War, Books I-V,* Peter Krentz - Everett L. Wheeler, Chicago : Ares Publishers.

Polijen 2009.: *Polyaenus's Stratagems Of War (1793),* Richard Shepherd, Kessinger Publishing, LCL.

Pseudo-Aristotel, O čudnovatim običajima, korišten tekst Fanule Papazoglu, 1969, 71; 362; 422

Ptolemej Klaudije.: *Ptolemej Klaudije, Geografija,* korišten tekst sa http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Gazetteer/Periods/Roman/_Texts/Ptolemy/2/15*.html, bazirano na transkriptu Dover edition, prvi put izdato 1991, republikacija javnog rada, originalno izdatog 1932 od The New York Public Library, N.Y. sa naslovom «Geography of Claudius Ptolemy”.

Ptolemej Klaudije 1932.: *Claudius Ptolemy: The Geography,* Stevenson, Edward Luther, New York: New York Public Library. (reprint New York: Dover, 1991.)

Ptolemej Klaudije 1974,: Ptolemejeva karta,*Monumenta cartographica Jugoslaviae*, I antičke karte, Posebna izdanja knj. 17, Aleksandrina Cermanović - Kuzmanović, Beograd : Istorijski institut

Ptolemej Klaudije 2000.: *Ptolemy's Geography: An Annotated Translation of the Theoretical Chapters*, J. L. Berggren, Princeton University Press

Ptolemej Klaudije 2006.: *Ptolemaios, Handbuch der Geographie, Griechisch-Deutsch*. 2 vols., Stückelberger, Alfred, and Gerd Graßhoff (eds), Basel: Schwabe Verlag.

Ptolemej Klaudije 2006 A.: *Ptolemejevska Geografija*, Milutin Tadić, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva u Beogradu.

Rufije Fest 1967: *Rufius Festus, Breviarium rerum gestarum populi Romani in: The Breviarium of Festus*, London: ed. J.W. Eadie.

Sekst Aurelije Viktor 1973.: *Deeds of famous men (De viris illustribus),* Walter K. Sherwin, Norman : University of Oklahoma Press.

Silije Italik 1961.: *Silius Italicus, Punica,I – II*, J. D. Duff, LCL.

Strabon 1924.: *Strabo, Geography, Volume III: Books 6-7,*Jones, Horace Leonard, LCL.

Strabon 1927.: *Strabo, Geography, Volume IV: Books 8-9,*Jones, Horace Leonard, LCL.

Valerije Maksim 1888.: *Valerii Maximi Factorum et dictorum memorabilium libri novem cum Iuliii Paridis et Ianuarii Nepotiani Epitomis,* ed. Carolus Kempf, Lipsiae : Teubneri.

Valerije Maksim 2000.: *Valerius Maximus, Memorable Doings and Sayings, Volume I: Books 1-5,* D. R. Shackleton Bailey, LCL.

Valerije Maksim 2000.: *Valerius Maximus, Memorable Doings and Sayings, Volume II: Books 6 - 9,*D. R. Shackleton Bailey, LCL.

Valerije Maksim 2004.: *Memorable Deeds and Sayings: One Thousand Tales from Ancient Rome,* Henry John Walker, Hackett Publishing Company, Inc., Indianapolis/Cambridge.

Velej Paterkul 1955.: *Velleius Paterculus, Compendium of Roman History*, Frederick W. Shipley, LCL.

Velej Paterkul 2006.: *Gaj Velej Paterkul,rimska povijest,* Josip Miklić, Zagreb : Latina &Graeca.

Zonara, 1868/1869/1870.: ΙΩΑΝΝΟΥ ΤΟΥ ΖΩΝΑΡΑ, Ἐπιτομὴ Ἱστοριῶν/ IOANNIS ZONARAE, Epitome Historiarum, Vol. I – III, Ludovicus Dindorfius, Lipsiae: Teubneri.

Zonara 2009.: *The History of Zonaras: From Alexander Severus to the Death of Theodosius the Great*, Thomas Banchich, Eugene Lane, New York : Routledge.

Literatura

Alföldy, Géza, Bevölkerung und Gesellschaft der römischen Provinz Dalmatien. *Mit einem Beitrag von András Mócsy. Akadémiai kiadó*, Budapest, 1965.

Bajrić, Amela, , Ilirska vladarica Teuta i Iliri u Polibijevom odlomku o rimskom poslanstvu u Iliriji, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu, 46*, 2014, 29-56.

Benac, Alojz, , O etničkim zajednicama starijeg željeznog doba u Jugoslaviji, *PJZ V-željezno doba*, 1987, 737 – 802.

Budimir, Milan, , Grci i Pelasti, *Posebna izdanja, Srpska Akademija Nauka, Volume 167*, Beograd : Naučna knjiga, 1950.

Bojanovski, Ivo, Bosna i Hercegovina u antičko doba, *ANU BiH, Djela, LXVI, CBI 6,*1988.

Cabanes, Pierre, *Iliri od Bardileja do Gencija*, Zagreb, 2002.

Dodig, Radoslav, De Ardiaeis notae, *Hrvatski neretvanski zbornik 5*, Zagreb, 2013, 35-61.

Garašanin, Milutin, Crna Gora u osvit pisane istorije, *Istorija Crne Gore,* Podgorica, 1967

Garašanin, Milutin, Istorijska i arheološka razmatranja o Ilirskoj državi, *Glas, SANU CCLX, odeljenje istoriskih nauka, knjiga 1, 1*, 1974, 1-32.

Grubišić, Željko, Ardijejci i njihova uloga u Agronovoj dinastiji, (magistarski rad – neobjavljen), Filozofski fakultet u Sarajevu, 2011.

Lučić, J., O migracijama ilirskog plemena Ardijeja, *Živa antika,16,* Skopje, 1966, 245- 254.

Mesihović, Salmedin, Plinijevske peregrinske civitates na prostoru današnje Bosne i Hercegovine“, *Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku, Vol.104*, Split, 2011, 55 – 78.

Mesihović, Salmedin, *Historija Autarijata*, izdavač Filozofski fakultet u Sarajevu, 2014.

Mesihović, Salmedin, *Ilirike*, autorsko izdanje, 2014a.

Mesihović, Salmedin – Šačić, Amra, *Historija Ilira,* izdavač : Univerzitet u Sarajevo, 2015.

Mócsy, András, Die Vorgeschichte Obermoesiens im hellenistisch - römischen Zeitalter, *Acta Antiqua Acad. Sc. Hung. 14*, 90, 1966.

Mócsy, András, Zu Theopomps Frg. 39-40, *Rivista storica dell'Antichità 21*, 1972, 13-16.

Novak, Grga, *Prošlost Dalmacije I, Od najstarijih vremena do Kandijskog rata*, Zagreb 1944 i novo izd. Slobodne Dalmacije, Split. 2004.

Pajakowski, Wlodzimierz, , Die Ardiäer-ihre Wohnsitze und ihre historische Rolle, *ANU BiH, XVI, CBI, 14,* 1978, 109 – 122.

Pajakowski, Wlodzimierz, Wer ware Illyrii proprie dicti und wo siedelte mansie an?-Ko su bili Illyrii proprie dicti i gdje su bili nastanjeni, *ANU BiH, XVIII, CBI 16,* 1980*,* 91 – 162+Krt. 1 – 2.

Papazoglu, Fanula, O teritoriji ilirskog plemena Ardieja, *Zbornik Filozofskog fakulteta u Beogradu VII-1,* 1963, 71-86.

Papazoglu, Fanula, , Les origines et la destineve de l`Evtat Illyrien: Illyrii proprie dicti, *Historia, 14,* 1965.

Papazoglu, Fanula, Porijeklo i razvoj ilirske države, *ANU BiH. CBI 3,* 123 – 144, 1967.

Papazoglu, Fanula, Srednjobalkanska plemena u predrimsko doba, *ANU BiH, Djela, XXX, CBI 1,* 1969.

Papazoglu, Fanula, , Ilirska i Dardanska kraljevina, porijeklo i razvoj, struktura, helenizacija i romanizacija, *Iliri i Albanci, SANU,*

Naučni skupovi, knjiga XXXIX, Odelenje istorijskih nauka, knjiga 10, Beograd, 1988, 145-172.

Papazoglu, Fanula, O zavisnom seljaštvu kod Ardijejaca i Dardanaca, *ANU BiH, XXX, CBI 28*, 1992-1997, 97 – 104.

Patsch, Carl, Pseudo-Sxylaxovo jezero. Prinos povijesti donjeg poriječja Neretve, *GZM, god. XVIII, sv. 4*. 1906, 367 – 390.

Patsch, Carl, Historische Wanderungen im Karst und an der Adria. I. Teil. Die Herzegovina einst und jetzt. Wien. Verlag des Forschungsinstitutes für Osten und Orient, 169 (Schriften zur Kunde der Balkanhalbinsel N.F. 1. Teil), 1922.

Radimsky, Vjenceslav (Vaclav), Der Narenta-See des Skylax, *WMBH VI,* 129-134, Wien, 1896.

Stipčević, Aleksandar, *Iliri, povijest, život, kultura*, I (1974) i II dopunjeno izdanje (1989), Zagreb.

Suić, Mate, Gdje se nalazilo jezero iz 24. poglavlja Pseudo-Skilakova Peripla, *GZM, N.S. sv. VIII,* 1953, 111-129.

Suić, Mate, Istočna jadranska obala u Pseudo Skilakovu Periplu, *Rad JAZU, 306*, Zagreb, 1955.

Suić, Mate, Illyrii proprie dicti, *ANU BiH, XIII, CBI 11*., 1976, 179 – 196.

Šašel Kos, Marjeta, The 'great lake' and the Autariatai in Pseudo-Skylax, *Mélanges de l'École française de Rome – Antiquité*, 2013.

Todorović, Jovan, *Skordisci,* Novi Sad-Beograd, 1974.

Tomaschek, Wilhelm, Autariatai, *PWRE II, 2 593,* 1896.

Wilkes, J.J., *History of the provinces of the Roman Empire, Dalmatia,* University of Birmingham, London, 1969.

Wilkes, J.J., *Iliri,* Split, 2001.

Zaninović, Marin, Pomorstvo Ardijejaca temelj njihove moći, *Opuscula Archaeologica, 16,* 1992, 103-115,.

Zippel, Gustav, *Die Römische Herrschaft in Illyrien bis auf Augustus,* Leipzig, 1877.

ΜΟΛΊΣΤΟΜΟΣ, KELTSKI VOĐA I AUTARIJATI.

O Keltima prije prodora na istočnom pravcu prema ilirskim zemljama i Podunavlju, raspolaže se u literarnim vrelima sa vrlo malo podataka, koji su uz to imaju i šturi ili opći narativni karakter.[34] Razlog tome je da tek sa keltskim prodorom u Padsku ravnicu, dalje prema unutrašnjosti Italije, izbijanjem na jadransku obalu i širenjem svojih migracionih, osvajačkih ili samo napadačkih pravaca prema ilirskim zemljama, Podunavlju, istočnoj Europi, tračko – getsko – dačanskim zemljama i helenističkom svijetu oni uvjerljivije i zapaženije ulaze u orbitu interesiranja pisane civilizacije Mediterana koja ih, sa opravdanim razlogom, počinje doživljavati kao pretnju ne samo po svoje interese, nego i po svoju egzistenciju. Do uzdizanja i širenja Rimske Republike, sve izuzev uskih primorskih pojaseva Mediterana i Ponta, krajnjeg jugoistoka Europe, Italije, Egipta, Male Azije, Levanta i srednjeg Istoka, za pisce na grčkom jeziku je spadalo u slabo ili nikako poznate predjele. Posebno bi se to odnosilo na europsku kontinentalnu unutrašnjost, i kako se u to vrijeme odmiće u pravcu zapada ili sjevera tako prostori našeg potkontinenta postaju sve više nepoznatiji, divljiji, mističniji, a informacije o njima i ljudima koji u njima prebivaju sve nepouzdanije i sumnjivije. Znanje o unutrašnjosti, zapadu, istoku, a pogotovu o sjeveru Europe u doba prije rimske ekspanzije za vrijeme Srednje i Kasne Republike je bilo skromno, maglovito, nejasno. Otkrivanje i uvođenje u poznati svijet tih europskih predjela se odvijalo postupno. Pomorci, trgovci, avanturisti, putnici, istraživači koji bi se sa mediteranskih obala otiskivali i kretali uz ili pored tokova velikih europskih rijeka, duž utabanih kontinentalnih puteva i staza, ili se usuđivali otisnuti u Atlanski okean, ako bi se uspješno vratili donosili bi vijesti i napabirčene informacije raznorodnog karaktera, koje bi onda dolazile do zemljopisaca, etnografa, historičara i drugih pisaca koji bi ih unosili u svoja djela. Na takav način bi se dolazilo i do podataka o zemljopisnoj poziciji keltskog etničkog i jezičkog kontinuuma prije

[34] O Keltima v. Marić, 1963:63-83; Todorović, 1968; Isto, 1974; Jovanović 1987:805-814; 1987 A:815-854; 1987 B:898/899; Božić, 1987:855-897; Hubert, 1999; Karwowski – Ramsl, 2016; Drnić 2019; Pierrevelcin - Kysela - Fichtl, 2020. O dolasku Kelta u Donju Panoniju i Balkan v. Papazoglu, 1969:209 – 213; Todorović, 1974:22-23

nego što su se njihove zajednice raširile sve do središnje Male Azije. Autori tih pisanih djela, nama danas dostupnih, tako spominju i opisuju oblasti u kojima nisu bili i u onom stilu i tipu narativa koji je bio razumljiv njihovim suvremenicima. I u tom kontekstima je potrebno promatrati i informacije o Keltima sa kojima raspolažemo.

Najraniji do danas dostupni literarni podatci koji spominju Kelte su fragmenti[35] iz opusa Hekateja iz Milet[36]a i informacije Herodota iz Halikarnasa[37]. Njihovi, kao i nešto kasniji podatci iz djela Timageta, Piteja iz Masilije, Aristotela, Timeja i Apolonija Rođanina, spominjali su keltski etnički i jezički kontinuum prije nego što je započeo širenje prema istoku.[38] Na osnovi njih bi se moglo smatrati da etnički Kelti počinju prodirati, sa ciljem osvajanja i naseljavanja, u zemlje ilirskog i

[35] Fragmenti su sačuvani u djelu ranoromejskog pisca Stefana Vizantinca i to *s. v.* Μασσαλία, πόλις τῆς Λιγυστικῆς κατὰ τὴν Κελτικήν; *s. v.* Νύραξ, πόλις Κελτική.

[36] Hekatej iz Mileta (Εκαταίος ο Μιλήσιος, živio cc. 550. – cc. 476. god. p. n. e je bio rani helenski logograf – historičar, genealog i geograf, i njegovi podatci o Keltima poticali bi vjerojatno iz njegovog zemljopisnog djela Περίοδος γῆς („Putovanje oko zemlje“).

[37] Herodotovi (Ἡρόδοτος, živio cc. 484 – cc. 425). podatci o Keltima nalaze u djelu Historije, a moguće je da su i one preuzete iz Hekateja. II, 33 : Ἴστρος τε γὰρ ποταμὸς ἀρξάμενος ἐκ Κελτῶν καὶ Πυρήνης πόλιος ῥέει μέσην σχίζων τὴν Εὐρώπην: οἱ δὲ Κελτοὶ εἰσὶ ἔξω Ἡρακλέων στηλέων, ὁμουρέουσι δὲ Κυνησίοισι, οἳ ἔσχατοι πρὸς δυσμέων οἰκέουσι τῶν ἐν τῇ Εὐρώπῃ κατοικημένων (“Istar, naime, izvire u keltskoj zemlji, kod grada Pirene, teče kroz sredinu Europe i presjeca je na dva dijela. Kelti se nalaze dalje od Heraklovih stubova i susjedi su sa Kinezijcima, koji stanuju u najzapadnijim predjelima Europe.”). IV, 49 : ἐκ δὲ τῆς κατύπερθε χώρης Ὀμβρικῶν Κάρπις ποταμὸς καὶ ἄλλος Ἄλπις ποταμὸς πρὸς βορέην ἄνεμον καὶ οὗτοι ῥέοντες ἐκδιδοῦσι ἐς αὐτόν: ῥέει γὰρ δὴ διὰ πάσης τῆς Εὐρώπης ὁ Ἴστρος, ἀρξάμενος ἐκ Κελτῶν, οἳ ἔσχατοι πρὸς ἡλίου δυσμέων μετὰ Κύνητας οἰκέουσι τῶν ἐν τῇ Εὐρώπῃ: ῥέων δὲ διὰ πάσης τῆς Εὐρώπης ἐς τὰ πλάγια τῆς Σκυθίης ἐσβάλλει. („Iz predjela iznad Ombričkih oblasti teku prema severu rijeke Karpis i Alpis i obje se ulivaju u Istar. Istar protiče kroz cijelu Evropu, a izvire u zemlji Kelta, koji sa Kinetima predstavljaju najzapadnija naselja u Evropi. Tako protiče on kroz cijelu Evropu dok ne stigne u Skitiju“)

[38] Τιμάγητος, autor djela Περὶ λιμένων (“O lukama”) u najmanje dvije knjige od kojih je sačuvano samo sedam fragmenata. FHG 4, 519 f. Vjerovatno živio u prvoj polovici IV. st. p. n. e.

Πυθέας ὁ Μασσαλιώτης, istraživač, moreplovac, geograf I astronom. Od njegovog djela su ostali sačuvani samo fragmenti. Živio u drugoj polovici IV. st. p. n. e.

Ἀριστοτέλης, *(* 384.– 322. god. p. n. e.) jedan od najvećih filozofa i znanstvenika u cjelokupnoj ljudskoj povijesti.

Τιμαῖος, (cc 350/355. – cc 260. god. p. n. e.) iz Tauromenija na Siciliji. Jedan od većih historičara zapadnog Mediterana. Od njegovog opusa su ostali dostupni samo fragmenti.

Ἀπολλώνιος Ῥόδιος je napisao ep Argonautika. Živio u prvoj polovici III. st. p.n. e.

O spomenima Kelta i keltskog u djelima ovih autora v. Sims – Williams, 2016:10 – 12.

panonskog? etničkog i jezičkog kontinuuma ne ranije od sredine IV. st. p. n. e. I na tom prijelomu epoha europskog željeznog doba iz zapadne zemlje koja se pruža između obala Okeana i izvora Dunava, pokrenula se velika, brojna i moćna ljudska masa prema središnjoj i jugoistočnoj Europe.

U dostupnim literarnim vrelima, o prodoru Kelta/Gala na prostore rasprostriranja ilirskog etničkog i jezičkog kontinuuma i u Podunavlje nailazi se na informacije u djelima Justina[39] (koji se poziva na Pompeja

[39] Justin (XXIV, 4, 1- 7) ekscerptirajući narativ djela *Liber Historiarum Philippicarum* autora Pompeja Troga zapisuje : *Namque Galli abundante multitudine, cum eos non caperent terrae, quae genuerant, CCC milia hominum ad sedes nouas quaerendas uelut uer sacrum miserunt. Ex his portio in Italia consedit quae et urbem Romanam captam incendit et portio Illyricos sinus ducibus auibus - nam augurandi studio Galli praeter ceteros callent - per strages barbarorum penetrauit et in Pannonia consedit ; gens aspera, audax, bellicosa, quae prima post Herculem, cui ea res uirtutis admirationem et inmortalitatis fidem dedit, Alpium inuicta iuga et frigore intractabilia loca tran-scendit. Ibi domitis Pannoniis per multos annos cum finitimis uaria bella gesserunt. Hortante deinde successu diuisis agminibus alii Graeciam, alii Macedoniam omnia ferro proterentes petiuere, tantusque terror Gallici nominis erat, ut etiam reges non lacessiti ultro pacem ingenti pecunia mercarentur.* („Gali, kada ih zemlja koju su imali, zbog njihovog pretjeranog povećanja stanovništva, više nije mogla uzdržavati, poslali su 300 000 ljudi, kao da je „sveto proljeće" da traže nove smještaje. Od ovih pustolova, dio se naselio u Italiju, zauzeo je i spalio grad Rim, dio je prodro u najudaljenije dijelove Ilirika pod vodstvom leta ptica, jer su Gali bili vješti u augurskom poslu u odnosu na druge narode, probijajući se kroz veliki pokolj barbarskih naroda, i nastanili su se u Panoniji. Oni su bili divlji, krvoločni i ratoborni narod, i bili su prvi nakon Herkula, kojemu je taj pothvat pribavio veliko divljenje zbog njegove hrabrosti i vjere u njegovu besmrtnost, koji su prošli neosvojene vidine Alpa i mjesta nenastanjiva zbog velike hladnoće. Nakon što su pokorili Panone, oni su dugi niz godina vodili razne ratove sa svojim susjedima. Pošto ih je uspjeh okuražio, oni su krenuli, u odvojenim skupinama, neki u Grčku, neki u Makedoniju, sa mačem pustošiti sve ispred sebe. Takav je bio doista bio užas galskog imena, da su čak i kraljevi, prije nego što su bili napadnuti, kupovali od njih mir sa velikim sumama novca.").

Troga[40]), Strabona[41] (koji se poziva na historiju Ptolemeja Lagida[42]) i Arijana[43]. Sudeći po ovim podacima, Kelti su se kreući se iz pravca

[40] *Cnaeus Pompeius Trogus*, živio u vrijeme vladavine Augusta, je bio keltskog porijekla.

[41] Strabon u Geografiji (VII, 3, 8) spominje da je Aleksandar III. Argead Veliki Makedonski u toku svoje dunavske kampanje 335. god. p. n. e. nakon pobjeda nad Tribalima i njihovim kraljem Sirmom, napada na otok Peuke na Dunavu i pobjeda nad Getima i na transdanubijskoj strani primio keltsko izaslanstvo : φησὶ δὲ Πτολεμαῖος ὁ Λάγου κατὰ ταύτην τὴν στρατείαν συμμῖξαι τῷ Ἀλεξάνδρῳ Κελτοὺς τοὺς περὶ τὸν Ἀδρίαν φιλίας καὶ ξενίας χάριν, δεξάμενον δὲ αὐτοὺς φιλοφρόνως τὸν βασιλέα ἐρέσθαι παρὰ πότον, τί μάλιστα εἴη ὃ φοβοῖντο, νομίζοντα αὐτὸν ἐρεῖν: αὐτοὺς δ᾽ ἀποκρίνασθαι ὅτι οὐδὲν πλὴν εἰ ἄρα μὴ ὁ οὐρανὸς αὐτοῖς ἐπιπέσοι, φιλίαν γε μὴν ἀνδρὸς τοιούτου περὶ παντὸς τίθεσθαι. ταῦτα δὲ ἁπλότητος τῆς τῶν βαρβάρων ἐστὶ σημεῖα, τοῦ τε μὴ συγχωρήσαντος μὲν τὴν ἀπόβασιν τὴν εἰς τὴν νῆσον, δῶρα δὲ πέμψαντος καὶ συνθεμένου φιλίαν, καὶ τῶν φοβεῖσθαι μὲν οὐδένα φαμένων, φιλίαν δὲ περὶ παντὸς τίθεσθαι μεγάλων ἀνδρῶν. („A Ptolemej, sin Laga, kaže da su za vrijeme ove ekspedicije Kelti, koji su živjeli oko Jadranskog mora došli Aleksandru radi uspostavljanja prijateljstva i gostoprimstva, i da ih je kralj ljubazno primio i pitao ih kada su pili, čega se oni najviše plašeći, misleći da će reći da je to on sam, ali oni su odgovorili da se nikoga ne boje, izuzev toga da bi im nebo moglo pasti na njih, iako su oni doista dodali da iznad svega stavljaju prijateljstvo takvog čovjeka kao što je on. I sljedeći su znakovi izravnosti barbara. Prvo, činjenica da je Sirm odbio pristati na iskrcavanje otoka, a ipak je poslao darove i sklopio dogovorno prijateljstvo, i drugo da su Kelti rekli da se oni ne boje nikoga, i da iznad svega drugog cijene prijateljstvo velikog čovjeka."). Kelte sa „vrha Jadranskog mora" spominje i Pseudo – Skilak, Periplus, 18 - 19 : Μετὰ δὲ Τυρρηνούς εἰσι Κελτοὶ ἔθνος, ἀπολειφθέντες τῆς στρατείας, ἐπὶ στενῶν μέχρι Ἀδρίου <διήκοντες>. Ἐνταῦθα δέ ἐστιν ὁ μυχὸς τοῦ Ἀδρίου κόλπου. Μετὰ δὲ Κελτοὺς Ἐνετοί εἰσιν ἔθνος, καὶ ποταμὸς Ἠριδανὸς ἐν αὐτοῖς. Ἐντεῦθεν δὲ παράπλους ἐστὶν ἡμέρας μιᾶς („Nakon Tirenjana, dolazi narod Kelta, oni koji su ostali od vojne kampanje, sežući sa vrhova prijevoja do Jadrana. Ovdje je dno Jadranskog zaliva. Nakon Kelta, je narod Heneta, sa rijekom Eridan. Obalno putovanje tamo je jedan dan.")

[42] Πτολεμαῖος Σωτήρ, (cc 367. – januar 282. god. p. n. e.), jedan od vojskovođa u vojsci Aleksandra Velikog, kasnije dijadoh i utemeljitelj Ptolemeidske dinastije koja je vladala sa centrum u Aleksandriji i Egiptu. Napisao je i historiju vojne Aleksandra Veliko, koja je danas poznata samo preko fragmenata.

[43] I Arijan u svome djelu „Aleksandrova vojna" (I, 4, 6) opisuje keltsko poslanstvo Aleksandru : ἐνταῦθα ἀφίκοντο πρέσβεις ὡς Ἀλέξανδρον παρά τε τῶν ἄλλων ὅσα αὐτόνομα ἔθνη προσοικεῖ τῷ Ἴστρῳ καὶ παρὰ Σύρμου τοῦ Τριβαλλῶν βασιλέως: καὶ παρὰ Κελτῶν δὲ τῶν ἐπὶ τῷ Ἰονίῳ κόλπῳ ᾠκισμένων ἦκον: μεγάλοι οἱ Κελτοὶ τὰ σώματα καὶ μέγα ἐπὶ σφίσι φρονοῦντες: πάντες δὲ φιλίας τῆς Ἀλεξάνδρου ἐφιέμενοι ἥκειν ἔφασαν. καὶ πᾶσιν ἔδωκε πίστεις Ἀλέξανδρος καὶ ἔλαβε: τοὺς Κελτοὺς δὲ καὶ ἤρετο, ὅ τι μάλιστα δεδίττεται αὐτοὺς τῶν ἀνθρωπίνων, ἐλπίσας ὅτι μέγα ὄνομα τὸ αὐτοῦ καὶ ἐς Κελτοὺς καὶ ἔτι προσωτέρω ἥκει καὶ ὅτι αὐτὸν μάλιστα πάντων δεδιέναι φήσουσι. τῷ δὲ παρ᾽ ἐλπίδα ξυνέβη τῶν Κελτῶν ἡ ἀπόκρισις: οἷα γὰρ πόρρω τε ᾠκισμένοι Ἀλεξάνδρου καὶ χωρία δύσπορα οἰκοῦντες καὶ Ἀλεξάνδρου ἐς ἄλλα τὴν ὁρμὴν ὁρῶντες ἔφασαν δεδιέναι μήποτε ὁ οὐρανὸς αὐτοῖς ἐμπέσοι, Ἀλέξανδρόν τε ἀγασθέντες οὔτε δέει οὔτε κατ᾽ ὠφέλειαν πρεσβεῦσαι παρ᾽ αὐτόν. καὶ τούτους φίλους τε ὀνομάσας καὶ ξυμμάχους ποιησάμενος ὀπίσω ἀπέπεμψε,τοσοῦτον ὑπειπὼν ὅτι ἀλαζόνες Κελτοί εἰσιν. („Tada dođoše ka Aleksandru poslanici od ostalih nezavisnih naroda, koji naseljavaju kraj Istra, i od Sirma, kralja Tribala, i od Kelta, koji su bili naseljeni u Jonskom zalivu. Kelti su visoka stasa i vrlo oholi. Svi izjaviše, da su došli, jer žele Aleksandrovo prijateljstvo, i on je sa svima izmijenio zaloge vjernosti. Kelte je još pitao, čega se oni na svijetu najviše boje, jer je očekivao, da je njegovo ime prodrlo već do Kelta, i još dalje, pa da će oni reći, da se od svega najviše boje njega. Ali odgovor Kelta je glasio protiv očekivanja. Budući da su oni bili naseljeni daleko od Aleksandra i i prebivali u nepristupačnim mjestima i budući da su razabrali, da Aleksandar polazi drugamo,

sjeverne Italije ušli u Podunavlje i otprilike do 335. god. p. n. e. oni su već respektabilna vojna i populaciona sila na obali srednjeg Dunava. Kelti su se u ovom periodu uspjeli se naseliti i staviti pod svoju kontrolu širok pojas istočnih Alpa i srednjeg Podunavlja, preslojivši ili potčinivši zajednice „panonskog elementa“, koji se dovodi u vezu sa ilirskim etničkim i jezičkim kontinuumu.[44]Nakon što su pokorili i nametnuli se Panonima, Kelti su u narednim godinama vodili mnoge uspješne ratove sa svojim susjedima, vjerojatno poglavito ilirskim i tračko – getsko – dačkim narodima. Paradoksalno, ali upravo je Aleksandar sa svojom kampanjom iz 335. god. p. n. e. pomogao Keltima u njihovim ratovima sa ilirskim i tračkim zajednicama na sjeveru poluotoka, jer je značajno oslabio one narode na koje je ponajviše bio usmjeren Aleksandrov pohod. [45] Uništavanje snage autonomnih Tračana, Tribala i Geta, posredno pustošenje autarijatske zemlje, te nanošenje teških poraza mnogim srednjo- i sjeverno-balkanskim narodima, nepovratno je narušilo ravnotežu odnosa na sjeveru Balkana, a poglavito na njegovoj dunavskoj barijeri koja je štitila poluotok od upada izvanjskih invazora. Ustaljeni sistem međuodnosa koji je na Balkanu bio izgrađivan i egzistirao od vremena egejske seobe srušen je, a da nije bio adekvatno zamijenjen ili se nije imalo vremena da se izgradi novi sistem.

U prvim godinama nakon Aleksandrove “Dunavske kampanje”, takvo loše stanje još uvijek nije bilo uočljivo niti su ispoljavale njegove negativnosti na sjevernoj, dunavskoj granici. Ponajviše je za to bio zaslužan Zopirion, makedonski namjesnik Trakije ili Ponta, čija je dužnost, po svemu sudeći, a zbog Antipaterovih[46] obaveza u balkanskoj Grčkoj, bila ne samo da održava red u Trakiji nego i da štiti makedonske

izjaviše, da se boje, da ne bi nebo palo na njih. On imenova i njih prijateljima, proglasi ih saveznicima i posla ih natrag dodavši, da su Kelti hvalisavci.“).

[44] Sims – Williams, 2016:9 : “It is true that Noricum became a ‘région celtique’, rich in Celtic place-names and in particular in Celtic personal names, but these names are all attested long after the historically recorded eastwards migrations of Celts in the third century BC. The older, pre-Celtic, Indo-European substratum in the place-names of the ‘East Alpine Region’ – ‘east’, that is, of Lake Constance – is akin to that of Pannonia to the east, where again the Celtic names seem to be a superstratum.”

[45] O ovoj kampanji v. *Plut. Alex.*; *Strab. Geo.* VII, 3, 8; *Diod.* XVII, 8, 1; *Arr. Anab.* I, 1, 4-4-7; *Ruf. fr.* I, 12; *Iust.* XI, 2, 8; Demad 17; Mesihović, 2014:101 – 105.

[46] Ἀντίπατρος, vojskovođa Filipa II., kasnije, za vrijeme vladavine Aleksandra Velikog, strateg Europe.

interese na sjeveru Balkana i Dunavskoj granici. Zopirion je 331. god. p. n. e. pokrenuo vojni pohod u Transdanubiju, duž crnomorske obale. Međutim, zbog ponajviše odlučnog otpora crnomorskih Helena i skitskih napada, Zopirion se odlučio povući. Ali prilikom povlaćenja Zopirionova armija je bila uništena, a on sam je poginuo, vjerojatno u zimu 331. god. p. n. e.[47] Zopirion se sigurno ne bi usudio da pokrene kampanju u Donje Podunavlje i crnomorsko primorje, da su se kojim slučajem Kelti sjurili na narode koji su se nalazili na zapadnim granicama njegove zone odgovornosti. Znači da je sigurnosna situacija južno od Save i Dunava u periodu do 331. god. p. n. e. još uvijek bila zadovoljavajuća sa stanovišta makedonskih interesa. Ali je uništenje Zopirionove armije, dovelo i do velike antimakedonske pobune u Trakiji. Antipater je, istina uz velike muke i žrtve, uspio da uguši ustanak, ali je ubrzo izbio još teži ustanak i rat u Grčkoj (Lamijski rat 323 – 322. god. p. n. e.), a zatim su nastupili i dijadoški ratovi. Dešavanja na sjevernoj granici više nisu zanimali ni jednog od makedonskih vojskovođa dijadoha. I onda su se stekli uvjeti da se Kelti počnu infiltrirati na prostor istočno od Drine a južno od Save i Dunava. Ako bi se moglo pouzdati u podatak da je keltsko izaslanstvo posjetilo Aleksandra u Babilonu u svibnju i lipnju 323. god. p. n. e. može se pretpostaviti da su prije te godine Kelti još uvijek bili mirni. I kao najvjerojatniji *terminus post quem* kada su Kelti počeli napadati autarijatsku teritoriju nameće se kraj treće i početak druge decenije IV. st. p. n. e. Uostalom to vrijeme savršeno odgovara i sazrijevanju nove keltske generacije što je proizvelo i populacioni višak kojem su bila potrebna nova zemljišta. Nakon Zopirionove smrti najbolji način se pokazala sva nepripremljenost Makedonije da osigura sjeverno balkansku granicu. Tu se provlači povijesna zakonitost da sve što se sruši mora biti zamijenjeno u adekvatnoj mjeri ili boljem sistemu.[48]

[47]Ζωπυρίων, o njemu v. *Curt. Ruf.* X, 1, 44 - 45; *Arr. Anab.* IV, 15 (O Aleksandrovom planu da nakon osvajanja Indije krene u osvajanje Ponta); *Iust*. XII, 2; *Macr. Saturn*. I, XI, 33; Beloch, 1925:44; Ranović, 1962:60.

[48] Najbolju zaštitu balkanskom poluotoku, predstavljao je pojas narodnosnih zajednica na sjeveru Balkana i samo pod uvjetom postojanja sigurnosnog balkanskog kišobrana mogla se nesmetano razviti grčka kultura na krajnjem jugu, neometana od divljih invazora preko Dunava. Aleksandar je, zahvaljujući svim svojim nesumnjivim vrlinama a najviše vojsci i organizaciji makedonske države koju je naslijedio od oca Filipa II, u kratkom roku skršio njihovu moć, dok istovremeno nije uspostavio adekvatan sistem odnosa na tome prostoru, a još je manje dao dostojnu zaštitu

Među prvim ilirskim narodima koji su se u ovom periodu suočili sa keltskom najezdom bili su Autarijati. Polijen u svojim Strategamata govori da su Kelti, nakon dugog i neodlučnog rata, uspijeli pobijediti Autarijate posluživši se ratnim lukavstvom.[49] Atenej u „Gozbi sofista" navodi da su slično ratno lukavstvo Kelti primijenili i nad ilirskim Ardijejcima.[50] Postavlja se pitanje da li je u ovom slučaju riječ o dvije različite bitke, u kojima bi Kelti primijenili istu ili sličnu taktiku, ili je

sjevernim granicama, ne zamjenjujući ga sustavom makedonskih i grčkih garnizona (kao što će to kasnije uraditi Rimljani) značaj koji su ti narodi imali za Balkan. Aleksandar je prekinuo i povijesni i kulturni razvitak koji je možda kod tih naroda mogao na kraju rezultirati i pojavom urbanih kultura (civilizacija) a možda i same države. Krajnja posljedica je ipak najkatastrofalnija. jer je eliminiravši autohtonu, domorodačku snagu sa obala Dunava, Save i Morave i uklanjajući sigurnosnu barijeru, Aleksandar otvorio naširoko vrata jugoistoka Europe invazorskim narodima, od kojih se jedan, sa snažnom unutarnjom organizacijom, sposobnom oružanom silom i jakim kulturnim tekovinama, nedugo ranije već bio naselio na sjevernim obalama Dunava i Save.

[49] *Polyaen*. Strategamata, VII, 42 ; Κελτοὶ στρατεύουσιν ἐπὶ Αὐταριάτας καὶ ἦν πόλεμος μακρός. οἱ μὲν Κελτοὶ τὰς τροφὰς καὶ τὸν οἶνον πόαις δηλητηρίοις καταφαρμακεύουσι καὶ καταλιπόντες ἐν ταῖς σκηναῖς αὐτοὶ νύκτωρ ἔφευγον· οἱ δὲ Αὐταριᾶται πιστεύσαντες, ὡς φοβηθέντες ἀποδιδράσκοιεν, κατελάβοντο τὰς σκηνὰς καὶ τῷ οἴνῳ καὶ ταῖς τροφαῖς ἀνέδην ἐχρήσαντο καὶ παραυτίκα ὑπὸ διαρροίας ἀκρατοῦς λυθέντες [ἔκειντο]. Κελτοὶ δὲ ἐπελθόντες κειμένους φονεύουσιν. ("Kelti, koji su vodili dug i neodlučan rat protiv Autarijata, zatrovali su svoju sopstvenu hranu i vino sa otrovnim biljkama, i iznenada su napustili svoj tabor u pretvornoj konfuziji. Autarijati, pretpostavljajući da je neprijatelj priznao svoju slabost i povukao se, zauzmu njihov tabor i pogostili su se namirnicama koje su oni našli tamo. Ali ubrzo ih je uhvatila nasilna bolest i dok su bili u tom stanju, Kelti su ih napali i pobili.").

[50] *Athen*., X, 443 a-c; (na osnovu Teopompa fr. 39,40 kod Jacoby) :" Ἐν δὲ τῇ δευτέρᾳ τῶν Φιλιππικῶν. Ἰλλυριοί, φησί, δειπνοῦσι καθήμενοι καὶ πίνουσιν, ἄγουσι δὲ καὶ τὰς γυναῖκας εἰς τὰς συνουσίας· καὶ καλὸν αὐταῖς προπίνειν οἷς ἂν τύχωσι τῶν παρόντων. Ἐκ δὲ τῶν συμποσίων αὖται τοὺς ἄνδρας ἀπάγουσι. Καὶ κακόβιοι δὲ πάντες εἰσὶ καὶ ζώννυνται τὰς κοιλίας ζώναις πλατείαις ὅταν πίνωσι. Καὶ τοῦτο μὲν πρῶτον μετρίως ποιοῦσιν, ἐπειδὰν δὲ σφοδρότερον πίνωσι, μᾶλλον αἰεὶ συνάγουσι τὴν ζώνην. Ἀρδιαῖοι δέ, φησί, κέκτηνται προσπελατῶν ὥσπερ εἰλώτων τριάκοντα μυριάδας. Καθ΄ ἑκάστην δὲ ἡμέραν μεθύουσιν καὶ ποιοῦνται συνουσίας καὶ διάκεινται πρὸς ἐδωδὴν καὶ πόσιν ἀκρατέστερον. Διὸ καὶ Κελτοὶ πολεμοῦντες αὐτοῖς καὶ εἰδότες αὐτῶν τὴν ἀκρασίαν παρήγγειλαν ἅπασι τοῖς στρατιώταις δεῖπνον ὡς λαμπρότατον παρασκευάσαντας κατὰ σκηνὴν ἐμβαλεῖν εἰς τὰ σιτία πόαν τινὰ φαρμακώδη δυναμένην διακόπτειν τὰς κοιλίας καὶ διακαθαίρειν. Γενομένου δὲ τούτου οἱ μὲν αὐτῶν καταληφθέντες ὑπὸ τῶν Κελτῶν ἀπώλοντο, οἱ δὲ καὶ εἰς τοὺς ποταμοὺς αὐτοὺς ἔρριψαν, ἀκράτορες τῶν γαστέρων γενόμενοι. ("Teopomp, u drugoj knjizi Historije Filipa kaže da : "Iliri večeraju i piju sjedeći, pa čak i dovode svoje žene na zabave, i dobar je običaj za žene da se obečaju bilo kojem od gostiju, bez obzira na to ko su. One dovode svoje supruge domu sa pijanki. Svi muškarci žive težak život, i kada piju, oni opasuju svoje stomake širokim pojasevima. Ovo oni čine, prvo, sa podnošljivom razuzdanošću, ali kako ispijanje postaje intenzivnije, oni sve češće povlaće remenje. Narod Ardije, on nastavlja, posjeduje 300 000 prospelata koji su poput helota. Oni se opijaju svaki dan i imaju zabave, i previše su nekontrolisani u svojoj sklonosti u jelu i piću. Stoga su Kelti, kad su zaratili s njima, znajući da nemaju samokontrole, naredili svim trupama da pripreme večeru u njihovim šatorima s najvećim mogućim sjajem, ali da u hranu stave određenu otrovnu biljku koja je imala učinak uznemirivanja crijeva i temeljitog pročišćavanja. Kad su to učinili, neke od Ardijanaca Kelti su savladali i pogubili, dok su se drugi bacili u rijeke, ne mogavši podnijeti bol u stomaku.").

riječ ustvari o jednoj bitci, a da je u literarnoj građi došlo do miješanja autarijatskog i ardijejskog imena. Vjerojatnija je druga opcija, sa time da je tačniji podatak da su Kelti ratno lukavstvo primijenili na Autarijate, a ne na Ardijejce.[51] Autarijatski poraz bi potvrđivali i dostupni literarni podaci koji govore da su se oko 310. god. p. n. e. Autarijati nalazili u seobi. Ove infromacije u djelima

Diodora[52], Justina[53], Elija Klaudija,[54] Orosija[55] u vidu anegdote po kojoj je seoba bila uzrokovana najezdom žaba i miševa na autarijatsku

[51] Za detaljnu analizu odnosa keltskog sa autarijatskim i ardijejskim v. Mesihović, 2014:105 – 109.

[52] *Diod*. III, 30, 3 : τοὺς δὲ καλουμένους Αὐταριάτας βάτραχοι τὴν ἀρχέγονον σύστασιν ἐν τοῖς νέφεσι λαμβάνοντες καὶ πίπτοντες ἀντὶ τῆς συνήθους ψεκάδος ἐβιάσαντο τὰς πατρίδας καταλιπεῖν καὶ καταφυγεῖν εἰς τοῦτον τὸν τόπον ἐν ᾧ νῦν καθίδρυνται. ("… a takozvane Autarijate primorale su žabe. koje su se izlegle u oblacima i padale mjesto obične kiše, da napuste domovinu i da bježe poradi sigurnosti na ono mjesto na kome i danas žive"). i XX, 19, 1 : κατὰ δὲ τὴν Μακεδονίαν Κάσανδρος μὲν βοηθήσας Αὐδολέοντι τῷ Παιόνων βασιλεῖ διαπολεμοῦντι πρὸς Αὐταριάτας, τοῦτον μὲν ἐκ τῶν κινδύνων ἐρρύσατο, τοὺς δὲ Αὐταριάτας σὺν τοῖς ἀκολουθοῦσι παισὶ καὶ γυναιξὶν ὄντας εἰς δισμυρίους κατῴκισεν παρὰ τὸ καλούμενον Ὀρβηλὸν ὄρος. ("U Makedoniji je Kasander pritekao u pomoć peonskom kralju Audoleontu, koji je ratovao sa Autarijatima. Spasio ga je opasnosti, a Autarijate sa djecom i ženom koji su ih pratili, a bilo ih je oko dvadeset hiljada, naselio je kraj planine Orbel.") Po Diodorovoj kronologiji, ovaj događaj se datira u treću godinu 117. olimpijade, odnosno, 310. god. p. n. e.

[53] *Iust*. XV, 2, 1 (Prije se govori o pobjedi Ptolemeja Lagida nad Demetrijem Antigonitidom kod Gaze, južna Palestina, 312. god. p. n. e.): *Cassander ab Apollonia rediens incidit in Abderitas qui propter ranarum muriumque multitudinem relicto patrio solo sedes quaerebant ; veritus ne Macedoniam occuparent facta pactione in societatem eos recepit agrosque iis ultimos Macedoniae adsignat.* (" Kasander je vraćajući se iz Apolonije naišao na Autarijate, koji napustivši domovinsko tlo zbog mnoštva žaba i miševa, traže staništa. Plašeći se da ovi ne zaposjednu Makedoniju, on s njima sklopi ugovor i primi ih za saveznike, dodijelivši im najdalje zemlje Makedonije.") Sačuvani kodeksi upotrebljavaju *Auderiates, Aureriatas, Abderitas* Kod izdavača je emendacija *Audariatas*, cf. Ruhl, Praefatio, p XXXII, ad 1 c.

[54] *Ael. Clau. Anim*. XVII, 41 : βάτραχοι δὲ ἡμιτελεῖς πεσόντες ἐξ ἀέρος πολλοὶ Αὐταριάτας μετῴκισαν ἐς χῶρον ἕτερον. ("Nedorasle žabe, padavši iz zraka na zemlju, preselile su Autarijate iz vlastite zemlje u drugi kraj").

[55] *Oros*. III, 23, 36 : *Cassander Ptolemaeo in victoria particeps factus cum Apolloniam rediret, incidit in Avieniatas : qui propter intolerandae multitudinis ranas et mures relicto patrio solo et antiquis habitaculis emigrantes, novas sedes praetenta interim pace requirebant. sed Cassander et virtutem et multitudinem gentis adgnoscens, ne adacti necessitate Macedoniam bello quaterent atque invaderent, receptos in societatem in ultimis Macedoniae finibus conlocat.* ("Kada se Kasander, pošto ga je Ptolomej učinio učesnikom u pobjedi,[55] vraćao u Apoloniju, naišao je na Autarijate[55]. Napustivši svoje domovinsko tlo i iselivši se iz svojih starih prebivališta zbog nepodnošljivog mnoštva žaba i miševa, oni su tražili za sada u miru nova sjedišta . Ali, znajući snagu[55] i veličinu ovog naroda, da se ne bi desilo da pritjerani nevoljom, oni ratom uznemire Makedoniju i provale u nju, Kasander ih primi za saveznike i naseli ih na najdaljim granicama Makedonije.").

domovinu. Nesumnjivo je ova najezda žaba i miševa na Autarijatidu bila ustvari metafora za keltsku invaziju koja je slomila autarijatsku politiju koja je više stoljeća dominirala zapadnim i središnjim dijelovima Balkana. Ovi Kelti koji su uništili autarijatsku politiju su nastavili sa invazijom, pa su kasnije morali ući i u sukob sa dijadohom Kasanderom koji ih je uspio zaustaviti na planini Hemus.[56] Pokoravanje ilirskih naroda od strane Kelta u periodu do velikog pohoda na Makedoniju i Grčku, uzgredno spominje i Pausanija u svome opisu Grčke. [57]

Od 315. god. p. n. e. Antigon Jednooki je bio strateg Azije i kraljevski namjesnik malodobnog Aleksandra IV., sina Aleksandra Velikog i Roksane. Protiv premoćnog Antigona stvorena je koalicija između Lizimaha, Kasandra (sin Antipatra), Ptolemeja i Seleuka. To je bio samo jedan od onih mnogih saveza koje su među sobom stvarali dijadosi. Nakon teškog poraza Antigonovog sina Demetrija kod Gaze, ugovoren je 311. god. p. n. e. mirovni sporazum, privremen kao uostalom i svi dijadoški sporazumi, kojim je okončana borba. Odredbe i način sklapanja sporazuma može se rekonstruirati na osnovu Antigonovog manifesta, sačuvanog u obliku epigrafskog natpisa upućenog gradu Skepsisu, OGIS 5= RC 1. Antigon je bio lišen jednog dijela svoje ranije moći. Između ostalog morao je Kasanderu da ustupi stareteljstvo nad sinom Aleksandra Velikog, a s tim i upravljanje nad Makedonijom. Dvije godine kasnije Kasander je umorio kraljevića o kome se trebao starati i njegovu majku.

U sačuvanim kodeksima postoje i varijante *Auienitatas, Auieniatos, Auienitas*.

[56] *Seneca nat. Quaest*. III, II, 3; *fuit aliquando aquarum inops Haemus, sed cum Gallorum gens a Cassandro obsessa in illum se contulisset et suas cecidisset, ingens aquarum copia apparuit, quas uidelicet in alimentum suum nemora ducebant.* („Planina Hæmus je nekada bila bez vode, Ali nakon što su Gali, bijavši pod pritiskom Kasandera, tamo našli utočište, i posjekli šumu, pojavila se obilna voda. Nema sumnje, šuma je ranije uzimala vodu za svoju ishranu.“).

Plinije Stariji, *NH.* XXXI, 30 : *Nascuntur fontes decisis plerumque silvis, quos arborum alimenta consumebant, sicut in Haemo obsidente Gallos Cassandro, cum valli gratia silvas cecidissent*. („Često se događa da se na mjestima gdje su šume posječene izvori vode pojave, čije su se zalihe prethodno trošile na hranjenje drveća. To je bio slučaj na planini Hæmus, na primjer, kada su, tijekom Kasanderove opsade, Gali sjekli šumu radi stvaranja bedema.“).

[57] *Paus*. I, 4 : οἱ δὲ Γαλάται οὗτοι νέμονται τῆς Εὐρώπης τὰ ἔσχατα ἐπὶ θαλάσσῃ πολλῇ καὶ ἐς τὰ πέρατα οὐ πλωίμῳ, παρέχεται δὲ ἄμπωτιν καὶ ῥαχίαν καὶ θηρία οὐδὲν ἐοικότα τοῖς ἐν θαλάσσῃ τῇ λοιπῇ: καί σφισι διὰ τῆς χώρας ῥεῖ ποταμὸς Ἠριδανός, ἐφ᾽ ᾧ τὰς θυγατέρας τὰς Ἡλίου ὀδύρεσθαι νομίζουσι τὸ περὶ τὸν Φαέθοντα τὸν ἀδελφὸν πάθος. ὀψὲ δέ ποτε αὐτοὺς καλεῖσθαι Γαλάτας ἐξενίκησεν: Κελτοὶ γὰρ κατά τε σφᾶς τὸ ἀρχαῖον καὶ παρὰ τοῖς ἄλλοις ὠνομάζοντο. συλλεγεῖσα δέ σφισι στρατιὰ τρέπεται τὴν ἐπὶ Ἰονίου, καὶ τό τε Ἰλλυριῶν ἔθνος καὶ πᾶν ὅσον ἄχρι Μακεδόνων ᾤκει καὶ Μακεδόνας αὐτοὺς („Ovi Gali nastavaju krajnje predjele Evrope uz veliko more do čijeg kraja se ne može ploviti. Ono ima oseku, lomljavu valova i nemani kojima nema sličnih u drugim morima. Kroz njihovu zemlju teče rijeka Eridan na čijim obalama, vjeruju, kćerke Sunca oplakuju svoga brata Faetona. Njih su kasno počeli nazivati Galima. U starini sebe su nazivali Keltima, a isto tako su ih drugi nazivali. Kad su sakupili vojsku, krenuli su prema Jonskom moru i pokorili ilirske narode i sve one koji prebivahu tamo do Makedonaca pa i same Makedonce.“).

Apijan u četvrtom odjeljku svoje "Ilirske knjige" daje jedan prilično konfuzan narativ o nestanku Autarijata. [58]Apijanov podatak održava dosta stvarnih činjenica, ali u kronološkom i općem slaganju tih činjenica, učinjeno je dosta propusta čime je tekst kao cjelina dosta neprecizan, posebno njegovo kronološko slaganje. Osnovna njegova premisa je uvezivanje Autarijata sa kasnijim čuvenim keltskim pohodom na Delfe iz 280/279. god. p. n. e., radi čega su kažnjeni i onim nevoljama koje im narativne anegdote koje nalazimo u djelima Diodora, Justina, Elija Klaudija i Orosija pripisuju kao metaforičke uzroke za njihove seobu oko 310. god. p. n. e. Kao vođu toga pohoda na Delfe, Apijan spominje izvjesnog Molistoma, vjerojatno keltskog vojskovođu. Međutim, sva druga literarna vrela koja opisuju keltski pohod na Makedoniju i Grčku iz 280/279. god. p. n. e. uopće ne spominje keltskog vojskovođu po imenu Molistom.

Po Pausaniji, Kelti su prvi vojni pohod „van svojih granica" poduzeli pod vodstvom Kambaula, ali oni u ovom pohodu nisu išli dalje od Trakije. Pausanijev izraz „van svojih granica" se vjerojatno odnosi na to da su se Kambaulovi Kelti pokrenuli sa područja koje su zaposjeli u vremenu rušenja autarijatske politije i neposredno nakon tih dešavanja.[59] U velikim pohodima iz 280. i 279. god. p. n. e. prvo (iz tri pravca) na

[58] *App. Illy.* 4 : Αὐταριέας δὲ φασὶν ἐκ θεοβλαβείας Ἀπόλλωνος ἐς ἔσχατον κακοῦ περιελθεῖν. Μολιστόμῳ γὰρ αὐτοὺς καὶ Κελτοῖς τοῖς Κίμβροις λεγομένοις ἐπὶ Δελφοῦς συστρατεῦσαι, καὶ φθαρῆναι μὲν αὐτίκα τοὺς πλέονας αὐτῶν πρὸ ἐπιχειρήσεως, ὑετῶν σφίσι καὶ θυέλλης καὶ πρηστήρων ἐμπεσόντων, ἐπιγενέσθαι δὲ τοῖς ὑποστρέψασιν ἄπειρον βατράχων πλῆθος, οἳ διασαπέντες τὰ νάματα διέφθειραν. καὶ ἐκ τῆς γῆς ἀτμῶν ἀτόπων γενομένων λοιμὸς ἦν Ἰλλυριῶν καὶ φθόρος Αὐταριέων μάλιστα, μέχρι φεύγοντες τὰ οἰκεῖα, καὶ τὸν λοιμὸν σφίσι περιφέροντες, οὐδενὸς αὐτοὺς δεχομένου διὰ τοῦτο τὸ δέος ὑπερῆλθον ὁδὸν ἡμερῶν εἴκοσι καὶ τριῶν, καὶ τὴν Γετῶν ἐλώδη καὶ ἀοίκητον, παρὰ τὸ Βαστερνῶν ἔθνος, ᾤκησαν. ("Zbog svetogrđa Apolona, Autarijate su snašle krajnje nevolje. Naime, oni su sa Molistomom i Keltima koji se zovu Kimbri, zaratili na Delfe pa je većina njih nastradala odmah, prije nego što su uopće uspjeli da izvedu svoj poduhvat, od kiša, oluje i munja koje su se sručile na njih. Dok je na one koji su se vratili napadalo mnoštvo žaba, koje su crkavajući zagadile sve vode. Iz tla su izbijali neki čudni gasovi tako da su kuga i pomor harali kod Ilira, a naročito kod Autarijata. Bježeći iz svojih domova, oni su sa sobom raznosili bolest i nitko nije htio da ih prihvati iz straha od zaraze. Tako se desilo da su oni prevalili put od dvadeset tri dana hoda i nastanili se u močvarnim i nenastanjenim getskim krajevima, u susjedstvu naroda Bastarna.").

Kimbri, koji su bili germanskog, a ne keltskog porijekla, vezuju se za ratove koje su zajedno sa Teutonima vodili protiv Rimljana krajem II. st. p. n. e. Delfski hram su ugrozili Kelti u svojim pohodima na Makedoniju i Grčku 280/279. god. p. n. e. Inače antički pisci često miješaju Kimbre s Keltima.

[59] *Paus*. X, 19.

Tračane, Tribale, Peoniju, Makedoniju, Ilire i zatim na samu Grčku, Kelte su predvodili Keretrij, Bren, Akihorij, Bolgije/Belgije, Orestorije, Kombutis i Bathanat. Onaj dio keltske vojske koji je napao same Delfe, i pri tome po grčkoj tradiciji okusio „bijes božanskog", predvodio je konkretno Bren sa Akihorijem.[60] U literarnim vrelima koji detaljno opisuju napada na Delfe, izuzev konfuznog i nabacanog Apijanovog narativa, nigdje se ne spominje ime Molistom. Tako bi jedini period u koji bi se moglo tako smjestiti postojanje keltskog vojskovođe Molistoma, kojega je Apijan povezao sa Autarijatima, jeste ono razdoblje kada se desio sraz Kelta sa autarijatskom politikom.[61] Apijan nije izmislio Molistoma, nego je na njegovo ime naišao u literarnim vrelima koja je čitao i koristio za svoju Rimsku historiju, preciznije njenu ilirsku knjigu. Ne samo Apijanov podatak, nego i onaj od Polijena, pa i Atenejev o keletskom lukavstvu nad Autarijatima, odnosno Ardijejcima, kao i oni podatci Diodora, Justina (odnosno Pompeja Troga), Elija Klaudija, Orosija koji govore o autarijatskoj seobi i donose metaforičku anegdotu o njenim uzrocima ukazuju na postojanje literarnog/ih narativa koji je/su opisivali i napad i rat Kelta sa Autarijatima. Polijen naglašava, prenoseći i saživajući narativ koji je koristio kao svoj izvor o autarijatsko – keltskom ratu, da su Kelti vodili dug i neodlučan rat sa Autarijatima, sve dok se nisu odlučili na ratno lukavstvo. Konačni poraz Autarijata se preko datacija o autarijatskoj seobi, se može smatrati da se desio 310. god. p. n. e. ili godinu ranije. Na osnovi toga bi se autarijatsko – keltski rat desio između 323. i 311/310. god. p. n. e. To što su Autarijati pružili Keltima, tom novom snažnom, energičnom i brojnom političkom, vojnom, populacionom i kulturološkom faktoru koji se pojavio na njihovim granicama, pružali djelotvoran otpor duže vrijeme, govorilo bi da je njihova politija i pored toga što je nedugo ranije bila izložena

[60] O ovim pohodima v. Fragmenti Diodorove XXII knjige, 3; 4; 9; *Paus*. I, 4; X, 19, 5 – 23; *Athen*. VI, 234a - b; *Iust*. XXIV, 4, 6 – 8; FGrH 434, *Memn*. 8;

[61] Hubert, 1999:61 (prvi put objavljena 1934. god. u izdanju Routledge, Trench, Trubne) : "Now, all of a sudden, in 310, the Antariatae were seized with panic and began to flee in masses. The event appeared so extraordinary that historians had recourse to absurd prodigies to explain it. What had happened was an invasion of large numbers of Celts, led by a chief named Molistomos. The flying Antariatae ran into the Macedonians. Cassander planted some 20,000 on his frontier as military settlers."

pustošenju vojske agrijanskog kralja Langara za vrijeme Aleksandrove dunavske kampanje,[62] još uvijek imala unutarnjih potencijala za borbu.

Razvitak autarijske politike i Autarijata se vrlo jasno reflektira i preko razvoja materijalne baštine Glasinačke kulture starijeg željeznog doba, čiji su Autarijati bili nositelji.[63] Tako faza Va razvoja Glasinačke kulture starijeg željeznog doba pokazuje postupnu stagnaciju ove nekoć snažne, bogate i ekspanzivne kulture, a u fazi Vb koja predstavlja zadnje decenije postojanja autarijatske politije vidljive su sve posljedice procesa depopulacije i destrukcije. U tom periodu zamire čitav kulturni život, i domaća produkcija materijala konačno prestaje. Više se ne nailazi na tumule i nalaze koje bismo mogli datirati u razdoblje poslije IV. st. p. n. e., a izgleda da tada prestaje i život mnogobrojnih gradinskih naselja.[64] To iščezavanje jedne narodnosne i kulturne zajednice sa milenijumskom egzistencijom se desilo tako brzo i naglo da se čini kao da se odigralo u trenutku, a najbolje objašnjene za to može se naći u djelovanju nekog vanjskog faktora.

Dovođenje Autarijata u vezu sa keltskim pohodom na Makedoniju i Grčku i konkretno Delfe, je vjerojatno rezultat toga što su pojedine ilirske zajednice koje su bile sastavnice nekadašnje autarijatske politije, a nakon njene propasti se našle pod keltskom hegemonijom, morale učestvovati u ovim pohodima.

Skraćenice

FHG *Fragmenta Historicorum Graecorum*, Karl Wilhelm Ludwig Müller, *Vol. I – V*, 1841 – 1884.

[62] *Ruf. fr.* I, 12; *Arr. Anab.* I, 5, 1-5; Mesihović, 2014:101 – 105.

[63] O Glasinačkoj kulturi starijeg željeznog doba v. Hörnes, 1889; Truhelka, 1889; Isto, 1889 A; Isto, 1890; Isto, 1890 A; Isto, 1891; Stratimirović, 1891; Fiala, 1892; Isto, 1893; Isto, 1894; Isto, 1895; isto, 1896; Isto, 1897; Isto, 1897 A; Garašanin, 1949; Benac – Čović, 1956; Isto, 1957; Čović, 1959; Isto, 1963; Isto, 1965; Isto, 1967; Isto, 1976:269 – 319; Isto, 1979; Isto, 1981; Isto, 1983; Isto, 1987; Đuknić-Jovanović, 1965; Isto, 1966; Isto, 1966 A; Zotović, 1972; Isto, 1979; Isto, 1984; Govedarica, 1978; Isto, 1979; Jovanović, 1979; Palavestra, 1984; Vasić, 1987; Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine, 1988; Mesihović, 201; Isto, 2014 A.

[64] Čović, 1976:288

FGrH[65] Die Fragmente der griechischen Historiker

LCL The Loeb Classical Library, London: William Heinemann LTD - Cambridge Mass.: Harvard University Press

MH Matica Hrvatska, Zagreb

MS Matica Srpska, Novi Sad

PWRE[66] Paulys - Wissowa Real-Enzyclopädie der classischen altertumswissenschaft, Stuttgart

---

[65] "Die Fragmente der griechischen Historiker" (Fragmenti grčkih historičara) je edicija starohelenskih historičara čija djela su izgubljena, ali su od njih sačuvani određeni fragmenti ili sažetci. Autor edicije je klasični filolog Felix Jacoby, i to uglavnom na temelju ranijeg djela *Fragmenta Historicorum Graecorum*, kojeg je u periodu od 1841. do 1873. godina objavljivao Karl Wilhelm Ludwig Müller. Jacoby je svoje monumentalno djelo započeo 1923. god. i na njemu je radio sve do smrti 1959. god. Čitav je projekat bio podijeljen na pet dijelova, od kojih su objavljena samo prva tri. Prvi je obuhvatao mitografe i najstarije antičke historičare (autori 1–63), drugi dio historičare u užem smislu riječi (autori 64–856), a treći dio autobiografe, lokalne historije i djela o stranim zemljama (autori 262–856). Ta tri dijela objavljena su u ukupno 15 tomova. Četvrti deo (biografija i antikvarska književnost) i peti dio (historijska geografija) nikad nisu napisani. Taj zadatak danas pokušava da obavi grupa urednika (*Die Fragmente der griechischen Historiker. Continued*). *Brill's New Jacoby* (BNJ) objavljuje se na Internetu i daje engleski prevod fragmenata.

[66]Paulys - Wissowa Real-Enzyclopädie der classischen altertumswissenschaft ili Realencyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft ili Pauly-Wissowa takođe i Pauly-Wissowa-Kroll (pored PWRE, skraćenice i P.-W. ili RE) je obimna i sveobuhvatna njemačka enciklopedija antičkog svijeta i helensko – rimske klasične civilizacije koja je izlazila od 1893. do 1978. god. PWRE je bila zamišljena kao potpuna dopuna i prerada ranijeg djela pod nazivom Real-Encyclopädie der classischen Alterthumswissenschaft in alphabetischer Ordnung ("Realna enciklopedija klasične nauke o starini uređena po alfabetskom redosledu") čiji je autor bio August Fridrih Pauli (kojem se pridružilo još 17 autora) i koja je pokrenuta 1837. god., a nastavljena i nakon smrti Paulija (1845. god.) sve do 1852. god. Na osnovi ovoga originalnog enciklopedijsko – leksikografskog djela započeo je Georg Visova sa izdavanjem svoje edicije, a nakon njega su taj posao nastavili Vilhelm Krol, Karl Mitelhaus, Konrat Cigler i Hans Gartner.

PWRE ima 66 tomova, 15 sveski dopuna i dva registra koji su objavljeni do 1980. god., dok je 1997. god. izašao konačni registar u dva dijela po alfabetskom redu i sistemtiziran. Svaki članak u PWRE pisali su priznati stručnjaci za odgovarajuću oblast. Neki članci s obzirom na dužinu mogu se smatrati i manjim monografijama. Pojedini članci su bili izdati i samostalno.

Pored toga, od 1964. do 1975. god. je izlazilo skraćeno, modernizovano i svima dostupno izdanje — Der Kleine Pauly Lexikon der Antike. Auf Grundlage von Pauly's Realenzyklopädie der classischen Altertumswissenschaft unter Mitwirkung zahlreicher Fachgelehrter herausgegeben von Konrat Ziegler, Walther Sontheimer und Hans Gärtner. (tzv, „Mali Pauly"). Od 1996. izašlo je 12 tomova Der Neue Pauly Enzyklopädie der Antike (tzv. „Novi Pauly"), koji su prošireni sa tri toma historije recepcije i historije nauke, kao i jednom serijom dodataka. Osim antike Novi Pauly u svojim sadržajima bavi se i temama iz osnovne grčko-rimske civilizacije kao i staroorijentalnim kulturama i egipatskom kulturom kao i kulturama okolnih naroda i vizantistikom. U saglasnosti sa savremenim trendovima Novi Pauly više prati transformacije starovekovnog sveta u kasnoj antici i proširuje svoje posmatranje sve do godine 600. pa i dalje.Specifikum za projekat Novog

Izdanja izvora/vrela

Apijan 1863.: *Apijan, Ilirike,* Ante Starčević, Zagreb: Danica Ilirska

Apijan 1879.: *Appiani, Historia Romana,* Ludovicus Mendelssohn, Lipsiae: Teubneri.

Apijan 1899.: *Appian, The Foreign Wars,The Illyrian Wars*, http://www.perseus.tufts.edu/, bazirano na ed. Appian. The Foreign Wars. Horace White. New York. The Macmillan Company. 1899.

Apijan 1912.: *Appian, Roman History, Volume I: Books 1-8.1*, Horace White, LCL.

Apijan 1912.: *Appian, Roman History, Volume II: Books 8.2-12*, Horace White, LCL.

Apijan 1913.: *Appian, Roman History, Volume III: The Civil Wars, Books 1-3.26*, Horace White, LCL.

Apijan 1913.: *Appian, Roman History, Volume IV: The Civil Wars, Books 3.27-5*, Horace White, LCL.

Apijan 1967.: *Apijan, Građanski ratovi,* Bogdan M. Stevanović, Beograd: Kultura.

Apijan 2005.: Marjeta Šašel Kos, Appian and Illyricum, *Situla 43,* Narodni muzej Slovenije, Ljubljana. 52 – 81

Apolonije Rođanin 2009.: *Apollonius Rhodius, Argonautica,*Race, William H., LCL.

Arijan 1952,: *Arijan, Anabaza,* Milan Stahuljak, Zagreb: MH.

Paulija je izdanje posebnih svezaka koje se odnose na historiju izučavanja antike i klasičnih civilizacija. Najpre je bilo u vidu izdavanje 12 tomova Leksikona antike, 3 toma ka recepciji antike i jedan registar. Umesto 16 tomova na kraju je izašlo 19. Svezak dopuna je izašao 2002. god., a daljih (6 zasada) su u pripremi. Od 2002. u izdavaštvu Bril izlazi i engleska verzija Novog Paulija.

Atenej 1961.: *Athenaeus, The Deipnosophists*, Charles Burton Gulick, LCL.

Demad 1954.: *Minor Attic Orators, Volume II: Lycurgus, Dinarchus, Demades, Hyperides* J. O. Burtt, LCL

Diodor 1933.: *Diodorus Siculus, Library of History, Volume I: Books 1-2.34*, C.H, Oldfather, LCL.

Diodor 1935.: *Diodorus Siculus, Library of History, Volume II: Books 2.35-4.58*, C.H, Oldfather, LCL.

Diodor 1939.: *Diodorus Siculus, Library of History, Volume III: Books 4.59-8*, C.H, Oldfather, LCL.

Diodor 1946.: *Diodorus Siculus, Library of History, Volume IV: Books 9-12.40*, C.H, Oldfather, LCL.

Diodor 1950.: *Diodorus Siculus, Library of History, Volume V: Books 12.41-13*, C.H, Oldfather, LCL.

Diodor 1954.: *Diodorus Siculus, Library of History, Volume VI: Books 14-15.19*, C.H, Oldfather, LCL.

Diodor 1952.: *Diodorus Siculus, Library of History, Volume VII: Books 15.20-16.65*, Sherman Charles L., LCL.

Diodor 1963.: *Diodorus Siculus, Library of History, Volume VIII: Books 16.66-17*, Welles, C. Bradford, LCL.

Diodor 1947.: *Diodorus Siculus, Library of History, Volume IX: Books 18-19.65*, C.H, Geer, Russel M., LCL.

Diodor 1954.: *Diodorus Siculus, Library of History, Volume X: Books 19.66 - 20*, Geer, Russel M., LCL.

Diodor 1957.: *Diodorus Siculus, Library of History, Volume XI:Fragments of Books 21 – 32,*Walton Francis R., LCL.

Diodor 1967.: *Diodorus Siculus, Library of History, Volume XII: Fragments of Books 33 - 40*, Walton Francis R., LCL.

Fragmenta Historicorum Graecorum 1851 : *Fragmenta Historicorum Graecorum*, *Carolus Mullerus, Parisi*is/Pariz.

Fragmenta Historicorum Graecorum 1848, 1849, 1851, 1868, : *Fragmenta Historicorum Graecorum*, Karl Otfried Müller, Karl Müller , Philologue, Theodor Müller, Letronne (Antoine-Jean), Parisiis/Pariz. http://www.archive.org/search.php?query=fragmenta%20historicorum%20graecorum

Fragmenti rimskih historičara 2013.: *The Fragments of the Roman Historians*, *Vol. I – III,* General Editor T. J. Cornell, Oxford University Press.

Herodot 1920.: *The Persian Wars, Volume I: Books 1-2,*Godley, A. D., LCL.

Herodot 1921.: *The Persian Wars, Volume II: Books 3-4,*Godley, A. D., LCL.

Herodot 1922.: *The Persian Wars, Volume III: Books 5 - 7,*Godley, A. D., LCL.

Herodot 1925.: *The Persian Wars, Volume IV: Books 8-9,*Godley, A. D., LCL.

Herodot 1980.: *Herodot, Historije,* Milan Arsenić, MS

Ilirët dhe Iliria te autorët antikë 2002.: *Ilirët dhe Iliria te autorët antikë*, Akademia e Shkencave e Shqipërisë Instituti i Arkeologjisë, Tiranë

Izbori za istoriqta na Trakiq i trakite 1981.: *Izbori za istoriqta na Trakiq i trakite, tom I-II,* sstavili Belizar Belikob, Zlatozara Go?eba, Basilka T?pkoba-Zaimova, Sofiq: B?lgarska akademiq na naukite, Institut po trakologiq,

Izvoare privind istoria Rominiei I 1964.: *Izvoare privind istoria Rominiei I,* Comitetul de redacţie, Vladimir Iliescu, Virgil C. Popescu, Gheorghe Ştefan, Bucureşti: Academia Republicii Populare Romine, Institutul de Arheologie

Justin 1886.: *Justin's Epitome Of The History Of Pompeius Trogus*, John Selby Watson, London : George Bell And Sons, York Street, Covent Garden.

Justin 1997.: *Epitome of the Philippic History of Pompeius Trogus 1*. Yardley, J. C. - Heckel, Waldemar, Oxford: Oxford University Press.

Justin 2010.: *Iustinus. Trogi Pompei Historiarum Philippicarum Epitoma*, Nabu Press

Kurcije Ruf 1908.: *Historiarum Alexandri Magni Macedonis* qui supersunt iterum recensuit Edmundus Heidicke, editio maior, Lipsiae in aedibus B.G. Teubneri 1908

Kurcije Ruf 1950.: Quintus Curtius, History of Alexander, John C. Rolfe, LCL

Makrobije.: *Macrobije, Saturnalije,*

http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Macrobius/Saturnalia/home.htmlbazirano na kritičkoj ediciji od Ludwig von Jan, izdavač Gottfried Bass, Quedlinburg and Leipzig, 1852.

Pausanija 1913.: *Description of Greece,* James Frazer (edited with commentary and translated).

Pausanija 1989.: *Pauzanija, Opis Helade*, Uroš Pasinij, Split: Logos.

Plinije Stariji 1857.: *The Natural History. Pliny the Elder. Vol. VI,* John Bostock - H.T. Riley, London. Taylor and Francis, Red Lion Court, Fleet Street.

Plinije Stariji 1866.: *Naturalis historia,* Berlin: ed. Weidmannos.

Plinije Stariji 1938.: *Natural History, Volume I: Books 1-2,* Rackham, H., LCL.

Plinije Stariji 1942.: *Natural History, Volume II: Books 3-7,* Rackham, H., LCL.

Plinije Stariji 1940.: *Natural History, Volume III: Books 8-11,* Rackham, H., LCL.

Plinije Stariji 1945.: *Natural History, Volume IV: Books 12-16,* Rackham, H., LCL.

Plinije Stariji 1950.: *Natural History, Volume V: Books 17-19,* Rackham, H., LCL.

Plinije Stariji 1951.: *Natural History, Volume VI: Books 20-23,*Jones, W. H. S., LCL.

Plinije Stariji 1956.: *Natural History, Volume VII: Books 24-27,*Jones, W. H. S., LCL.

Plinije Stariji 1963.: *Natural History, Volume VIII: Books 28-32,*Jones, W. H. S., LCL.

Plinije Stariji 1952.: *Natural History, Volume IX: Books 33-35,* Rackham, H., LCL.

Plinije Stariji 1962.: *Natural History, Volume X: Books 36-37,* Eichholz, D. E., LCL.

Plinije Stariji 2004.: *Plinije Stariji, «Zemljopis starog svijeta»,* Uroš Pasini, Split: Književni krug.

Plinije Stariji 2015.: *Plinije Stariji, Istorija prirode* (na osnovi *Pliny the Elder – Natural History: A Selection*, objavljeno u poznatoj biblioteci „Penguin Classics“, koje potpisuje prof. John Healy. Beograd : Dosije.

Plutarh, 1914.: *Lives, Volume I: Theseus and Romulus. Lycurgus and Numa. Solon and Publicola*, Perrin, Bernadotte, LCL.

Plutarh, 1914.: *Lives, Volume II: Themistocles and Camillus. Aristides and Cato Major. Cimon and Lucullus*, Perrin, Bernadotte, LCL.

Plutarh, 1916.: *Lives, Volume III: Pericles and Fabius Maximus. Nicias and Crassus*, Perrin, Bernadotte, LCL.

Plutarh, 1916.: *Lives, Volume IV: Alcibiades and Coriolanus. Lysander and Sulla, Perrin*, Bernadotte, LCL.

Plutarh, 1917.: *Lives, Volume V: Agesilaus and Pompey. Pelopidas and Marcellus, Perrin*, Bernadotte, LCL.

Plutarh, 1918.: *Lives, Volume VI: Dion and Brutus. Timoleon and Aemilius Paulus, Perrin*, Bernadotte, LCL.

Plutarh, 1919.: *Lives, Volume VII: Demosthenes and Cicero. Alexander and Caesar, Perrin*, Bernadotte, LCL.

Plutarh, 1919.: *Lives, Volume VIII: Sertorius and Eumenes. Phocion and Cato the Younger*, Perrin, Bernadotte, LCL.

Plutarh, 1920.: *Lives, Volume IX: Demetrius and Antony. Pyrrhus and Gaius Marius*, Perrin, Bernadotte, LCL.

Plutarh, 1921.: *Lives, Volume X: Agis and Cleomenes. Tiberius and Gaius Gracchus. Philopoemen and Flamininus*, Perrin, Bernadotte, LCL.

Plutarh, 1926.: *Lives, Volume XI: Aratus. Artaxerxes. Galba. Otho. General Index*, Perrin, Bernadotte, LCL.

Polijen 1994.: *Polyaenus: Stratagems of War, Books I-V,* Peter Krentz - Everett L. Wheeler, Chicago : Ares Publishers.

Polijen 2009.: *Polyaenus's Stratagems Of War (1793),* Richard Shepherd, Kessinger Publishing, LCL.

Pseudo – Skilaks 1855.:, *Geographi Graeci minores, tome 1*, Karl Müller, Paris, Didot, 15 - 96

Pseudo-Skilaks 2001.: *Pseudo-Skilak, Periplus*, korišten prijevod iz Wilkes, Iliri, 2001, 106-108

Pseudo – Skilaks 2011.: *Pseudo-Scylax's Periplus: Text, Translation, and Commentary,* G. Shipley, Exeter.

Seneka, Apokolokintosis 1913.: *Satyricon. Apocolocyntosis*, Heseltine, Michael - Rouse, W. H. D., LCL.

Seneka, Epistule1917.:*Epistles, Volume I: Epistles 1-65,*Richard M. Gummere, LCL.

Seneka, Epistule1920.:*Epistles, Volume II: Epistles 66-92,* Richard M. Gummere, LCL.

Seneka, Epistule1925.:*Epistles, Volume III: Epistles 93-124,*Richard M. Gummere, LCL.

Seneka 1928.: *Moral Essays, Volume I: De Providentia. De Constantia. De Ira. De Clementia*, John W. Basore, LCL.

Seneka 1932.: *Moral Essays, Volume II: De Consolatione ad Marciam. De Vita Beata. De Otio. De Tranquillitate Animi. De Brevitate Vitae. De Consolatione ad Polybium. De Consolatione ad Helviam*, John W. Basore, LCL.

Seneka 1935.: *Moral Essays, Volume III: De Beneficiis*, John W. Basore, LCL.

Seneka 1971.: *Natural Questions, Volume I: Books 1-3*, Thomas H. Corcoran, LCL.

Seneka 1972.: *Natural Questions, Volume II: Books 4-7*, Thomas H. Corcoran, LCL.

Seneka 1986.: *Seneca. The Apocolocyntosis*, Penguin Books.

Seneka 1987 .: *Lucije Anej Seneka, Pisma prijatelju*, Albin Vilhar, MS

Seneka 2002.: *Tragedies, Volume I: Hercules. Trojan Women. Phoenician Women. Medea. Phaedra*, John G. Fitch, LCL.

Seneka 2004.: *Tragedies, Volume II: Oedipus. Agamemnon. Thyestes. Hercules on Oeta. Octavia*, John G. Fitch, LCL.

Seneka, O kratkoći života, Odabrana pisma Luciliju, 2005.: *Seneka i Epiktet*, Zoran Peh, Nova Akropola, Zagreb.

Stefan Vizantinac 1825.: *Stephanus Byzantinus cum annotationibus L. Holstenii, A. Berkelii et Th. de Pinedo. Vol. I. cum Guilielmi Dindorfii praefatione, cui insunt lectiones libri Vratislav*, Lipsiae : In libraria Kuehniana.

Stefan Vizantinac 1849.: *Stephani Byzantii Ethnicorum quae supersunt I*, A. Meineke, Berlin: G.Reimer

Strabon 1917.: *Strabo, Geography, Volume I: Books 1-2,*Jones, Horace Leonard, LCL.

Strabon 1923.: *Strabo, Geography, Volume II: Books 3-5,*Jones, Horace Leonard, LCL.

Strabon 1924.: *Strabo, Geography, Volume III: Books 6-7,*Jones, Horace Leonard, LCL.

Strabon 1927.: *Strabo, Geography, Volume IV: Books 8-9,*Jones, Horace Leonard, LCL.

Strabon 1928.: *Strabo, Geography, Volume V: Books 10-12,*Jones, Horace Leonard, LCL.

Strabon 1929.: *Strabo, Geography, Volume VI: Books 13-14,*Jones, Horace Leonard, LCL.

Strabon 1930.: *Strabo, Geography, Volume VII: Books 15-16,*Jones, Horace Leonard, LCL.

Strabon 1932.: *Strabo, Geography, Volume VIII: Books 17. General Index,*Jones, Horace Leonard, LCL.

Strabon 1954.: *The Geography of Strabo,* H. L. Jones, LCL.

Literatura

Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine, Tom I- III; Mape 1-4; 1988, Sarajevo : Zemaljski muzej

Beloch, K.J., 1925 – 1927, Griechische Geschichte, Berlin-Leipzig, I-IV,

Benac, Alojz – Čović, Borivoje, 1956, Glasinac I-Bronzano doba, Sarajevo

Benac, Alojz – Čović, Borivoje, 1957, Glasinac II-Željezno doba, Sarajevo

Božić, Dragan, 1987, Zapadna grupa, Izvori za istoriju Tauriska, *PJZ V-željezno doba*

Čović, Borivoj, 1959, Glasinac 1957-Rezultati revizionog iskopavanja tumula glasinačkog tipa. *GZM, N. S. Arheologija, XIV,* 53-85+tbl. I-XIV

Čović, Borivoj, 1963, Pogrebni običaji praistorijskih stanovnika glasinačkog područja, *GZM. N.S. Arheologija*, 41-61

Čović, Borivoj, 1965, Novi nalazi sa nekropole «Gradac» u Sokocu i neka pitanja glasinačke hronologije, ČGT VI, 57-82

Čović, Borivoj, 1967, O izvorima za istoriju Autarijata, *ANU BiH, V, CBI 3,* 103-122

Čović, Borivoj, 1976, *Od Butmira do Ilira,* Sarajevo.

Čović, Borivoj, 1979, Kneževski grobovi glasinačkog područja, *Zbornik radova prikazanih na naučnom skupu «Sahranjivanje kod Ilira». Zlatibor 10-12 maj. 1976,* SANU-Balkanološki institut, (Naučni skupovi VIII, Odeljenje istorijskih nauka 2), 143-169

Čović, Borivoj, 1981, Neka pitanja hronologije bronzanog doba glasinačkog područja, *GZM, N.S. Arheologija, XXXV/XXXVI,* 99-140

Čović, Borivoj, 1983, Glasinačka kulturna grupa, *PJZ IV-brončano doba*, 413-432+Tbl. LXII- LXIV

Čović, Borivoj, 1987, Glasinačka kultura, *PJZ V-željezno doba*, 575-643+Tbl. LX-LXV

Drnić, Ivan, 2019, Late Iron Age rural settlements in southern Pannonia, in D. Cowley , M. Fernández-Götz, T. Romankiewicz , H. Wendling (eds.), *Settlement: Relating buildings, landscape, and people in the European Iron Age*, 173-178.

Đuknić, Milena-Jovanović, Borislav, 1965, Illyrian Princely Necropolis at Atenica, *AI VI*

Đuknić, Milena –Jovanović, Borislav, 1966, Ilirska kneževska nekropola u Atenici, Čačak

Đuknić, Milena - Jovanović Borislav, 1966 A, Illyrian Princely Tombs in Western Serbia, *Archaeology 19,* Boston/Massachussets

Fiala, František-Franjo, 1892, Rezultati prehistoričkog ispitivanja na Glasincu u ljetu 1892, *GZM, sv. 4, god. IV,* 389-444

Fiala, František-Franjo, 1893, Uspjeh pretraživanja prehistoričkih gromila na Glasincu godine 1893, *GZM, sv.4, god. V,* 717-763

Fiala, František-Franjo, 1894, Uspjesi prekopavanja prehistoričkih grobova na Glasincu godine 1894. *GZM, sv. 4, god. VI,* 721-764

Fiala, František-Franjo, 1895, Rezultati pretraživanja prehistoričkih gromila na Glasincu godine 1895, *GZM, sv. 4, god. VII,* 533-565

Fiala, František-Franjo, 1896, Rezultati prekopavanja prehistoričkih gromila na Glasincu godine 1896, GZM, sv. 2, god. VIII, 429-461

Fiala, František-Franjo, 1897, Uspjesi prekopavanja prehistoričkih gromila u jugoistočnoj Bosni (do Glasinca) godine 1897. *GZM, sv. 4, god. IX,* 585-619

Fiala, František-Franjo, 1897 A, Nekropola ravnih grobova kod Sanskog Mosta (II izvještaj), *GZM, sv. 2, god. IX,* 281-307

Garašanin, Milutin, 1949, Nalaz prvog gvozdenog doba iz Mramorca i problem Ilira u Srbiji, *Muzeji 2*

Govedarica, Blagoje, 1978, Novi arheološki prilozi istraživanju tumula na glasinačkom području, *ANU BiH, XVII, CBI 15,* 15-35+Tbl.I-VII+Prl.1

Govedarica, Blagoje, 1979, Neki rezultati revizionih istraživanja glasinačkih tumula 1974 i 1975 god. *Zbornik radova prikazanih na naučnom skupu «Sahranjivanje kod Ilira». Zlatibor 10-12 maj 1976,* SANU-Balkanološki institut, (Naučni skupovi VIII, Odeljenje istorijskih nauka 2), 171-180

Hörnes, Moritz, 1889, Grabhügelfunde von Glasinac in Bosnien, *MAGW XIX N.P.IX* 135- 149, Wien

Hubert, Henri, 1999, The Greatness and Decline of the Celts, The History of Civilisation, translated by M. R. Dobie, London – New York: Routledge.

Jovanović, Borislav, 1979, Atenica i kneževski grobovi na Glasincu, *Zbornik radova prikazanih na naučnom skupu «Sahranjivanje kod Ilira». Zlatibor 10-12 maj 1976,* SANU-

Balkanološki institut, (Naučni skupovi VIII, Odeljenje istorijskih nauka 2), 63-72

Jovanović, Borislav, 1987, Uvod u poglavlje o Keltima, *PJZ V-željezno doba,* 805-814

Jovanović, Borislav, 1987 A, Istočna grupa, Izvori za istoriju Skordiska, *PJZ V-željezno doba*

Jovanović, Borislav, 1987 B, Zaključna razmatranja o Keltskoj kulturi u Jugoslaviji, *PJZ V-željezno doba*

Karwowski, Maciej – Ramsl, Peter C. (Eds.), 2016, Boii – Taurisci Proceedings of the International Seminar, Oberleis-Klement, June 14th−15th, 2012, *Österreichische Akademie der Wissenschaften, Band 85*, Wien

Marić, Zdravko, 1963, Keltski elementi u mlađem željeznom dobu Bosne i Hercegovine, *GZM, N.S. Arheologija, sv. VIII.* 63 – 83

Mesihović, Salmedin, 2014, Historija Autarijata, izdavač Filozofski fakultet u Sarajevu.

Mesihović, Salmedin, 2014 A, *Ilirike*, Sarajevo 2014.

Palavestra, Aleksandar, 1984, *Kneževski grobovi starijeg gvozdenog doba na centralnom Balkanu,* Beograd

Papazoglu, Fanula, 1969, Srednjobalkanska plemena u predrimsko doba, *ANU BiH, Djela, XXX, CBI 1*

Pierrevelcin G. - Kysela J. - Fichtl S. éd., 2020, Unité et diversité du monde celtique – Unity and Diversity in the Celtic World, Actes du 42e colloque international de l'AFEAF, Prague, 10-13 mai 2018. Paris, AFEAF/Prague, *Charles University, Faculty of Arts, 484 p. (Afeaf 2*)

Ranovič A. B., 1962, *Helenizam i njegova istorijska uloga,* Sarajevo

Sims – Williams, Patrick, 2016, The location of the Celts according to Hecataeus, Herodotus, and other Greek writers, *Études celtiques*, 42, 7-32.

Stratimirović, Đorđe, 1891, Sa Glasinca, izvještaj o ljetošnjem otkopavanju, *GZM sv. 4, god. III*, 338-349

Todorović, Jovan, 1968, *Kelti u jugoistočnoj Evropi,* Beograd.

Todorović, Jovan, 1974, *Skordisci,* Novi Sad-Beograd.

Truhelka, Ćiro, 1889, Gromile na Glasincu. Izvješće o iskopinama zem.muzeja prigjenim pod jesen godine 1888, *GZM, sv. 1, god. I,* 23-35

Truhelka, Ćiro, 1889 A, Predhistorijski predmeti sa Glasinca, *GZM, sv. 3, god. I,* 26-44

Truhelka, Ćiro, 1890, Kopanje starina na Glasincu u godini 1889, *GZM, sv. 1, god. II,* 68-95

Truhelka, Ćiro, 1890 A, Iskopine na predistorijskome grobištu na Glasincu u godini 1890, *GZM, sv. 4, god. II*. 386 – 401

Truhelka, Ćiro, 1891, Prehistoričke gradine na Glasincu, *GZM, sv. 3, god. III,* 306-315

Vasić, Rastko, 1987, Kneževski grobovi iz Novog Pazara i Atenice, *PJZ V-željezno doba,* 644-650

Zotović, Mihajlo, 1972, Nekropola u Kremnama i potreba daljeg istraživanja teritorije Autarijata, *Zbornik Narodnog muzeja III*, Čačak

Zotović, Mihajlo, 1979, Nekropola u Pilatovićima kod Požege i neke karakteristike u načinu sahranjivanja pokojnika, *Zbornik radova prikazanih na naučnom skupu «Sahranjivanje kod Ilira». Zlatibor 10-12 maj 1976,* SANU-Balkanološki institut, (Naučni skupovi VIII, Odeljenje istorijskih nauka 2), 31-43

Zotović, Mihajlo, 1984, Kneževska humka u Pilatovićima kod Požege, *Simpozijum «Duhovna kultura Ilira», ANU BiH, Posebna izdanja, LXVII, CBI 11*

Biografija sa bibliografijom autora

Salmedin Mesihović je rođen 5. IV. 1975. god., u Sarajevu gdje je završio osnovnu školu i gimnaziju. U akademskoj 1995/1996. god. upisuje studij historije na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Sarajevu, na kojem je i diplomirao u oktobru 1999. god., na temu „Glasinačka kultura“. Od aprila 2000. god. zaposlen je na istom Odsjeku kao asistent. Poslijediplomski studij iz arheologije na Filozofskom fakultetu u Zagrebu upisao je krajem 2001. god., i magistrirao na temu «Problem kulturne i etničke zajednice Autarijata» 7. VI. 2004. godine u Zagrebu. Naredne 2005. god. nastavio je školovanje na jednogodišnjem doktorskom studiju iz stare povijesti na Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Doktorirao je na temi «Dezitijati: kulturna i narodnosno-politička zajednica u Iliriku i osvajanja Oktavijanova doba» 30. I. 2007. god. u Zagrebu. U martu 2009. god. izabran je u zvanje docenta na oblast stari vijek na Odsjeku za historiju Filozofskog fakulteta, a u septembru 2013. god. je izabran u zvanje vanrednog profesora za istu oblast. U zvanje redovnog profesora za nastavne predmete iz drevnih civilizacija, klasične civilizacije i ilirskih studija prof. dr. sc. Mesihović Salmedin je izabran 2. VII. 2019. godine.

U dosadašnjem naučno - istraživačkom radu Salmedin Mesihović je objavio sljedeće knjige: 1. ANTIQVI HOMINES BOSNAE. 2. Revolucije stare Helade i Rimske Republike. 3. Rimski vuk i ilirska zmija. Posljednja borba. 4. Progresivizam. 5. Popratna djela. Sabrani članci, opservacije, 34 komentara. 6. Zemlje antičkog Ilirika prije i poslije Milanskog edikta, koautorstvo. 7. Historija Autarijata. 8. PROCONSVLES, LEGATI ET PRAESIDES. Rimski namjesnici Ilirika, Gornjeg Ilirika i Dalmacije. 9. Ilirike. 10. ORBIS ROMANVS (Udžbenik za historiju klasične rimske civilizacije). 11. Filipike. 12. Historija Ilira, koautorstvo sa Amrom Šačić. 13. Helenske apoikije u Italiji i Siciliji. 14. Liberalna frakcija rimskog nobiliteta – Gaj Lelije i Scipion Emilijan. 15. Tito i mi – jučer, danas, sutra, koautorstvo. 308 16. Drugo izdanje knjige “Tito i mi – jučer, danas, sutra”, koautorstvo. 17. Helenske apoikije u Italiji i Siciliji”, II (printano) izdanje. 18. Liberalna frakcija rimskog nobiliteta – Gaj Lelije i Scipion Emilijan, II (printano)

izdanje. 19. Geneza zla. Agrarna kriza: ekonomski i socijalni pad Republike. 20. Hrestomatija. Origines. Izbor iz izvorne građe o nastanku rimskog svijeta. 21. Bitka za Ilirik. 22. Kraljevstvo pobunjenih robova. 23. Epizoda iz povijesti montiranih sudskih i političkih procesa – Progon braće Publija i Lucija Kornelija Scipiona. 24. Publije Mucije Skevola. Jurista, revolucionar, historičar. 25. Preci u nama. Genetičko blago Bosne i Hercegovine. Koautorstvo sa Damir Marjanović i Dragan Primorac. 26. CORNELIA AFRICANA MINOR, FILIA SCIPIONIS ET MATER GRACCHORVM. Prilog izučavanju revolucionarne uloge žena u politici klasične civilizacije. 27. LEX SEMPRONIA AGRARIA. Prilog historiji revolucionarnog zakonodavstva. 28. Kako se kalio revolucionar. 29. Historijsko daleko zrcalo. 30. Tajna drevnog svijeta: Paladij / The secret of ancient world: Palladium. 31. Izvori o Troji, Ilionu, Wilusi. 32. Prva dalmatinska i Druga dalmatinska kohorta. 33. RIMLJANI – život, naslijeđe, sjećanje. 34. ORIGINES – Nastanak rimskog svijeta. 35. PRINCIPAT – Vlast "Prvog građanina". 36. DOMINAT – Vlast gospodara. 37. PRVA REPUBLIKA. 38. ILIRI – Postanci. 39. Ratni zločini u teoriji i praksi antičkog perioda. Hanibal, ratni zločinac!? 40. Atena i Pelazgi. 41. Principesi peregrinskih civitates provincije Gornji Ilirik / Dalmacije – Principes of civitates peregrinae in province Illyricum Superior / Dalmatia. 42. Magični svijet Ilira – Historija zaboravljene civilizacije, koautorstvo sa Amrom Šačić Beća i Edin Veletovac. 43. FONTES. Izvori za historiju rimskog svijeta, koautorstvo sa Dženana Kahriman i Fadil Hadžiabdić. 44. Pjesme planina i mora. Kraljevi zmijskog prijestolja. 45. Scipionovsko stoljeće. Hrestomatija izabranih vrela. 46. Rimski grad na sarajevskom polju. Hrestomatija.

U dosadašnjem naučno - istraživačkom radu Salmedin Mesihović je objavio sljedeće znanstvene studije i članke : 1. BiH kroz prizmu historijskog razvitka religijske misli. 2. Kontroverze u zamisli Apsoluta. 3. Zapad – Realnost i ideja. 4. Rimski vuk i kineski zmaj. Kinesko izaslanstvo Augustu?. 5. Kritika suvremenih ideologija. 6. Maes, zvan i Titianos na putu u Hansku Kinu. 7. Rimsko izaslanstvo Hanskoj Kini. 8. Prapovijesne i protohistorijske gradine Sarajeva. 9. INSCRIPTIONES LATINARVM SARAEVONENSIS (sa kraćim pregledom naseobinske kulture u antičko doba) – doprinos historiji sarajevskog područja u

antičko doba. 10. Ovidije i Ilirik. 11. Prapovijesne i protohistorijske gradine Sarajeva. Značenje, istraženost i potencijali budućih istraživanja. 12. Baton Breučki – predaja i kazna. Prilozi antičkoj historiji sjeveroistočne Bosne. 13. Hajdučija na tlu rimskih ilirskih provincija.14. Blagaj u arheološkim istraživanjima. 15. Katera. (Kasnoantička i ranosrednjovjekovna utvrda). 16. SVPPLEMENTVM REBELLIO ILLYRICI I – Germanikova Pounjska ofanziva. 17. CIVES COLONIAE RIS...- Likovi s antičkih epigrafskih spomenika rogatičko-romanijskog područja. 18. Prilozi antičkoj topografiji Bosne i Hercegovine – dva toponima sa šireg jajačkog područja. 19. Dezitijati u rimskoj armiji. 20. Značenje željeznih mačeva u procesu razvitka ljudske kulture. 21. Podjela provincije Ilirik. 22. RES PVBLICAE SCRIBONIANI, 23. Thallóczy und die Untersuchung der Bezeichnung „Bosna“. 24. Aevum Dolabellae – Dolabelino doba. 25. Bistuenska porodica sa natpisa *CIL* III, 12 768. 26. Problem ubiciranja Desneka. 27. Transformacija identiteta Dezitijata kroz proces romanizacije. 28. Ime ilirskog naroda Dezitijata. 29. Plinijevske peregrinske civitates na prostoru današnje Bosne i Hercegovine. 30. Namjesnici provincije Gornji Ilirik/Dalmacije od 42. do 68. god. n. e. 31. HE[…. ?]ASTEL […. ?] DAESITIATIVM. 32. Novootkriveni antički epigrafski spomenik iz Ljusine kod Bosanske Krupe. Koautorstvo sa mr. sc. Adnanom Kaljancem. 33. Antičko naselje uz Zimošnicu u Moštrima kod Visokog. 34. Baton – prilozi istraživanju naše ilirske i antičke baštine. 35. Votivna ara Jupitera Kapitolinskog. Koautorstvo sa Tarikom Silajdžićem. 36. Epigrafski spomenik iz Donje Šibenice kod Jajca. Koautorstvo sa Amrom Šačić i Edinom Bujakom. 37. Gaj Blosije i uloga stoičke filozofske misli na političku djelatnost plebejskog tribuna Tiberija Sempronija Grakha i nastanak popularske platforme i pokreta. 38. Aristonik i Država Sunca. I. dio. 39. Familija Publija Kornelija Dolabele. 40. Pobuna panonske armije 14. god. n. e. 41. Aristonik i Država Sunca. II. dio. 42. Baton Dezitijatski, dezitijatska politija i vizija ustanka. 43. Helenističke protokomunističke utopističke ideje i filozofska učenja. 44. Predstave ilirskih *ethne* u *augusteumu* u Afrodisiju. 45. Florov podatak o rudarstvu u središnjoj Bosni. 46. Ovid and Illyricum. 47. Otkrivanje homerovskog koda: Tersitov bijes. 48. Novi nalazi iz rimskog perioda u kakanjsko – vareškom području. Koautorstvo sa Samilom Beganović. 49. Troja između mitologije i

dokumenata. 50. Novopronađeni epigrafski spomenik princepsa Mezeja u Jajcu.

“Zaboraviti pretke znači, biti potok bez izvora, stablo bez korijena.”